

AETAS⁶

1987/2

a JATE történész hallgatóinak lapja

AETAS 6.

1987/2

A kiadvány az MTA - Soros Alapítvány Bizottság
támogatásával jelenik meg

Szerkesztők:

Bellavics István főszerkesztő

Greksza Attila

Pikó András

Pribelszki János

Tanárszerkesztő:

Dr. Tóth Sándor

Az "AETAS" 6 szerkesztésében Bárdi Nándor és
Kosza László is résztvett

A szerkesztőség címe: JATE Bölcsészettudományi Kar
6722 Szeged, Egyetem u. 2-6.
Történettudományi Szakkönyvtár

Tartalom

TANULMÁNYOK

Berend Nóra:	Földbirtok viszonyok és hűbériség a középkori Japánban	5
Löffler Tibor:	Az államszocializmus és modernizáció közötti antinómiáról	42

FORRÁSKÖZLÉS

Nagy Péter Tibor:	A Bethlen-csoport francia nyelvű folyóiratainak meg alapítása 1932-33-ban	72
-------------------	---	----

TÖRTÉNESZ PÁLYÁK

Bemutatjuk Váczy Péter professzort	106	
Váczy Péter:	Tudomány és humanizmus a középkorban	108

KITEKINTÉS

Lev Davidovics Trockij:	Oroszország fejlődésének sajátosságai /ford. és bevezetőt írta Angi János/	119
Gőz Gabriella:	Egyház, Vallás és társadalom a latin-amerikai történelemben /1492-1945/	144

ISMERTETÉSEK

Bárdi Nándor:	A példaadás tudatossága II.	147
Valuch Tibor:	Nagyarország leghosszabb évtizede	157
Jankó Attila:	A nyilvánosság /részleges/ rehabilitációja	164

HIREK - RÖVIDEN 174

FÜGGELÉK:

A három magyar tudományegyetem Bölcsészettudományi
Karán 1987-ben történelem témakörben készített
szakdolgozatok jegyzéke 182

PÁLYÁZAT

A Kisteleki-alapítvány pályázati felhívása sze-
gedi helyismereti munkára 189

MUNKATÁRSAINK 191

A címlap Gáll Tibor munkája

A hátsó borítón Jakó Zsigmond és Szabó T. Attila
tiszteletére készülő tanulmánykötet tartalom-
jegyzéke olvasható.

Tanulmányok

BEREND NÓRA:

FÖLDBIRTOK VISZONYOK ÉS HÜBÉRISÉG A KÖZÉPKORI JAPÁNBAN

Bevezetés

A japán középkorról írt szakirodalom nagy része foglalkozik a japán feudalizmus kérdésével. Néhányan vitatják a feudalizmus létét Japánban. A hazai irodalomban leginkább Tőkei Ferenc fogalmazta meg: "a régi Japán társadalmára valóban alkalmazni kell az ázsiai termelési mód marxi fogalmát" és "Japánban lényegében ugyanaz a pseudo-feudalizmus bontakozott ki, amely a kínai fejlődésben is felbukkan ...De valóban áttörése volt-e ez az ázsiai stagnálásnak? A szerző mai válasza: nem".¹ De a nemzetközi szakirodalom legnagyobb része csak abban tér el egymástól, hogy mikortól kezdődött és mik a jellemző vonásai a japán feudalizmusnak. A 12. század előtt legfeljebb a feudalizmus csiréit lehet kimutatni. Megjelentek már például a harcosok, mint külön kategória, létezett már olyan nagybirtok típus is, amely magántulajdonban volt és immunitást élvezett a központi kormányzattal szemben. A 11-12. században a bushi-k /katonáskodók /^x fontos szerepet kezdtek játszani a politikai életben. Mivel a császári kormánynak nem volt számottevő katonai ereje,

^xA japán szavak átírásánál a nemzetközileg elfogadott Hepburn-rendszert használok, amit az angol abc alapján fejlesztettek ki, így az sh-val jelölt hangot magyarul s-nek kell ejteni, továbbá s=sz, j=dzs, ts=c, ch=cs, y=j. [B.N.]
A tanulmányban gyakran használt fogalmak jelentésének megértését segíti elő a függelékben közölt szövszedet.
[a szerk.]

a tartományokban már korábban /8-10. sz./ kialakult, helyi bushi-k közül kellett védelmezőt találnia. A bushi-k helyi kisbirtokosok vagy birtokigazgatók voltak, s mivel csak nekik volt tényleges hatalmuk az adók behajtására és a rend fenntartására, összefonódtak a helyi kormányzattal. Amikor a 10. század végétől különböző lázadások és önállósodási törekvések fenyegették a császári kormányzatot /935 Taira Masakado és Fujiwara Sumitomo, 1028 Taira Tadataune stb./, csak a bushi-kból alakult katonai csoportokhoz fordulhattak segítségért. Átmenetileg egy-egy térség bushi-jait egyesítette a katonai feladat, hogy leverjenek egy lázadást, megvédelmezzék a kormányzatot. Ezek az időleges csoportosulások lettek a véglegesebb kötelékek kialakulásának alapjai, amint nemzedékről nemzedékre öröklődővé vált az egy-egy vezetőhöz fűződő kapocs, és megjelent a hűbériség. A 11-12. században már nemcsak egyes felkelések veszélyeztették a fővárost, a császári családot és a civil arisztokráciát, hanem a nagy kyotoi buddhista központok felfegyverzett szerzetesekből álló hadseregei is állandó hadakozásban álltak egymással. Ezen kívül Kyoto-ban különböző arisztokrata csoportok is konfliktusba kerültek a trónutódlás miatt, és így különösen nagy szükség volt a bushi-kra. Így emelkedett fel a Taira és a Minamoto család, és az ő harcaik töltik be a 12. század második felét. Taira Kiyomori 1159-es győzelmével ugyan egyre nagyobb hatalmat szerzett és sikerült befolyása alá vonnia a császári udvart, de mindez csak átmeneti volt. 1180-1185 között, a Gempei háborúban összeomlott a Taira hatalom. Minamoto Yoritomo már jobban kihasználta a katonai győzelmet: 1192-ben megszerezte a Sei-i-tai-shogun címet /jelentése "barbárokat legyőző generális"/. Ezt a katonai vezetőknek adományozta a császár, ám korábban csak átmenetileg, egy-egy katonai válság leküzdésének időtartamára. Yoritomo a címet

már hatalmának legitimizálására használta fel, megalapította a Kamakura bakufu-t /kormányzat , az elnevezés a shogunatus központjának nevéből ered, ami Kamakura-ban volt/ vagy shogunátust. A shogun cím öröklődővé vált /később a családon kívüliek is megszerezték, így nem a vér szerinti öröklés számított, de nem is a császár határozta meg, ki legyen a shogun, hanem a valódi hatalmat megszerző Hojo család, akik régensként irányítottak/. Az ország igazi ura már nem a császárság, hanem a katonai kormányzat lett. A Kamakura korszak a feudalizmus kialakulásának ideje Japánban. Hűbériség kötötte össze egymással a katonáskodó /tényleges/ uralkodó osztály tagjait. Magánföldbirtoklás, és a hűbéreseken keresztüli kormányzás volt a jellemző. 1333-ban, a Kamakura bakufu összeomlása után a hatalom nem került vissza a császársághoz /Go-Daigo császár kísérlete katonai erő hiányában megbukott/, hanem egy másik katonai vezető, Ashikaga Takauji /1305-1358/ kezébe került, aki szintén felvette a shogun címet és megalapította a Muromachi bakufu-t. A Muromachi korszakot /1334-1573/ nagyobb decentralizáltság jellemzi; az Ashikaga shogun-ok soha nem tudták egész Japánt tényleges hatalmuk alá hajtani. A daimyo-k /földesurak / létrehozták hűbéreseik láncolatát, akiknek földet adtak /chigyō / katonáskodás fejében, és megszerezték a központi kormányzat funkcióit is /bíráskodás, adószedés stb./. A Muromachi kor vége a Sengoku kor /1467-1590/ a történészek szerint a leghasonlóbb az európai kifejlett feudalizmushoz. Japán egyesítése, amelyet Oda Nobunaga /1534-1582/ Toyotomi Hideyoshi /1536-1598/ és Tokugawa Ieyasu /1542-1616/ hajtott végre, a Tokugawa shogunatushoz /vagy Edo bakufu/ /1600-1868/ vezetett. Ez a korszak már nem nevezhető tisztán feudálisnak, hiszen megjelentek olyan vonások, amelyek egyrészt előkészítették a kapitalizmus kifejlődését /például a harcosok - akiket a

Tokugawa kortól hívtak egységesen samurainak - bürokratákká váltak/, másrészt viszont teljesen egyedülálló módon fejlesztették tovább a feudalizmust. A bakuhan rendszer, amelyben a daimyo birtokok /han/ belső autonómiát élveztek, ám alá voltak rendelve a központi kormányzatnak /bakufu/, és a shogun tetszése szerint helyezhette át a daimyo-kat egyik birtokról a másikra /ez a korábbi korszakokban nem történhetett meg!/, egyeseket arra a - téves - következtetésre vezetett, hogy ez volt a 'japán "feudalizmus". Még Max Weber is csak a Tokugawa-kori hűbériséget elemezte, figyelmen kívül hagyva a korábbi állapotokat. Mint a következőkből is kiderül majd, a Tokugawa korszak második fele a szó szigorúan vett értelmében tulajdonképpen már nem feudalizmus, csak bizonyos feudális jegyei még megvannak.

x x x

Nehéz elkerülni, hogy a japán feudalizmus elemeit ne az európai fejlődéshez hasonlítva vizsgálja és sorolja be a kutató. A felszínes összehasonlítások természetesen sehová sem vezetnek, ám még a komolyabb elemzéseknél is fennáll az a veszély, hogy az absztrakt feudalizmus fogalom helyett az európai /nyugat-európai, sőt francia/ fejlődést tekintve mérvadónak / feudalizmusnak/ az ettől eltérő fejlődés már nem feudális, hanem ázsiai vagy valami meghatározhatatlan, bizonytalan kategória része lesz. Márpedig szükségszerű bizonyos eltérés különböző országok között /és ez Európán, sőt Nyugat-Európán belül is így van/. A japán feudalizmus sem azért nevezhető tehát feudalizmusnak, mert pontos mása valamelyik európai ország feudalizmusának, hanem mert itt is megtalálhatóak azok a legfőbb jegyek, melyek alapján a feudalizmust meghatározzák. Ezen belül a feudalizmus két fontos összetevőjeként a földbirtokviszonyok és a hűbériség alakulását fogom vizsgálni Japánban. A kettő természetesen össze-

fonódik és nem mindig választható szét teljese. Mégis érdemes külön vizsgálni őket, mert így világosabban bemutatatható fejlődésük menete, amelyek, bár sokszor összekapcsolódnak, nem teljesen párhuzamosak.

A földbirtokviszonyok

A feudalizmus bizonyos elemei a 9-10. századtól találhatók meg Japánban, így a földbirtoklás rendszerében is szükséges röviden bemutatni a korábbi helyzetet is, hogy érzékelhetőek legyenek a változások. A 7. század előtt magánföldbirtoklás volt a jellemző. A 646-ban bevezetett reformok ezt a rendszert eltörölték. Minden rizsföld állami-császári tulajdonba került, a császár alattvalói között földeket osztottak ki, amelyek visszavehetőek voltak és nem öröklődtek. Egyrészt az arisztokrácia tagjai kaptak földeket /a tisztségviselők is közülük kerültek ki/, másrészt a parasztok. Más típusú földek /erdők, veteményesek stb./ magántulajdonban is lehettek. Ilyen földeket akár el is lehetett adni. Ezenkívül a buddhista templomok és shinto szentélyek tulajdonában is voltak birtokok. A parasztok használatában lévő földeket 6 évenként újraosztották. A férfiak 2 tan /1 tan = kb. 380 négyszögöl/ földet kaptak, a nők ennek kétharmadát. A parasztok egyrészt művelték ezeket a földeket, másrészt dolgoztak a császári, templomi és arisztokrata birtokokon. A legfontosabb adótypus a munkaszolgáltatás volt. A császári család megélhetését az adóként beszolgáltatott termékek biztosították. A Genji Monogatari-ből például kiderül, hogy akkor az anyacsászárné eltartására 2.000 háztartás adóját használták fel.² Ezenkívül a parasztok katonáskodtak is.

Ez a Kinából átvett rendszer azonban nem sokáig működött zavartalanul. A 8. század végére a gyakorlatban megszűnt a parasztok általános katonáskodása, ezzel

utat engedve egy önálló katonáskodó réteg kialakulásának. A 9. század közepén abbamaradt a földek újraelosztása. A földek magántulajdonba kerülése is megkezdődött. A 8. század közepétől császári rendelet engedélyezte az újonnan feltört és megművelt földek örökletes birtokjogát. Egy másik tendencia is előkészítette a földek magánkézbe kerülését. A tartományok /66 tartományra osztották fel Japánt/ élére kinevezett arisztokra helytartók egy része valóban a provinciában élt és tevékenykedett. Ők hamarosan nem érték be az államtól kapott ideiglenes földadománnyal. Földek feltörésével kezdtek birtokokat szerezni, majd adómentességet és más privilégiumokat kaptak az államtól. Ez a 10. századtól vált általánossá. Másik részük a fővárosban maradt, átengedve a kormányzást helyi előkelőknek.

Mivel a főváros jelentette az arisztokraták számára a legnagyobb vonzóerőt, kialakult az abszентizmus, a földjétől távol élő kormányzók, illetve földtulajdonosok /csak ideiglenes birtoklást, nem magántulajdont jelentett ekkor még/ rétege. A helyettük kormányzó, hatalmat gyakorló helyi jószágigazgató réteg lassanként tulajdonosként kezdett viselkedni. Az intéző és a hirtelen megjelenő, addig távollevő birtokos konfliktusát ábrázolja a Genji Monogatari egy részlete is. Az intéző nem akarja elfogadni, hogy a föld birtokosa hirtelen jogait követeli: "...a birtok ugyanúgy az enyém is, mint bárkié. Békében éltem ott éveken át, és most hallom először, hogy valaki igényt tart rá."³

Kialakult a shoen, a magántulajdonban lévő /más vélemények szerint félmagántulajdonban/ nagybirtok. Tulajdonosai, a földesurak, hatalmat gyakoroltak földjük, és az azon élők felett. A shoen a 8. századtól kezdve jelent meg Japánban, és a 12.századra vált általánossá. A császári tulajdonban maradó földek is shoen-ek lettek, azaz a császár magánbirtokainak számítottak, és úgy írá-

nyitották őket, mint bármelyik másik shoen-t. A többi shoen birtokról nem szedhetett adót a császári kincstár, csak a tulajdonos. Igazgatási, igazságszolgáltatási joga is csak a tulajdonosnak volt. A parasztok továbbra is munka- és terményszolgáltatással tartoztak, de a hangsúly az utóbbira helyeződött. A shoen-rendszerrel együtt alakult ki a shiki, a földből származó jövedelemhez való jog. Különböző shiki-k léteztek, a paraszté, a földbirtok igazgatását végzőké, a tulajdonosé. Ezek különböző jogokat is jelentettek /például a földbirtokosé azt, hogy hatalmat gyakorolhat a föld és lakói felett, elidegenítheti a birtokot stb./. A shiki öröklhető, eladható, szétosztható volt. Így hamarosan nagyon bonyolulttá vált a helyzet. Egyetlen személynek különböző shiki-jei lehettek, illetve egy földbirtokhoz sok ember shiki-je kapcsolódott. A shoen birtokok nagysága változó volt, és nem egy tagban, hanem szétszórtnan helyezkedtek el. Ez a földbirtokforma lett a japán bushi /katonáskodó/ réteg hatalmának alapja. Az arisztokráciából és helyi előkelőkből kiváló katonai vezetők magánbirtokokat szereztek és követőiknek is földet adtak. A kishin /kommendáció/ is a shoen növekedéséhez, egyben szétszórtságához járult hozzá. Kisebb birtokosok, védelmet keresve, nagy földbirtokokkal rendelkezőknek kommandálták birtokaikat. Így nem kellett adót fizetniük az államnak, csak a földbirtokosnak. A shoen-en belül szokásjogok alakultak ki, amit nem szabályozott császári rendelet. Már itt is megjelenik azonban a japán történelem egyik sajátossága: minden hatalmat a császártól és a vele kapcsolatban álló udvari arisztokráciától próbálták eredeztetni, még akkor is, ha ez a hatalom bizonyíthatóan a császárok akarata ellenére jött létre. A shoen rendszer kialakulása ellen több császár is fellépett - sikertelenül. Mégis kialakult az a gyakorlat, hogy a shoen birtokosa egy-egy befolyásos udvari arisz-

tokratához fordult, aki jövedelem fejében a shoen birtoklásának legális voltát és immunitását garantálta, holott neki magának sem volt ereje ahhoz, hogy birtokjogát megvédje a helyi birtokosokkal szemben. Így tehát semmiképpen nem magyarázható ez a jelenség az udvari arisztokrácia valódi politikai vagy gazdasági hatalmával. Mindkettő átkerült már a bushi-k /katonai nemesség/ kezébe, akik viszont ennek a hatalomnak a legitimálását éppen azoktól vették, akiktől elvették azt. A magyarázat valószínűleg abban kereshető, hogy a császár, mint az istenek fia, szakrális hatalmánál fogva lett a legitimáció forrása. Az udvari arisztokrácia pedig ezt közvetítette a föld birtokosai felé, akiknek egymás ellen volt szüksége erre. /Mízen a pusztán erővel megszerzett földet ugyanúgy el is lehetett venni; biztosítékra törekedtek tehát./ Végül az udvari arisztokrácia számára is ez volt az egyetlen lehetőség: erőtlenség volt ahhoz, hogy megtartsa birtokait, illetve behajtsa jövedelmét a birtokairól. Így azonban biztos jövedelemforrással rendelkezett.

A Kamakura korszakban /1192-1333/ a shoen birtokforma volt az uralkodó. A shogunatus kialakulásával a földesurak már a valódi hatalommal rendelkező shogun védelmét próbálták megszerezni. A shogun hatalma különböző mértékben érvényesült az egyes birtokok felett, a névlegestől a valódi alárendelésig. 1232-ben írásban is szabályozták a földbirtoklást /Joel Törvények/.

A shogun a shugo-jito rendszeren keresztül érvényesítette hatalmát azon földesurak felett, akik nem voltak hűbéresei. Az irányítás ilyen rendje a Kamakura korszak elején, a 12. században alakult ki. Egy-egy nagyobb terület vezetésére illetve magán-birtokok /udvari arisztokrácia birtokai, templomi földek, földesúri birtokok/ élére a shogun saját hűbéresei közül nevezett ki shugo-t /katonai kormányzó / és jito-t /gazdasági felügyelő /. A shugo szükség esetén hadba hívta

a tartomány bushi-jait és békében a rend megtartására felügyelt. A jito beszedte az adókat, és döntőbíró volt a földekkel kapcsolatos vitákban. Ezek a hivatalok a Kamakura kor folyamán örökletessé váltak. S bár kezdetben teljesen a bakufu érdekeit szolgálták, egyre inkább függetlenedtek. Eredetileg jövedelemként a jito-k az alájuk rendelt shoen-ek bevételeiből részesedtek, ám egyre inkább kiterjesztették hatáskörüket, ami végül a shoen-ek megosztását eredményezte /shitaji chubun / az eredeti birtokos és a jito között. Így a jito-k földbirtokhoz jutottak, amit saját hűbéreseik között tovább osztottak. A shugo-k szintén önálló hűbéresekből álló katonasággal rendelkező földesurakká váltak. Az ő felemelkedésük a 14-15. századra tehető.

A Minamoto család földbirtokai főleg Kelet-Japánban helyezkedtek el. Ahogy nőtt a hatalmuk, egyre több kisbirtokos kommandálta saját birtokait nekik. A katonáskodó-földbirtokos nemesség birtokait helyi szokásjogok alapján uralta; ezeket elvileg azzal a feltétellel tarthatták meg, hogy készek katonaként szolgálni a shogun-t, ahogy ezt Minamoto Yoritomo is megfogalmazta például egy 1191-es levelében.⁴ Az állandó háborúskodások lehetővé tették, hogy a harcosok birtokokat szerezzenek és függetlenedjenek a központi hatalomtól, a nagy többség azonban a Kamakura korban még közvetlenül a shoguntól függő hűbéreskatonák közé tartozott. A háborúkban megszerzett földeket a shogun kiosztotta közöttük, szolgálataik jutalmául. A mongol támadások /1274, 1281/ ezért is jelentettek nagy csapást: hiába végződtek a japánok sikerével, nem jutottak új földhöz, amit szét lehetett volna osztani a bushi-k között. Pedig egyre több földre lett volna szükség. Az öröklési szokások⁵ ugyanis a földbirtok felaprózódásához vezettek. A földet felosztották a fiú-örökösök között. Nem volt elég a birtok felaprózódás megakadályo-

zására, hogy gyakran a soryo /a fő örökös /, aki vagy az első feleség legidősebb fia vagy az apa által kiválasztott fiú volt, kapta az örökség nagy részét, a többiek kevesebbet és a soryo irányítása alatt vonultak harcba. A családok több ágra oszlása is a birtok nagyságának csökkenését eredményezte.

Az adókat eleinte a myoshu-hyakusho-k /a parasztok közül kerültek ki, ők szedték az adókat, örökletes földbirtok és adómentesség fejében/ hajtották be a földesurak számára. Azonban ők maguk is földbirtokossá váltak a Kamakura kor elején. A parasztok a földesurak közvetlen hatalma alá kerültek. A szolgáltatások közül a terményadó volt a legfontosabb. Egyes vélemények szerint a 13-14. század fordulójára kialakult pénzgazdálkodás, a kereskedelem felvirágzása és az áremelkedések, a kormányzatot szolgáló, a földből élő, meghatározott jövedelmű bushi-k elszegényedéséhez vezettek. A két tendencia /a földbirtok felaprózódása és a bushi-k pénzügyi helyzetének romlása/ egymást erősítve hozzájárultak a Kamakura shogunatus bukásához. A birtokaikat zálogba helyező vagy eladó bushi-k képtelenek voltak a katonáskodás anyagi terheit fedezni. A bakufu törvényekkel próbálta megakadályozni saját földbirtokos-katonáskodó hűbéreseinek elszegényedését és megtiltani birtokainak eladását, de sikertelenül. Így hatalmának alapja annyira megrendült, hogy a Go-Daigo császár mellé álló katonai nemesség néhány hónap alatt felszámolta a Kamakura bakufu uralmát.

Go-Daigo kísérlete a hatalom megszerzésére azonban nem sikerült. Takauji ismét shogunatust hozott létre, de a Muromachi kor /1334-1573/ nagyon sokban eltért az előző korszaktól, és ez megfigyelhető a földbirtokviszonyok átalakulásában is. A Muromachi kor folyamán /teljesen a 15. századra/ eltűnt a shoen-birtokforma /és vele együtt a shiki/. Helyét a hűbérbirtokokból /chigyó/ álló nagy-

birtok foglalta . l.⁶ A nagybirtokos és hűbéresei alkoták a lovas katonák rétegét, és ez nemcsak kötelességük, de privilégiumuk is volt. A hűbéres földet kapott katonai szolgálataiért, ezen teljes igazgatási jogot és immunitást élvezett. Csak ő szedett adót, szolgáltatott igazságot saját birtokain, hűbérura beleszólása nélkül, a szokásjogra támaszkodva. Egy hűbérbirtok-adományozás szövege a 15. századból is bizonyítja ezeket. "Yamato-in nyugati részét és Arakawát és Hashimát Satsuma-no-koriban, Satsuma-no-kuniban /tartomány/ neked adom hűséges szolgálataidért. A szokásjog alapján birhatod." /1404/ Az is megfigyelhető e források szövegében, hogy a birtokadományt nem kokudaka-ban adták meg, mint azt azok hangsúlyozzák, akik tagadják a hűbérbirtokok teljes kialakulását Japánban, hanem falvakban, földterületben.

A shogun csak saját földjei felett gyakorolt tényleges hatalmat és csak saját hűbéreseinek adott földeket, illetve olyanoknak, akiket szövetségesül próbált megnyerni. De tőle függetlenül kialakultak a feudális földbirtokok, akik egyben hűbérurak is voltak /daimyo/. Elsőként a shugo-k váltak daimyo-kká /shugo-daimyo/ a 14-15. században. Katonai erejüket saját céljaikra használva, kiépítették hűbéri hierarchiájukat. Birtokaik megerősítése a shogun-tól függött, de mivel annak hatalma nem terjedt ki az egész országra, az elvileg kondicionális birtokjog abszolúttá vált és a shugo-daimyo-k saját katonai erejüknél köszönhették birtokaik megszerzését és megtartását. Földek feltörésével és megműveltetésével is növelték birtokaikat. Hűbéreseinek földje felett a hűbérur bizonyos hatalmat gyakorolt. Ez összefüggött azzal is, hogy Japánban a hűbéresnek csak egy hűbérura lehetett, és így a földjeit is csak egy úrtól kapta. A hűbérbirtokot nem juttathatta /házasság, adoptálás stb. útján/ egy másik úr hűbéresének. Nők nem örökölhettek, hiszen ők nem tudtak volna harcolni. A hűbérbirtok eladása is tilos

volt, hiszen ez megfosztotta volna a hűbérest harcban való részvételének anyagi alapjától. Gyakorlattá vált, hogy csak egy fiú örökölte a birtokot, megállítva ezzel az elszegényedést eredményező birtokaprózódást. Ez a rendszer azonban nem primogenitura, mivel az örökösnek kijelölt fiú gyakran nem a legidősebb, hanem az apa által választott fiú volt. A hűbértulajdon elvétele lehetett a következménye a hűbéres hűtlenségének, azaz, ha a hűbérur hívására nem vonult harcba.

A katonai erővel nem rendelkező földtulajdonosok /az udvari arisztokrácia/ nem tudták megtartani birtokaikat, de a templomok helyzete más volt. Felfegyverzett szerzeteseikkel ópp olyan erős katonai védelmet tudtak biztosítani földjeiknek, mint bármelyik daimyó. Így a templomi birtokok a Muromachi kor folyamán fennmaradtak. Az adókat terményben és pénzben szedték.

A Sengoku kor /1467-1590/, mint neve /"háborúzó tartományok"/ is mutatja, a feudális anarchia periódusa volt. Az Onin háború /1467-1477/ két hatalmas földbirtokos-család /Mosokawa és Yamana/ között jelezte egy olyan korszak kezdetét, ahol összekuszálódtak az addigi hatalmi viszonyok, új földesurak emelkedtek fel /sengoku-daimyó/, gyakran a korábbi hatalmasok hűbéresei közül. A Muromachi korszak része annyiban, hogy még mindig Ashikaga shogun-ok uralkodtak /1573-ig/, bár hatalmuk még névlegesebbé vált. A shugo-daimyó-k nem számíthattak a shogun segítségére, saját hűbéreseik pedig gyakran fel lázadtak ellenük, így általában elvesztették hatalmukat.

A birtoklás rendje ugyanaz maradt, mint a 14-15. században volt: a hűbéresek birtokokat kaptak, s ezzel igazgatási és egyéb jogokat is. A különbség annyi volt, hogy új hűbérurak emelkedtek fel, akik uralmuk jogosságát a kokka fogalmával igazolták. Ez jelentette az autonóm, világosan körülhatárolt nagybirtokot, amelynek

fennmaradása a földesúr hatalmának célja. A daimyo és hűbéresei létjogosultságát a kokka biztosította.

A birtokok annyira autonómmá váltak, hogy a 16. században Japánba érkező európaiak mindig mint "országot" emlegetik őket, a daimyo-kat pedig mint "királyokat". Egész Japánt átfogták a sengoku-daimyo-k birtokai, amelyek kisebb hűbérbirtokokból álltak. A Sengoku korszakban teljesedett ki ez a folyamat, amely már a 14-15. században is előrehaladt. Egy-egy birtoknak körülbelül $3/4$ -e a hűbéresek kezén volt. A földbirtoklás és katonáskodás teljes és másokat kizáró összekapcsolása a hűbériségben, a magántulajdonban lévő földek hierarchizált birtoklása és a hatalom ugyanilyen megoszlása ezt a kort teszi a leg-hasonlóbbá a nyugat-európai feudalizmushoz. A szokássá vált osztatlan örökösdés biztosította a daimyo-knak katonai erejük fennmaradását. A teljesen erőtlen központi hatalom nem tudta megakadályozni, hogy minden funkcióját átvegyék a földesurak. A politikai decentralizáció és a birtokok autonómiájának jelei a várak és a birtokon belül megfellebbezhetetlen jogi normát jelentő daimyo-törvények. A birtok védelmének központja a vár lett, körülötte városok is kialakultak. A bakufu törvényeitől független, a birtok irányítását célzó rendelkezéseiket a daimyo-k írásban hagyományozták tovább. Minden daimyo a saját birtokán belül egységesítette a súly- és pénzrendszert.

A birtokokon belül a falvak önállósága is kialakult. Ennek mértékéről viták folynak, de mindenesetre a falu lett az adózás alapja, közösen voltak felelősek az adó kifizetéséért, ami rizsben vagy pénzben történt.

A Sengoku korban jelent meg a kandaka, majd a kokudaka rendszer. A kandaka a birtokról származó jövedelem pénzbeli kifejezése, a kokudaka viszont nem a jövedelmet, hanem az adóalapot /a föld területét és minőségét/ veszi figyelembe, és nem pénzben,

hanem terményben fizettek. Mindkettő egyrészt a paraszti adó, másrészt a hűbéresek katonai szolgálatának meghatározásához szolgált alapul.

Nem az egész országban volt egységes a kandaka-rendszer, főleg Kelet- és Nyugat-Japán között volt nagy eltérés. Csak a keleti területeken sikerült minden földre kiterjeszteni és pénzben szedni az adókat. A kandaka és eleinte a kokudaka sem változtatta meg a hűbérbirtokok adományozásának módszerét. Továbbra is bizonyos földeket adtak hűbérbe, csak ezeknek már oku-ban /1 oku = 180 liter/ kifejezett termését jegyezték fel a hűbéreseket és birtokaikat felsoroló földesúri listákon. A Sengoku-kor végétől azonban megkezdődött az a folyamat, amely a Toku-gawa korra /1600-1868/ teljesedett ki: elkezdtek a oku nagysága szerint adni a hűbérbirtokot /azaz a földesúr felmérte birtokait, megállapította a termés nagyságát, és ez alapján adományozott birtokot, nem pedig meghatározott földrajzi területet/, ami végül ahhoz vezetett, hogy már nem is földeket adtak, hanem egyszerűen bizonyos mennyiségű rizst. /Ez már a Tokugawa kor jellemzője és így a későbbiekben lesz róla szó./

Nobunaga és Hideyoshi nemcsak Japán területi egyesítését kezdték meg, hanem a Tokugawa kori birtokviszonyok kialakítását is. Nobunaga ugyan a hagyományos, feudális hűbérbirtok-adományozás szerint jár el, azaz katonai sikerek után az elkobzott birtokokat hűbéreseinek osztotta szét. De a hűbérbirtok adását és megerősítését egyedül ő tehette meg, más daimyo-k nem. Azaz minden harcost saját hűbéreseként próbált megszervezni. Letörte a templomok politikai és katonai hatalmát, saját uralmát nem a császártól vagy shogun-tól eredeztette, hanem abból, hogy egyedül ő képes fenntartani a békét az országban. A tenka, a "birodalom java" tulajdonképpen a kokka továbbfejlesztett változata. Tehát a daimyo-kat

és birtokaikat ellenőrzése alá vonta, a tenka-javával igazolva ennek jogosságát, és ezzel megkezdte mind a földbirtoklás, mind a hűbéresség radikális átalakítását.

Hideyoshi már valóban egyesítette Japánt, így intézkedéseit is kiterjesztette az egész országra. Saját magát az összes daimyo hűbérurának nevezte, és magának követelte a jogot minden hűbérbirtok adományozására. Koreai hadjáratának tervében is /1592/ szerepel, hogy a meghódított földeket ő maga fogja hűbérbe adni. /Még a templomi földek nagy részét is elvette, ezzel gazdaságilag is tönkretéve őket./ A birtokokon belül a daimyo-k autonómiát élveztek, ám már Nobunaga és Hideyoshi megkezdte időnkénti áthelyezésüket más területekre. Ezzel egyidőben megkezdődött a daimyo-k hűbéreseinek városokba költözése, és fizetett katonává /majd később tisztviselővé/ válása. Hideyoshi az egész országra kiterjedő földfelmérést végeztetett, és az egyes parcellák terméseredményétől függően vetették ki az adót. Ilyen felméréseket egyes daimyo-k is csináltak saját birtokaikon: "Ami a birtokon belüli hűbérbirtokokat illeti, a termés alapján, amit az őszi felmérés állapít meg, 2/3-ot a hűbéres samurai és 1/3-ot a paraszt kapjon. Ha a parasztok ellenkeznek, a samurai saját belátása szerint döntsön."

A daimyo-k hűbéreseik birtokai felett is igazgatási és egyéb jogokat kaptak. A Hideyoshi-féle centralizációt vették át és fejlesztették tovább a Tokugawa shogun-ok.

A Tokugawa rendszer a bakuhan névvel jellemezhető a legjobban. Ez a bakufu /kormányzat/ és han /daimyo birtok/ összetételéből származik, és kifejezi, hogy a belső autonómiával rendelkező birtokokat alárendelték a shogun-nak, aki elvben minden daimyo főhűbéruraként uralkodott.

A shogun saját birtokai /tenryo/ körülbelül a földek 25 %-ára terjedtek ki. A daimyo-k birtokai és hadseregei együttesen jóval meghaladták a shogun-ét. Mivel az

az udvari arisztokrácia és templomok földjei az összes földnek már csak jelentéktelen hányadát /2 %-nál kevesebb/ tették ki, látható, hogy a földek majdnem 3/4 része a daimyo-k kezén volt. A shogun csak saját földjei felett gyakorolt közvetlen hatalmat. De a tenryo kormánya mintául szolgált sok daimyo-nak, akik saját birtokaikon is hasonló módszereket vezettek be. Földek feltörésével új területeket vontak művelés alá, és segítettek a honbyakusho rendszer kiépülését /17.század/. Önálló parcellákat művelő parasztok a földfelmérésekkor megállapított termés szerint rizsben fizettek adót. Az adó befizetéséért a falvak kollektív felelősséggel tartoztak.⁸ Tokugawa Ieyasu 1615-ben a katonáskodó réteg számára törvényeket adott ki, amelyben leszögezte: "minden birtoknak megvannak a saját módszerei".⁹ A shogunatus törvényei érvényesek voltak a daimyo-kra /például nem házasodhattak a shogun beleegyezése nélkül/, de birtokaikon belül saját akaratuk szerint kormányoztak. Saját hadseregük megmaradt, nem fizettek adót a kormánynak, tehát sok szempontból hasonlóknak tűnhetne a helyzet a Sengoku korhoz. Csakhogy a shogun tetszése szerint /nemcsak hűtlenség esetén/ elmozdithatta a daimyo-kat, más birtokot adva nekik.¹⁰ Ezt gyakran meg is tette, hogy megakadályozza a daimyo-k hatalmának túlságos megerősödését, helyi kiépítését. Ugyanakkor, bár adót nem szedtetett, gyakran ajándékokat, pénzbeli és egyéb segítséget követelt kastélyok építéséhez, és más alkalmakkor, ami szintén a daimyo-k gazdasági erejének csökkenését célozta. Hűségüket biztosítandó tász-rendszert alakítottak ki, erről a következő fejezetben lesz szó.

Óriási átalakulás történt a daimyo-k hűbéreseinek földbirtoklásában és szerepében. 1643-ban megtiltották a földek adás-vételét, illetve felosztását. A törvény önmagában talán hatástalan lett volna, de találkozott

a daimyo-k törekvésével, akik a kokudaka rendszer továbbfejlesztésével hűbéreseiket elválasztották a földtől, megállapított mennyiségű rizst /oku-ban számolva/ adtak nekik, és a földbirtokos katonák egy részéből fizetett katonaság, másik részéből hivatásos bürokrácia született. Rájuk a han birtokok kormányzásához volt szükség. Továbbra is samurai-nak nevezték őket, kardot hordtak és a parasztok felett álltak, de nem kaptak hűbérbirtokot, - ezeket beolvasztották az így egységessé váló han-ba - és minden közvetlen kapcsolatot elvesztettek a földdel és a parasztokkal, amit betetőzött városba költözésük.

A Tokugawa-kori földbirtokviszonyok tehát azt mutatják, hogy megszűnt a hűbérbirtok. A daimyo han-t hiába nevezték hűbérbirtoknak, valójában már nem volt az. A shogun döntésétől függött, kinek, hol, mekkora birtokot ad, és mikor helyezi át egy másik területre. A szó valódi értelmében nem voltak a daimyo-k a shogun hűbéresei /mint a következő fejezetben látható/, és birtokaikat sem katonai szolgálatért kapták hűbérbe. A chigyo-k viszont /a daimyo-k hűbéreseinek birtokai/ beolvadtak a han-ba, a katonáskodó földbirtokos samurai helyét átvette a bürokrata, terménnyel fizetett, városlakó samurai. A Tokugawa kor második felének átalakulásait, mivel ezek már Japán újkori történelméhez tartoznak, e keretekben már nem vizsgálom.

A hűbériség

A hűbériség fogalmát általában csak Nyugat-Európára alkalmazzák a történészek. A japán fejlődés hasonló jelenségét is erre lehet lefordítani, pontosabb megjelölés hiányában. De vajon a két rendszer hasonlító annyira egymáshoz, hogy mindkettőre használható legyen ez a fogalom? Bibó István szerint "a középkori keresztény hűbériséget" úgy kell "értékelni, mint egyszeri

vállalkozást, nem pedig mint egy tipikus sémának az európai megvalósulását".¹¹ Max Weber Japán esetében "kiséret-típusú" feudalizmusról beszél, azaz "a kiséret tagjait csak személyes hűség köti az úrhoz, földesúri jogokat nem kapnak".¹² Mint az előző fejezetből kiderült, ez az állapot csak a Tokugawa korról írható le, és mindaz, amit Weber a japán hűbériségről ír, szintén csak erre az időszakra vonatkozik. A japán hűbériség fejlődése ugyanúgy korszakokra tagolható, mint a földbirtokviszonyok alakulása.

A 8-10. században felemelkedő, földbirtokos bushi-k lettek Japán hivatásos katonai rétege, közöttük alakult ki később a hűbériség. A 10-11. században jött létre az a katonai nemesi vezető réteg, amely kiséretét hűbéreseivel tette. Már nem rokoni szálak fűzték egymáshoz a kiséret tagjait, és mindnyájukat urukhoz, hanem a hűbériség. A Taira-k és Minamoto-k közötti harcok során váltak jelentőssé a bushi-k. A központi hatalom hanyatlásának idején ők jelentették a katonai erőt és csak tőlük lehetett védelmet várni. A híres japán öngyilkossági rituáléről, a seppuku-ról /köznapi nevén harakiri/ is ebből az időből maradt fenn az első leírás. Bushi-nak tekintették azt, akinek saját örökletes földje, magas jövedelemre jogosító shiki-je, lova, fegyverzete volt, mind anyagi színvonala, mind képzettsége képessé tette a lovas harcmódorra, és legalább egy gyalogos kísérelével rendelkezett. A Kamakura bakufu-ban még keveredett a hűbériség és a bürokratikus irányítás. Mi sem jellemzőbb erre, mint a Kamakura kormányzat három fő szerve: a katonai /hűbéreseket ügyeit intéző samurai-dokoro /, adminisztratív /man-dokoro / és igazságszolgáltatási /monchu-jo / hivatalok. A shogun-nak voltak hűbéresei, a shugo-k és jito-k általában közülük kerültek ki, és létezett a hűbéri láncolat is, ami hűbéresekből és alhűbéresekből

sekből állt, de egyelőre a shogun /aki már nem csak katonai vezető volt/ lehetett egyedül a főhűbérur. Minamoto Yoritomo felülről szervezte meg hűbéreseit. Földeket, illetve shiki jogokat adott nekik, amelyek öröklődtek, de ez nemcsak katonai szolgálatokért, hanem bizonyos hivatalok betöltéséért is járt. A shugo-jito rendszer kialakításával Yoritomo a hűbériség alapján centralizált uralmat akart megteremteni. Olyan földek élére is kinevezte tisztviselőit, amelyek nem vazallusainak birtokában voltak. Ez azonban nem sokáig maradhatott fenn. Yoritomo teljes engedelmisséget várt el hűbéreseitől, /gokenin

/a hűbéres kötelezettségét a buddhista papéhoz hasonlította, tehát éppen olyan odaadást várt el, mint-ha vallási előírásokat adott volna követőinek. A harcosok három fő erénye szerinte a bátorság, jó lovagló- és nyilazókészség, és a viselkedésbeli visszafogottság.

A 12. századtól kialakuló hűbéres-etika az egyszerű életmódot, bátorságot, önuralmat, katonai kiválóságot és hűséget helyezte a középpontba. A halál kíváncsabb volt, mint a vereség, különösen ha a hűbérúr is elesett a csatában. Az úrhoz való hűséget előbbre helyezték a családnál, sőt elvben akkor is hűséggel tartoztak, ha semmilyen jutalom nem járt érte. A hűségeskü irásba foglalták. A hűbérúr sérthetetlenségét jól mutatja az a történet, amely Minamoto Yoritomo öcoséről szól,¹³ aki egy életveszélyes helyzetből úgy menekült meg, hogy hűbérese megverte: így az őt kereső örök elengedték, hiszen nem is merték feltételezni, hogy egy hűbéres kezdet emelhet urára.

Érdemes megemlíteni a hűbériségben használt kifejezéseket, amiket a rokoni kapcsolatokból vettek át. Gyakran használták a "szülő" és "gyerek" /vorioya és yoriko , ie no ko stb./ szavakat különböző összetételekben a hűbérúr és vazallus viszony kifejezé-

sére. Ezek azonban pusztán képzelt és nem valódi vérségi kötelékeket jelöltek, amit az is bizonyít, hogy még a modern japán vállalatoknál is találkozhatunk hasonló elnevezésekkel a munkások és a munkaadó viszonyában.

A Kamakura kori törvényekből /13. század/ megállapítható, hogy a bushi jogi helyzete is más volt, mint a többi emberé. Nem lehetett kivallatásnak alávetni, bünnőség esetén sem sújthatták testi fenytéssel. Kardot hordhatott, ruhája is más volt, mint a parasztoké. A Kamakura-kori harcost lovon, címerrel díszített páncélzatban ábrázolták.

Értékes forrást jelent Hojo Shigetoki két kakun-ja /bushi családok irányítására írt szabályok, amelyeket a családon belül örököltettek tovább/. Ezekből világosan kiderül, hogy mi volt egy akkori vezető bushi-család tagjának véleménye a hűbérúr és vazallus kötelezettségeiről. Természetesen az ideális, és nem a valódi állapot tükröződik ezekben a 13. századi forrásokban. Mindenképpen befolyásolta Shigetoki-t saját célja is, hogy apai tekintélyét érvényesítse. Így viszont még fontosabb, hogy sorrendben előbb említi a hűbérurát az apánál: "Féld a Buddhákat, az Isteneket, hűbéruradat és apádat!"¹⁴ Ez is bizonyítja, hogy a hűbéri kötelékek már erősebbek lettek, mint a vérségié. Az ideális bushi-ről a következőket írja: "Rettenthetetlen bátorsággal cselekedj, soha nem vélhetnek gyávának, állandóan gyakorold az íjjal és nyíllal bánást."¹⁵ Ezenkívül legyen megbízható és becsületes,¹⁶ gondoskodjon a kardok rendben tartásáról,¹⁷ és vigyázzon, hogy ne tűnjön hivalkodónak. Ez esetben ugyanis az emberek nem fogják szeretni.¹⁸ Azonban a bátorság és helyes viselkedés nem elegendő: "a harcosnak mindig gondolnia kell kötelességére". "Az igazi harcos olyan férfi, aki, nagyon komolyan véve kötelességét, lelkiismeretét nem hallgattatja el akkor sem, ha az élete vagy a családja forog kockán."¹⁹

A nyugat-európai hűbérességgel összehasonlítva általában kiemelik, hogy Japánban a hűbérúrnak nem voltak kötelezettségei vazallusával szemben, illetve nem léteztek hűbéri törvényszékek. Shigetoki erről így ír: ne haragjában, hanem már lecsillapodva ítélkezzen a hűbérúr, mert "ha gyakran dühös vagy és megbünteted embereidet, azok, akik hallanak róla, nem akarnak majd hűbéreseddé válni".²⁰ Máshol is hangsúlyozza, hogy a hűbérúrnak udvariasnak, jóindulatúnak kell lennie vazallusaival.²¹ A hűbéres viszont szolgálja teljes odaadással urát. "Gondolj urad ügyeire, mint a legfontosabbakra. Ne tagadj meg semmi értékeset tőle, legkevésbé az életedet." Még akkor se viselkedjen másként, ha semmi jutalmat nem kap hűbérurától, mert "hűbéruramat szolgálni buddhista kötelezettség is",²² és Buddha bizonyára megjutalmazza majd. Nincs joga ugyan fellázadni a vazallusnak hűbérurával szemben, de tiltakozhat az úr döntései ellen. "Ha valamelyik hűbéres-társadat megbünteti vagy elbocsátja urad, erősebben kell kérlelned uradat érte, mint magadért tennéd... Lehet, hogy ezzel nem teszel kedvére uradnak, de később becsülni fog érte."²³ "Ha hűbérurad olyan rendeletet bocsát ki, amiről tudod, hogy mások elítélik, vagy másoknak nagy károkat fog okozni, meg kell kérned feljebbvalódat, hogy gondolja át újra. Lehet, hogy elbocsát ezért, de akkor se keseredj el. Ha urad újragondolja és okosabb döntést hoz, jobban fog becsülni, mint valaha. És ha kitart /eredeti döntése mellett/, az istenek és Buddhák megáldanak."²⁴

A Kamakura-korban tehát a vazallusnak egy hűbérura lehetett, aki - ha hűbérese viselkedését saját érdekeivel szembenállónak ítélte - megszüntethette a hűbéri viszonyt. Hűbéres nem pereskedhetett ura ellen. De mivel a hűbérúr hatalma vazallusainak katonáskodásától függött, nem bocsáthatta el őket kénye-kedve szerint, és nem is

viselkedhetett velük bárhogy, mert ezzel veszélyeztette volna saját helyzetét. Ugyanakkor a hűbériség összekapcsolódott a buddhizmussal, és Buddha jóindulatát vélték elnyerni a hűséges szolgálattal, ami vallásos kötelezettség is volt. Ez azonban nyilván nem volt elegendő ahhoz, hogy a vazallus kitartson ura mellett. A hűbériség jogilag nem volt szerződészerű.

A 13. századtól, a jito-k, majd shugo-k felemelkedésével és daimyo-vá válásával a hűbériségben is változás történt. Kialakult a hűbéri láncnak az a típusa, aminek élén már nem a shogun állt, hanem egy jito vagy shugo. Eleinte ők is a shogun hűbéresei voltak, de a Muromachi korszakra /1334-1573/ már a shogun is csak egy lett a daimyo-k közül ebből a szempontból, saját hűbéri láncolatával, de sok, tőle független, katonáskodó földbirtokos nemességből, a bushi-kből álló hűbéri hierarchiával, melynek hűbérura egy-egy daimyo volt.

A 14. századtól, amikor már nemcsak a császár, de a shogun hatalma sem biztosított erős, központosított államot, a hűbériség már nem felülről kialakított rendszert, hanem alulról szerveződő kapcsolatokat jelentett. Ez természetesen már a korábbi viszonyokra is részben igaz, hiszen a shogun alhűbéresei már a Kamakura korban is védelemért és földhöz való jogokért ajánlották fel szolgálataikat a shogun hűbéreseinek. A felülről szervezettség abban jelentkezett, hogy a kialakult hűbéri láncot a shogun irányította. De az Ashikaga shogun-ok soha nem terjesztették ki hatalmukat az egész országra. Saját hűbéreseikre támaszkodva tudták csak megtartani hatalmukat, és Japán sok autonóm területre szakadt szét, amelyeket egy-egy daimyo irányított, hűbéresein keresztül. A birtokok több hűbérbirtokból /chigyó/ álltak, mint az előző fejezetből kiderült. A hatalom gyakorlása a katonai

erőtől függött, ez viszont a vazallusoktól. Katonai szolgálatért hűbérbirtokot és ezzel igazgatási, biráskodási jogokat kaptak. A 12-13. századhoz képest a hűbérúr-vazallus viszony kölcsönös lett. A hűség a birtokadományozás és védelem függvénye volt. A 15-16. században lett nemcsak a japán földbirtoklás, de a hűbériség is a leg-hasonlóbb a feudális Nyugat-Európához. Nemcsak a hűbéres hűtlenségét tartották a hűbéri viszony megszüntetéséhez elegendő oknak, hanem azt is, ha a hűbérúr nem nyújtott védelmet vazallusainak. Kialakult a kiryo /képesség/ alapján jogosult kormányzás elmélete is: ha a hűbérúr katonai és politikai vezetőképessége, valamint erkölcsi feddhetetlensége nem felelt meg az elvártnak, vazallusai fellázadhattak ellene. Természetesen ez a legkülönbözőbb esetekre volt alkalmazható, de az elv megjelenése azt mutatja, hogy a hűbériség nem őrizte meg szentség jellegét. Miért maradt fenn mégis az a rendszer, hogy a hűbéresnek egyszerre csak egy ura lehetett? Peter Duus azzal magyarázza ezt, hogy a vazallus számára elsősorban nem jövedelemforrás, hanem a védelem biztosításának eszköze volt a hűbéresség. Tehát amíg a hűbérúr megfelelt ennek a követelménynek, a vazallus nem akart más úrhoz szegődni, mert nem volt szüksége több földre /több jövedelemre/. Mindenképpen patriarchálisabb viszonyt eredményezett ez a hűbérúr és hűbéres között, mintha egy vazallusnak több hűbérura lett volna. A vazallus anyagi jóléte /a chigyo birtok és ennek jövedelme/ már nem függött közvetlenül a hűbérúrtól. A birtok öröklődött /a kialakult egy-örökös rendszer miatt nem is aprózódott fel/ és a vazallus jogai a föld és lakói felett függetlenek voltak a hűbérúr birtokigazgatási módszereitől. De a vazallus mindennapi életébe beleszólt a hűbérúr: jóváhagyását kellett kérni például az örökös kiválasztásakor is.

A Sengoku kor /1467-1590/ folyamán újonnan fel-emelkedő daimyo-k szintén hűbéreseik katonai erejére

támaszkodtak, akik viszont saját hűbéreseikkel vonultak hadba.

A hűbéres katonai kötelezettségének pontos meghatározása a kandaka, majd kokudaka rendszer alapján történt. A kandaka alapján például az a hűbéres, akinek jövedelme pénzre átszámítva 191 kan 600 mon volt, 26 emberrel együtt volt köteles hadba vonulni /ezek saját hűbéresei voltak/: 6 lovas katonával és 20 gyalogossal. A föld hűbérebe adása is lépcsőzetesen történt. A vazallus hűséget esküdött urának. Egy 1481-ből származó eskü szövege például a következőket tartalmazza:

"A három tartományban, bármilyen változások is lesznek, egyedül hűbéruramat szolgálom fenntartás nélkül, mint a múltban.

Érzéseimet többször kifejeztem a múltban Murata dono-nak /hűbérúr neve/ és semmi változás nem történt.

Bármilyen rágalomról vagy gonosz hírekről /ellenem/ hűbéruram be fog számolni nekem, és megkér, hogy mondjam el véleményemet.

Ha a felsoroltak hamisak lennének

kami /istenek/ nevei"²⁵

Ez a forrás mutatja, milyen változások történtek a 13. század óta. A hűbérúrnak kötelessége vazallusát is meghallgatni, mielőtt ítélkezik, nemcsak jóindulatában reménykedhet a hűbéres. Ez is a viszony kölcsönössé válására utal. A portugál Vilela, aki 16 évig élt Japánban, a hűségesküt kísérő titokzatos szertartást írja le.²⁶

A Sengoku kor második felében gyakori háborúskodások miatt sokszor előfordult, hogy a hűbéreseket fellázadva hűbéruruk ellen, megdöntötték annak hatalmát /gekokujo /. Ezt figyelték meg az európaiak is, amikor felháborodottan írták, hogy a japánok 'mennyre kevés hűséget mutatnak uraik iránt, és hogy állandóak a lázadások.²⁷ E miatt sokszor hűbérúr nélkül maradtak

a katonák /ronin /, akik egy sehová sem tartozó csavargó réteget alkottak, gondokat okozva ezzel még a Tokugawa korban is.

A bushi hűbéri etikán - amely a kamakura kortól kezdve alakult ki - a konfucianizmus és Zen buddhizmus hatása is kimutatható. Dátorság, sztoikus nyugalom a sors változékonyságával szemben, hűség, egyszerű életvitel és becsület-érzés jellemzi az ideális harcost. A sérelemért bosszút kell állni, ha ez nem sikerül, vagy lehetetlen, a szeggyen elviselése helyett a seppuku-t választották.

A kereszténység terjedése veszélybe sodorta a japán hűbériséget. Többször előfordult, hogy a hűbéresek megtagadták az engedelmisséget, arra hivatkozva, hogy a keresztény vallás előírásai ellen kellene cselekedniük, márpedig az Istenhez való hűség előbbre való a hűbérúrhoz való hűségnél. Így a 16. század második felében egyes daimyo-k megtiltották hűbéreseiknek, hogy felvegyék a keresztény vallást. /A Tokugawa korban aztán, sok más ok miatt, végleg kitiltották a kereszténységet Japánból./

Nobunaga minden daimyo-t hűbéresévé próbált tenni, teljes engedelmisséget és tiszteletet követelve saját maga iránt. Földbirtokokat adományozott hűbéreseinek, az újonnan meghódított területekből. Az ő hatalma azonban még nem volt elég erős. Uralma Japánnak csak egy részére terjedt ki, és hűbéreseivel szembeni hatalmakodásai pedig nem alapultak független katonai erőn. Már ő elkezdte hűbéreseinek áthelyezését más birtokokra, de még túlságosan tőlük függött. Ezt mutatja az is, hogy áthelyezése ellen fellázadó hűbérese, Akechi Mitsuhide ölte meg. Hideyoshi, aki szintén Nobunaga egyik hűbérese volt, bizonyos fokig Nobunaga elképzeléseit tökéletesítette. Hatalma alá vonta a daimyo-kat. Megtiltotta, hogy a hűbéresek más urat válasszanak maguknak: "semmilyen hűbéres, aki engedély nélkül hagyta el urát, nem

alkalmazható egy másik úr által."²⁸ Csak ő adhatott hűbértokot, csak tőle függött egy-egy daimyo uralma. Tehát Hideyoshi egyetlen hűbéri láncot akart létrehozni Japánban, ahol ő a főhűbérúr. Hűségük biztosítására már nem volt elegendő a hűségeskü. Tűszokat is követelt /a daimyo-k családtagjait/, és helyi hatalmi bázisuk megtörésére gyakran áthelyezte őket, másik birtokot adva nekik. Hideyoshi lefegyverezte a parasztságot; "A tartományokban az embereknek /parasztok/ szigorúan tilos kardok, rövid kardok, íjak, lándzsák, puskák vagy más fegyverek birtoklása. Az ilyen szükségtelen /hadi/ szerszámok birtoklása megnehezíti az adók behajtását és felkelésekhez vezet."²⁹ Ezt a rendeletet a parasztok és hivatásos katonák szétválasztásának is nevezik. Valójában ez a szétválás már régen megtörtént, és a rendelet szövege elég világosan mutatja, hogy a paraszti lázadások és nem a paraszti katonáskodás ellen irányult. Több daimyo már előbb megtette ezt saját birtokán, Hideyoshi csak az egész országra terjesztette ki.

Megkezdődött a samurai-ok /a hivatásos katonáskodó réteg elnevezése körülbelül Hideyoshi alatt, illetve a Tokugawa kor elején lett egységesen samurai/ elválasztása a földtől, amiről az előző fejezetben szó volt. Ennek a folyamatnak végeredményeként megszűnt a hűbériség Japánban a Tokugawa kor /1600-1868/ második felében. A hűség jelképévé vált 47 ronin története /hűbéruruk gyilkosának megölése után együtt seppuku-t követtek el/ már a "régi idők" visszahozására tett sikertelen kísérletek egyik legendássá vált példája.³⁰ Hasonlóképpen a samurai etika összefoglalása a Bushido-ban /"a harcos útja" / akkor történt meg, amikor már alig volt alapja. Mivel a samurai réteg városlakó, fizetett katonává, illetve egy részük bürokratává vált és a daimyo-k helyi katonai hatalmasságból adminisztratív hatalommá,

megszűnt a hűbériség minden jellemzője: nem volt földbirtokos katonáskodó nemesség, amely hűbéressé válhatott volna, nem volt valódi hűség /hiszen a hivatalnok feladat-teljesítése megszabott fizetésért aligha nevezhető annak/, nem volt hűbérbirtok. Kölcsönösség sem létezett, sőt a samurai megélhetése is a daimyo-tól függött, aki csökkenthette a samurai járadékát. A daimyo és a samurai-ok között tehát nem létezhetett hűbériség. De vajon létezett-e a shogun és a daimyo-k között, ahogy sokan állítják? A Tokugawa-kkal rokoni kapcsolatban álló családokat shimpan, a régi hűbéreseket fudai, az 1600-as Sekigahara-i győzelem után csatlakozókat illetve leigáztottakat tozama daimyo-knak nevezték. A kormányzásban az első két csoportra támaszkodtak. A tozama daimyo-k birtokait lehetőleg Edo-tól /mai Tokyo/ minél messzebbre helyezték és megpróbálták területüket minél inkább csökkenteni. Katonasága /rizssal fizetett, városban lakó réteggé vált/ azonban a tozama daimyo-knak számában nagyobb és képzetebb volt, mint a Tokugawa ház erői: ez a Meiji forradalom /1868/ idején elkerülhetetlenné tette a Tokugawa-k bukását. A han birtokok adományozása és megerősítése /ezek már egységesek voltak, nem osztódtak tovább kisebb hűbérbirtokokra/ a shogun előjoga volt. Csakhogy a Tokugawa uralom hamarosan békét biztosított Japánon belül, az elzárkózás pedig megóvta az országot idegen hatalmakkal való összeütközéstől. S bár a daimyo autonómiát élvezett birtokán, a shogun tetszésétől függött a daimyo-k áthelyezése /bár a Tokugawa kor második felében a shogun-ok már nem éltek túl gyakran ezzel a jogukkal. Hideyoshi túszerkövetelési politikáját tovább fejlesztve kialakították a sankin-kotai rendszert. Minden daimyo köteles volt házat építtetni Edo-ban, /sokuknak háromnál is több volt/ és minden év

felét ott tölteni. Az év másik részében pedig családjá volt köteles ott lakni. Így próbálták kiküszöbölni a lázadás lehetőségét. Csak a shogun lehetett "hübéruruk", azaz nem választhatták meg, nem dönthettek szabadon, hűségük nem szabad akaratukból, hanem törvény szabta kötelességükből fakadt. Minden daimyo egyaránt "hübérése" volt a shogun-nak. A Tokugawa uralom névlegesen általánossá tette a hűbériséget, valójában azonban megszüntette azt. Önkéntes, kölcsönös, alulról szerveződő rendszer helyett felülről, katonai erővel létrehozott intézménnyé vált, amelyben nem volt hűbéri lánc /nem voltak alhübérések/ és a shogun, a "hübérúr" azonos volt a tényleges uralkodóval, azaz a daimyo-k és a shogun közötti kapcsolat sem nevezhető hűbériségnek.

Befejezés

A japán feudalizmus különböző stádiumaiban nagy átalakulások figyelhetők meg a földbirtokviszonyok, illetve a hűbériség fejlődésében. Kialakult a magánkézben lévő, autonóm birtok, és a hűbériség /bár néhány szempontból eltér az Európaitól/ is bizonyíthatóan létezett. Mindez világossá teszi, hogy nem lehet "ázsiai stagnálásról" beszélni Japán esetében, és hogy a feudalizmus egyik válfaja jellemzi a japán középkort. A Tokugawa korszakban megfigyelhető átalakulások már a kapitalizmusba való átmenet egészen sajátos és Európaitól eltérő útját jelzik.

Bibliográfia

- Masaharu Anesaki: History of Japanese Religion
London, 1930.
- Perry Anderson: Lineages of the Absolutist State
Verso Edition, London, 1979.
- Theodore de Bary /ed./ Introduction of Oriental Civilizations
Sources of Japanese Tradition
New York, 1960.
- Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme
in: Válogatott Tanulmányok, III. kötet
Magvető, 1986.
- Marc Bloch: A történelem védelmében /Válogatott művek/
Gondolat, 1974.
- Delmer M. Brown: Money Economy in Medieval Japan
New Haven, 1951.
- Michael Cooper, S.J. /ed./: They came to Japan
An Anthology of European Reports on Japan 1543-1640
London, 1965.
- Rushton Coulborn /ed./: Feudalism in History
Princeton, 1956.
- Peter Duus: Feudalism in Japan
New York, 1976. második kiadás
- Hani Goro: A japán nép története
Studium sorozat, 1967.
- John Whitney Hall: Government and Local Power in Japan
Princeton, 1966.
- John Whitney Hall - Marius B. Jansen /eds./: Studies in
the Institutional History of Early Modern Japan
Princeton, 1970.
- John Whitney Hall - Toyoda Takeshi /eds./: Japan in the
Muromachi Age
University of California Press, 1977.
- John Whitney Hall - Nagahara Keiji - Kozo Yamamura /eds./:
Japan before Tokugawa, Political Consolidation and
Economic Growth 1500-1650
Princeton, 1981.
- Susan B. Hanley - Kozo Yamamura: Economic and Demographic
Change in Preindustrial Japan /1600-1868/
Princeton, 1977.
- Akira Hayami /ed./: Pre-conditions to Industrialization
in Japan
Berni Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus
anyaga, 1986. Soksorozotva

- Tokiomi Kaigo: Japanese Education: Its Past and Present.
Tokyo, 1965.
- James Murdoch: A History of Japan
New York, 1964.
- Edwin O. Reischauer - Albert M. Craig: Japan, Tradition
and Transformation
Tuttle edition, Tokyo, 1984.
- G.B. Sansom: Japan: A Short Cultural History.
Stanford University Press, 1978.
- Muraszaki Sikibu: Gendzsi regénye
Európa, 1963.
- Carl Steenstrup: Hojo Shigetoki /1198-1261/ and his Role
in the History of Political and Ethical Ideas in
Japan
Curzon Press, London, Malmö, 1979.
- Richard Storry: A History of Modern Japan
Penguin edition, 1982.
- Yosoburo Takekoshi: The Economic aspects of the History
of the civilization of Japan
London, 1930.
- Toyoda Takeshi: Pre-meiji commerce in Japan
Tokyo, 1969.
- Tanka Endre: Ázsiai termelési mód vagy feudalizmus?
Valóság, 1986/11.
- Tőkei Ferenc: Az ázsiai termelési mód kérdéséhez
Kossuth, 1975.
- Takao Tsuchiya: An Economic History of Japan
The Transactions of the Asiatic Society of Japan
Second Series Vol. XV. Tokyo, London, 1937.
- The Voyage of John Huyghen van Linschoten to the East
Indies
London, 1885.
- Max Weber: Feudalizmus, "Rendi Állam" és Patrimonializmus
in: Gazdaságtörténet, Közgazdasági és Jogi Könyv-
kiadó, 1979.

Jegyzetek^x

1. Tőkei F.: i.m. 153., 155., 157. oldal. Legutóbb Tanka Endre fejtette ki ehhez hasonló véleményét /Valóság, 1986/11. szám/.
2. Muraszaki Sikibu: i.m. I. kötet. 412. oldal.
Muraszaki 978-ban született, és korának elismert író-nője lett.
3. Muraszaki Sikibu: i.m. I.k. 480. oldal.
4. Idézi C. Steenstrup: i.m. 201. oldal.
5. E.O. Reischauer - A.M. Craig: i.m. 56. oldal.
A bakufu-t szolgáló bushi családokban 1286-ban törvény szabta meg, hogy csak férfiak örökölhetnek. C. Sttenstrup: i.m. 68. oldal.
6. Erről így ír Van Linschoten, egy 16. századi európai utazó: "Királyaik /a shogunok/ ... annyit tartanak meg maguknak, amire szükségük van ... és a többi földet szétosztják másoknak, akiket Cunixu-nak neveznek ... A Cunixu-k alatt vannak a Tono-k, akik ugyanígy földet kapnak ... ők viszont saját katonáiknak osztják szét földrészüket." Linschoten: i.m. 159-160. oldal.
7. Idézi J.W. Hall: i.m. 254. oldal.
Egy másik hűbérbirtok-adományozás szövege /1467-ből/: "ezeket a földeket Namba Jurobei-no-ja-nak adtam, katonáskodásának további biztosítására, a közelmúltban tanúsított hűsége eredményeként... Ezeket a földeket Jurobei-no-jo és örökösei fogják irányítani." Idézi: J.W. Hall: i.m. 232. oldal.
8. A hagyományos nézet szerint a parasztok sorsát az elnyomás, gyakori éhínségek, rossz körülmények jellemezték./vö. R. Storry, Haní Goro/, de többen is bizonyí-

^xA tanulmány eredeti jegyzetapparátusát terjedelmi okokból zömmel elhagytuk. [a szerk.]

tották konkrét vizsgálatokkal /T.C. Smith, S.B. Hanley - K. Yamamura, Ann Waswo/, hogy a Tokugawa kori parasztság életszínvonala emelkedett. A jomen adórendszer, amit a 17-18. század fordulóján dolgoztak ki, ösztönözte a paraszti termelést. Több év termésének átlagát kiszámítva vetették ki az adót. Ezt a felmérést csak egyszer végézték el, így nem számoltak a termés növekedésével. Időnként felemelték az adót, de ha a parasztok többet termeltek, mint a megállapított mennyiség, annak nagy része az övék maradt. Ez magyarázza azt is, hogy több kutató úgy gondolta, az adó a termés 60-80 %-át elvitte: ez a régi, esetleg akár egy évszázada mért adathoz és nem a valódi termésmennyiséghez viszonyítva volt csak igaz. A parasztok bekapcsolódtak a kereskedelembe, piacra termeltek, és mezőgazdaságon kívüli tevékenységet is folytattak, ezzel is növelve jövedelmüket. A manufaktúraipar is paraszti mellékfoglalkozásként alakult ki.

9. Buke-Sho-hatto. Idézi: T. de Bary: i.m. 336. oldal.

10. Egy konkrét eset részletes leírásához l.: J.W. Hall: i.m. 399-402. oldal.

R. Coulborn: i.m. 38. oldal.

P. Anderson: i.m. 444. oldal.

J.W. Hall: i.m. 381. oldal.

11. Bibó István: i.m. 26. oldal.

12. M. Weber: i.m. 432. oldal.

13. Leirja G.B. Sansom: i.m. 297-299. oldal.

Yoshitsune, Yoritomo legfiatalabb öccse eleinte testvérével együtt harcolt, de nagy katonai sikerei után Yoritomo ellene fordult. Kettőjük harca a hatalomért folyt, melyben végül Yoritomo győzött. Yoshitsune egyik hűbérjével álruhában menekült az üldözésére küldött katonák elől. Egy átkelőhelynél majdnem leleplezték, ám ekkor vazallusa, hogy elterelje róla a gyanút, szidni és verni kezdte. A csel sikerült: az örök nem

- gondolták, hogy a hűbéres ezt merné cselekedni urával.
A történet akár igaz, akár korabeli legenda, minden-
esetre adalék a Kamakura kori hűbériség vizsgálatához.
14. "Letter to Nagatoki" idézi: C. Steenstrup: i.m. 143.
oldal.
15. "Letter ro Nagatoki" idézi: C. Steenstrup: i.m. 143.
oldal.
16. "Gokurakuji Letter" idézi C. Steenstrup: i.m. 178. oldal.
17. "Nem szabad hagynod, hogy rövid kardod megrozsdásodjon.
Ha hűbérurad vagy apád parancsára ki kell húznod, és
rozsdás, meg fognak vetni. /Még kevésbé/ hagyhatod te,
a harcos, hogy hosszú kardod megrozsdásodjon."
"Letter to Nagatoki" idézi C. Steenstrup: i.m. 153.
oldal.
18. "Ne hordj túl nagy hosszú és rövid kardot, ne viselj
feltűnően szép páncélt. Mert ha ezt teszed, az emberek
nem fognak szeretni."
"Gokurakiji Letter" idézi C.Steenstrup: i.m. 169. oldal.
19. "Gokurakuji Letter" idézi C. Steenstrup: i.m. 192. oldal.
20. "Letter to Nagatoki" idézi C. Steenstrup: i.m. 145.
oldal.
21. "Gokurakuji Letter" idézi C. Steenstrup: i.m. 188. oldal.
22. "Gokurakuji Letter" idézi C. Steenstrup: i.m. 153. oldal.
23. "Gokurakuji Letter" idézi C. Steenstrup: i.m. 169. oldal.
24. "Gokurakuji Letter" idézi C. Steenstrup: i.m. 195. oldal.
25. Idézi J.W. Hall: i.m. 253-254. oldal.
A "kami nevei" rövidítés, azt a felsorolást helyettesi-
ti, amelyben az esküt tevő ember különböző Shintoista
és buddhista istenek büntetését kéri, ha állításai ha-
misak lennének.
26. "Amikor uruknak hűséget akarnak esküdni, egy bálvány-
hoz járulnak. Vérükkel betüket írják /amelyeknek ér-
telmét nem ismerik/, és elégetve a papírt a bálvány
előtt, megisszák a port és így esküdnek hűséget uruk-

nak, akit szolgálnak."

M. Cooper: i.m. 58. oldal.

Nem tudni, mennyire hiteles ez a leírás, mindenesetre más európai utazó nem ír róla, így valószínűbb, hogy ez csak Vilela kitalálása, vagy azé, akitől ő hallotta.

27. "Fellázadnak ellenük, amikor csak lehetőségük van rá... így egyik úr sincs /vagy nagyon kevés/ biztonságban birtokán, és ... sok háborúskodás van."

M. Cooper: i.m. 46. oldal.

28. Edict of Hideyoshi 1591. in: T. de Bary: i.m. 330. oldal.

29. Sword Collection Edict of Hideyoshi 1588. in: T. de Bary: i.m. 329. oldal.

30. A 47 ronin története: 1702-ben játszódtak le a valóságos események, amelyekből később számos szindarab és más feldolgozás készült.

Asano Nagamori, hogy a rajta esett sérelmet megbosszulja, a shogun palotájában fegyverrel támadt Kira Yoshinaka-ra. Ez főbenjáró vétség volt, így Asano-t halálra ítélték. /A samurai rangúakat - és a Tokugawa kori daimyo-k is annak számítottak - nem végezték ki, hanem megengedték nekik, hogy seppuku-t kövessenek el./ Csak-hogy Kira nem halt bele sérüléseibe, tehát Asano hiába halt meg. Asano "hübéresci" /azaz az általa javadalma-zott samurai-ok/, akik ronin-ná váltak, elhatározták, hogy bosszút állnak Kira-n. Közülük 47 tartott ki e mellett, és saját házában támadva meg Kira-t, megölték. Fejét uruk sirjára helyezték, majd feladták magukat. Nehéz volt ítéletet hozni ügyükben. Egyrészt Tokugawa Ieyasu a hűséget a samurai egyik legfőbb kötelezettségévé tette, így ők is ennek megfelelően cselekedtek. Másrészt viszont összeesküvést szerveztek, és gyilkoltak. Nagy népszerűségük ellenére végül halálra ítélték őket, de úgy, hogy seppuku-t követhettek el, ami mutat-

ja, hogy mennyire tisztelték tettükért a 47 ronin-t még bírálk is: samurai-ok kiváltságát kapták meg, ami elvben a ronin-oknak nem járt.

Részletesen leírja a történetet J. Murdoch: i.m. III. kötet 1. rész, 218-237. oldal.

A tanulmányban előforduló fogalmak magyarázata

- bakufu - katona-kormányzat. Eredete: a shogun vezéri sátrának a neve a Kamakura kortól.
- bakuhan rendszer - A belső autonómiával rendelkező daimyó birtokokat a központi kormányzatnak rendelték alá.
- bushi - /"katonáskodók"/ A 11-12. századtól a kisbirtokosokból és birtokigazgatókból álló katonáskodó réteg.
/később: nemes/
- Bushidō - /"A harcos út"/ - a samurai etika összefoglalása a Tokugawa korban.
- chigyō - hűbértartok a Muromachi kortól
- daimyō - földesur
- Edo - a mai Tokió, a shogunok fővárosa a Tokugawa korban.
- gekokujō - az "alsóbbrendűek" lázadása a feletteseik ellen. A Sengoku korban használt fogalom a hűbéreseket hűbéreik elleni lázadására.
- gokenin - hűbéres
- han - daimyó birtoka
- honnyakusko - A Tokugawa korban meghatározott nagyságú parcellákkal művelő adózó parasztok.
- jitō - gazdasági felügyelő a Kamakura kortól
- kakun - a bushi családok szabályozására írt szabályok
- Kamakura bakufu - /1192-1333/ Kamanurái kormányzat vagy shogunatus
- kami - istenek
- kandaka - a birtokból származó jövedelmen alapuló adózási rendszer a Sengoku kortól, amelyet pénzben fizettek.
- kiryo - képesség
- kishin - kommandáció
- kokka - nagybirtok azon tartalmát kifejező fogalma, amely nem a "fizikai létére", hanem az ideológiai tartalomra utal; a Muromachi kortól.
- oku - ürmérték /1 oku = 180 l/
- okudaka - a birtok adóalapját figyelembe vevő adózási rendszer a Sengoku kortól, amelyet terményben fizettek.
- Kyōto - /Heian/ 794-1868-ig a császári főváros
- man-dakoro - a Kamakura kormányzat adminisztratív neve.
- monchū-jo - a Kamakura kormányzat igazságszolgáltatási szerve

Muromachi bakufu - /1334-1573/ Muromachi shogunatus vagy kormányzat

myōshu-hyakugho - paraszti származású adószedők, majd földbirtokossá válás a Kamakura korban

ōnin háború - /1467-1477/ Hosokawa és Yamana család között, a Sengoku kor kezdete

rōnin - harcos, aki elvesztette hűbérurát, így csavargó lett

samurai - harcosok általános elnevezése a Tokugawa korban

samurai-dokoro - a hűbéreseket ügyeit intéző katonai hivatal a Kamakura korszak idején

sanki -kōtai rendszer - a Tokugawa korban a daimyoknak kötelességük volt családtagjaik közül túszokat hagyni Edóban, és az év felét saját maguknak is ott kellett tölteniük.

Sei-i-tai-shōgun - "Darbárokat legyőző nagy generális", a shogun szó ennek a rövidítése

Sengoku kor - /1467-1590/

seppuku - /harakiri/ öngyilkossági szertartás

shiki - a földből származó jövedelmekhez való jog és más, a földhöz kapcsolódó jogok /kb. 8-15. század/

shinto - a Sinto japán vallás

shitaji-chūbun - földbirtok megosztása az eredeti birtokos és a jítō között a Kamakura korszak végén

shōen - magántulajdonban lévő nagybirtok kb. 8-15. század

shōgun - katonai főparancsnok, Japán tényleges uralkodójának címe a Kamakura kortól 1868-ig

shōgu - katonai kormányzó a Kamakura kortól

sōryō - fő örökös

tan - földmértékegység /1 tan ≈ kb. 380 nöl./

tenka - a "birodalom", a hatalom legitimálásának eszköze a "tenka java" elve Oda Nobunaga idején /1534-1582/

tenryō - a shōgun saját tulajdonában lévő földbirtok a Tokugawa korban

Tokugawa korszak - 1600-1868

Vempei háború - /1180-1185/ Taira és Minamoto családok háborúja

x x x

/A japán történelem korszakolásában több nézet is uralkodik. Így pl. a Tokugawa kor kezdetét van aki 1603-ra datálja. Ezek az eltérések attól függenek, hogy melyik csatát vesszük alapul, mint a korszak kezdetét - B.N./

LÖFFLER TIBOR:

AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS ÉS MODERNIZÁCIÓ KÖZÖTTI
ANTINÓMIÁRÓL

/Az ideológiatörténetírás lehetősége és a
politológia dilemmái/^x

S ahogy a magánéletben különbséget teszünk a között, amit egy ember hisz és mond önmagáról, és a között, ami ő valóban és amit tesz, a történelmi harcokban még sokkal inkább meg kell különböztetnünk a pártok frázisait és képzelgéseit a valódi organizmusuktól és a valódi érdekeiktől, az elképzelésüket a realitásuktól.

/Marx/

A bölcs kormányzatok mindenkor elismerték, sőt, tétélesen a nyilvános tanok közé fogadták azt az elképzelést, hogy régen történtek csodák; új csodákat azonban nem engedtek meg. A rég történt csodákat ugyanis a felsőbbbség már eleve úgy szabta meg és korlátozta, hogy ne okozhassanak zavart a közönségben, viszont mindig aggódnia kellett az új csodatevők miatt, hogy milyen hatásuk lesz a köznyugalomra és a közrendre.

/Kant/¹

Kiinduló problémánk egy ideológia- és elméletttörténeti érdekesség: a "szocializmus építése" megbékélt a modernizációs elméletek egykoron eretnekségnek számító gondolataival.² Olyannyira, hogy szinte már "illik" egy /korábban befűlladt/ modernizációs folyamatnak nemcsak folytatásaként, de egyenesen kiteljesedéseként, befejezéseként tekinteni társadalmainkat. Hipotézisünk viszont az, hogy az államszocializmusok és a modernizáció egymással anti-

^xSzerkesztőségünk nem ért egyet a szerző által felvállalt módszertani eljárással - a történetiség zárójelbe tételével -, mert ez az "államszocializmusok" változásait és annak mozgatóit elfedi. A dolgozat közlését a szerző következetesen végigvitt logikája indokolta, amely - bár egy leszűkített szempont alapján - kiváló kritikáját adja a sztálinista /államszocialista/ társadalmaknak. [a szerk.]

nómikusak. /Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az egyes államszocializmusokban ne bontakozott volna ki modernizációs folyamat./

Felvetésünk elsősorban módszertani magyarázatra szorul.

A modernizációról

A témát alapvetően két elemzési síkon, a "cselekvési" és a "strukturális" szinten tárgyalhatjuk. Cselekvési szint alatt a társadalomirányítás és -formálás /társadalomépítés/ gyakorlatát értjük, középpontjában a politikai-hatalmi központtal, az értékeket befolyásoló /-elrendező/ vezérlőpulttal. A strukturális szint a társadalomformálás gyakorlatának eredményeit, hatásait foglalja magában, tehát az objektivációk világa, mely nevezhető modernségnek vagy modernitásnak is. Megközelítésünkben kulcsszerepet kap az ún. "modernitásküszöb", mely szinte cezúrát képez mind a cselekvési, mind a strukturális szintre. Jelzi a modernség, a modernitás kritikus mértékét és az e fejlettségnek megfelelő /vele adekvát/ társadalomszervezési és -irányítási gyakorlatot. A modernitásküszöbön "túl" a "modern társadalom" érthetőbb és kifejezőbb kategóriájával is helyettesíthetjük.

A modernitás-küszöbön "innen" állapotok tartoznak a tulajdonképpeni "modernizáció" alá. Minthogy a Modern Társadalom kifejlődését megelőző viszonyokról van szó, a két elemzési sík differenciálódik, mégpedig a Modern Társadalomhoz való viszonyuk alapján.

A cselekvési szinten megkülönböztetjük egymástól a modernizálás /promodernitás/ és a modernizáció /adaptáció/ gyakorlatát.³ A modernizálás olyan tudatos társadalomépítés, amelyben a Modern Társadalom értékeivel való azonosulás /promodernitás/ a legfontosabb motiváló erő. A Modern Társadalom mint cél jelenik meg. A célrendszer, a célelérést a modernizációs racionalitás jellemzi /ezért

használjuk a "promodernitás" kifejezését is/. A másik cselekvési variánsnak, a szűkebb értelemben vett modernizációnak azért szinonimája az adaptáció, mert a modernség jegyeinek, elemeinek kialakítása, létrehozása nem társul a modernség értékeivel való azonosulással. A Modern Társadalom nem kap helyet a céltételezésben, vagy amennyiben mégis, úgy többnyire ideológikus színezettel és legitimációs funkcióval. Az adaptáció eleve valami alkalmazását jelenti valamihez, hozzá alkalmazást, -illesztést, -igazítást. Olyan átdolgozást, melynek alapvető követelménye a mintafenntartás, az önazonosság, a megegyezés. /Itt a politikai-hatalmi központ mint azonosság-biztosító, mintafenntartó részrendszer veendő számításba./ Kétségtelen, hogy így is megindulhat a modernné válás folyamata és vizsgálható a modernség mértéke, állapota is, de mint-hogy alkalmazkodásról és rugalmasságról van szó, a folyamatot a szubsztancia megőrzése, egyfajta szubsztantív racionalitás vezérli, ami miatt a Modern Társadalom fejlődésének lehetősége nagyon is behatárolódik. Ennek felel meg a premodernitás, mely a modernség rendszertelen, "zárványszerű" jelenlétét fejezi ki. Ellenben a protomodernitás tartalma: Modern Társadalom "a kezdetektől", a modernség jegyeinek szerves egymásra épülése.

Az elmondottakból következik, hogy a modernizációt mindenekelőtt a Modern Társadalom perspektívájából tartjuk elemezhetőnek.

A Modern Társadalom kategóriáját a nyugati civilizáció fejlődéséből, az "európai mintájú" társadalomfejlődésből absztrahálhatjuk, s így adekvát kritikája is a "nyugati" valóságból indulhat ki. Nyilvánvaló, hogy sem a "modern" nyugati valóság, sem annak "ideáltipikus" absztrakciója /a Modern Társadalom kategóriája/ nem esik egybe jelenkorunk kelet-európai társadalmaival. Ennek

ellenére túlzottnak tartjuk azt az ellenvetést, mely az eltérő történelmi fejlődési utakra és a mindenkor különböző történelmi feltételekre utalva utasítja vissza a modernizáció illetően történő megközelítését, amint az pl. az "elnyugatosítás" /westernizáció/ veszélyére való hivatkozásokban a leghatározottabban megfogalmazódik. Ha ugyanis a modernizáció elméletét úgy szabjuk, alakítgatjuk, hogy minden elmaradott/abb/ társadalom elégedett legyen vele, a paradigma menthetetlenül relativizálódik. És ez nem pusztán módszertani veszélyt jelent, mert a Modern Társadalom kategóriája olyan, a nyugati civilizáció által kitermelt és manapság is kitermelődő egyetemes emberi értékeket közvetíthet - s ezért a kategória még "visszanyugatosítva" is operacionális -, melyeket a periféria felé haladva könnyen, közömbösséggel fogadhatnak. Ezért akkor is jogosnak tartjuk a paradigma alkalmazását, ha más valóság az, amelyre az absztrahálás során empirikusan vonatkozik /nyugat/, és más valóság az, amelyre a kutatás során - a verifikálás szándékával - vonatkoztatjuk /periférikus társadalmak/. Túlzás nélkül ad absurdum az, amikor a modernizáció nyugatból kiinduló elméleteit azért utasítják vissza, mert az adott társadalmat tekintve tapasztalatilag egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékben igazolhatók.

A Modern Társadalom definiálása tehát elengedhetetlen feladata a modernizáció kutatásának, amit egyébként a "paradigma" fogalma már önmagában is megkövetel. A társadalmi- gazdasági elmaradottságnak és a tradicionális viszonyoknak /objektívációk világa/ a nemzetállam kezdeményező és különösen a szervező-irányító szerepét megkivánó felszámolására nem szűkülhet le a modernizáció fogalma az értelmezés során.⁴ Leragadni az elmaradottságnak és tradicionalitásnak egy történelmileg konkrét léténél, azzal a veszéllyel jár, figyelmen kívül marad a

tradicionalitás - s így a modernitás - több dimenziója. Ezek megértése, feldolgozása, s egyben a modernizáció értelmezése megkívánja más diszciplinák igénybevételét, elkerülendő az, hogy az egyes diszciplinák - tárgyuk sajátosságának megfelelően - a maguk arculatára formálják a problémát.

Az antinómiáról

Dolgozatunk alaptézise a modernizáció és államszocializmus közötti antinómia. Feltévéseink szerint az államszocializmusok modernizációs gyakorlata csak az adaptációval és szubsztantív racionalitással jellemezhető modernizációra képes és hajlandó. Arra, amelyet az empirikus modernizáció-kutatás eddig a "felemás", "negatív", "kvázi", "pszeudo", "formális", "hiányos", "részleges", "torzult" stb. megjelöléssel írt le. Az antinómia hipotézise azonban nem az államszocializmusok modernizációs teljesítményére, elégtelen objektivációs világára reflektál. Lényege ugyanis az, hogy az államszocializmusok természete miatt lehetetlen vagy csak újabb történelmi lemaradás árán lehetséges a modern társadalommá válás, a promodernitás gyakorlatába való átlépés! ⁵

Az antinómiából következik, hogy mind a "modern" /nyugati/, mind az államszocialista társadalmak létét levezethetőnek, s ezzel igazolhatónak tartjuk. Olyan elvi összeférhetetlenséget kell tehát kimutatnunk közöttük, ami alapján a kettő kölcsönösen kizárja egymást. Az államszocialista modernizációt ezért egy társadalom- vagy világkép meghatározásával értelmezhetővé kell tennünk, amint azt magának a modernizációs paradigmának az esetében tettük /első lépésként/ a "modern társadalom" kategóriája bevezetésével.

Az antinómia bizonyításához mindenképp meg kell ismernünk az egyes államszocializmusok immanens, elsőd-

legesen struktúráló tényezőit. Azokat, amelyek a társadalmi változásokat a politikai hatalomhoz kapcsolódó értékrendszer szerint szabják meg.

Az eljárás logikája

Módszerünk axiológikus: szubsztanciális elemzés.

Tárgya az államszocializmusok általános szervezeti, intézményi és működési alapelve, s ezen keresztül a társadalom alapviszonyai, azaz egyfajta "igazi lényeg", természet, szubsztancia, mely intézményi formákban kifejezésre jut.

Az államszocializmusokat közös alapelvekből vezetjük le, s ezen relative egységes alapelvek, mint elsődlegesen struktúráló tényező szerint modellezhetőnek tartjuk.⁶

Az alapelvek történelmi jelentősége abban áll, hogy közrejátszottak az államszocializmusok megszületésében, s ma is munkálkodnak. Befolyásolják a társadalom tudati viszonyait, az egyének társadalmi cselekvését, illetve partikuláris érdekek rejtett érvényesülését segítik elő.

Az alapelvek - éppen azért mert alapelvek - gyakorlatilag megkérdőjelezhetetlenek. Nem állnak össze egységes ideológiai rendszerré, és e minőségben nem kerülnek a viták, a megméretés politikai nyilvánossága elé. Ebből kifolyólag gyakorlati politikai és gazdasági intézkedésekből, - felületesen szólva - a "reformok" mindenkori korlátozottságából következtethetünk rájuk. /Előfeltevésünk azzal magyarázható, hogy az alapelvek képviselőit - nevezzük őket fundamentalistáknak - politikai okok miatt szinte lehetetlen szociológiailag markánsan körülhatárolni.⁷

A történetiség elve jelen esetben - amint azt az antinómia kapcsán már jeleztük - elsősorban elmélet-, eszme- és ideológiatörténetileg meghatározó.

A szubsztanciális alapelvek miatt már az államszocializmusok korai berendezkedései is megszorításokkal magyarázhatóak a hagyományos etatizmussal, polgárháborúval, ellenséges környezettel, hidegháborúval, és olyan szubjektív paraméterekkel, mint személyi kultusz, belső hatalmi törekvések, vezetési módszerek. Ez azt vonja maga után, hogy az államszocializmusokat nem vizsgáljuk a megszokott történeti-genetikai szempontok alapján. Eltekintünk azoktól a tényezőktől, amelyek a modell megjelenési formáját mindenkor konkretizálják: az egyes társadalmakat formáló /"kényszerítő"/ feltételrendszerből, a megelőző fejlődéstől, az öröklött tulajdonságoktól és adottságoktól.⁸

Lemondunk ugyan a "történeti" és "logikai" egységét tartalmazó komplex történelmi elemzésről, de a történetiség elvét csak kutatáslogikai szempontok alapján, a kutatás egy bizonyos szintjén tartjuk figyelmen kívül hagyhatónak. Ezt a szintet egy olyan "logikai kifejtés" jelenti, mely a kutatás tárgyának - sajátos "természetéből" eredő - differentia specificáját adja meg, s amely "kulcs a történetinek a megértéséhez".⁹

Az államszocializmusok keletkezésének és létrejövésének történelmi-múltbeli előfeltételei mellett rekonstruálásra vár kialakult valóságuk immanens lényegüknek megfelelően újratermelt feltételei, mint fennmaradásuk és növekedésük önmagukból eredő feltételei. Ezek kibontása a termelésből indulhat ki, a termelési mód figyelembevételével.¹⁰

A szubsztanciális elemzés melletti döntésünk azonban nem kizárólag módszertani kérdés, mert az államszocializmusok kritikai-történelmi elemzése még nagyon is aktuálpolitikai érdekek függvénye.¹¹

Módszerünket indokolja, hogy az államszocializmusok szervezeti-intézményi rendszerének, gazdasági mechanizmusának fel- és kiépítésére különösen jellemzőek elvont

logikai és elméleti megfontolások, idealizált elképzelések megvalósítása. A genézis és általában e társadalmak újratermelődési módja visszavezethető a szocializmus egy általános - és a mindenkori partikuláris érdekek szerint is változtatott - elméleti modelljére. A társadalomszerveződési elvként szolgáló elméleti-ideológiai előfeltevések és az érdekviszonyokat elfedő teorémák, kategóriák vizsgálata ezért elengedhetetlen. Általa érzékelhetővé válhat a társadalomfejlődés alapelveknek megfelelő "ideáltipikus" iránya és jellege. Ugyanis a társadalomszerveződés principiuma kijelöli a társadalmi változások látens határát. Magyarán az alapelvek l o g i k a i s z e r - k e z e t e, illetve ennek elemzése rávilágít más társadalomszerveződési elvek realizálódásának lehetőségére.

A marxizmus alakváltozásai

Magától értetődik, hogy az államszocialista társadalomszervezés alapelveinek elmélet-, eszme- és ideológiai vonatkozásait összefoglalhatjuk egy marxizmustörténetben. Jelen esetben ennek két aspektusát emeljük ki: egy változó szocializmus- és kommunizmusképet /avagy egy társadalom- és világképet/, valamint a marxizmust mint az államszocializmusok politikai ideológiáját. Minthogy mindenkor konkrét lét- és érdekviszonyok profitálnak az eszmékből, a marxizmust - K. Mannheim nyomán - egy "egzisztenciális felbontás" útján "létharchoz" kell rendelnünk, mely során "létbeágyazottságának" megfelelő konkrét megnyilvánulásai kerülnek előtérbe. Ennek előfeltétele és követelménye elmélet és ideológia elemi megkülönböztetése. A köznapi tudat, valamint a marxizmus /s rajta keresztül az államszocializmus/ vulgáris bírálói azonban hajlamosak lemondani erről, és az elméletet annak ideológikus társadalmi tudattartammá vált maradványaiból ma-

gyarázzák. Ez a Heideggerre emlékeztető "konkrétához fordulás" többé-kevésbé indokolható, hiszen egy eszme "elméleten kívül" funkcionál. Egyben mégis logikátlan, mert a konkrét ideológikus eszmét akkor is az elmélet - mondhatni - létmódjának kell felfognunk /az eszme ez esetben az elmélet tulajdonképpeni, faktikus létezése/, és mivel szembevetően ontikus összefüggéssel állunk szemben, mindenképpen el kell választanunk a jelenséget /eszme, ideológia/ a lényegtől /elmélet/, és nem vezethetjük le az utóbbit az előbbiből.

Ahhoz, hogy az eszmét, ez esetben az alapelveket megértsük - hiszen a logikai szerkezetet keressük! - a marxizmus elméleti szintjét is érintenünk kell.

Elfogadva Almási Miklós felosztását, a marxizmust alapvetően hármas tagoltságúnak tartjuk, az alábbiak szerint.¹²

1. A marxizmus mint az államszocializmus "államfilozófiája". Az elmélet legitimáló funkciójú, "többnyire prospektív, a jövőben alakítandó, programba vett társadalmi-politikai döntésfolyamatok alapelveit kapcsolja össze a korábbi döntésekkel, és a társadalmi-szervezeti rend alapelveivel". A teória igazol, de egyben cáfolja a "zavaró" elméleteket is.

2. Az értelmezés autonóm sikkja az igazolás és cáfolás között. Tartalma a klasszikus szövegek exegézise, aszerint, hogy mit hogyan kell és lehet értelmezni, valamint mi vetendő és küzdendő le, mi integrálható a polgári felfogások köréből. Ez az ideológiatermelés addig autonóm, míg nem veszélyeztet legitimációs támpontokat, amikor is állami-politikai beavatkozás következik be. /lásd az első számú jegyzetet./

3. Magának az elméletnek a /tudományos/ szintje, a maga immanens, fundamentális összefüggéseivel és kritériumaival.

A "szocialista társadalomfejlesztés" ideológiájának is nevezhető alapelvekben az elmélet és eszme az ideológiák hagyományos feladatát is ellátják, közrejátszanak a "hamis tudat" alakulásában és alakításában. Emellett a klasszikus értelemben vett ideológiákat is szolgálva az elmélet és eszme a társadalmi konfliktusok eszközzé válnak és szerepük az lesz, hogy a partikuláris érdekeket általánosnak láttassák, és az össztársadalom érdekeivel megegyezőnek állítsák be.

Tegyük hozzá, hogy az elméletnek a legitimációval rokon apológikus rendeltetése is lehet a már megtörtént vagy éppen folyó politikai gyakorlat "utólagos racionalizációja" útján. Szabó Miklós találóan az állapotideológia műszavával jelöli ezt. Ebben az esetben az adott intézményrendszer vagy társadalmi állapot létjogosultsága a bizonyítandó. Ennek ellentéte a programideológia /ugyancsak Szabó M. kifejezése/, melyet magunk a marxista elmélet első társadalmi funkciójának tartunk az államszocializmusokban: "bizonyos politikai törekvéseket és érdekeket az adott társadalmi állapot gyökeres megváltoztatásának célkitűzésével igyekeznek igazolni". A marxizmus mint programideológia nem a fennálló, hanem a megvalósítandó állapotokhoz kapcsolódik, s benne "a program, az adott állapottal szembeszegezett célkitűzés" a döntő.

A programideológia politikai mítosszá válik, mikor "az elérendő végcél mintegy utópiaként a messzi távolban lebeg, az aktuális küzdelemmel eleven kapcsolata nincsen, a közvetlenül kitűzött célok nem mutatnak haladást ebben az irányban".¹³ Az éppen aktuális praxis oly módon tagadja a múltat és a jelent, hogy a jövőkép csak a jelenkori adottságok idealizálása és normává tétele útján alakul ki, ami - paradox módon - konzervatívvá teszi az eredetileg radikális-progresszív eszmét.

Tömören szólva az ideológiakritika jelentőségét abban látjuk /mindenekelőtt a lehetőségeiben korlátozott jelenkortörténet számára/, hogy a transzcendens burok lehántásával felszínre kerülhetnek az ideológiák valóságtartamai: az adott érdek- és függőségi viszonyok, valamint az uralmi rend. Legfőképpen pedig - mint már kifejtettük - kitapintható a társadalmi változások - jelen esetben oly fontos - látens határa, minthogy az ideológiák célpontja a társadalmi cselekvés.

Az ideológia "egy torz valóság afirmációja", és ebből kifolyólag "éppen 'hamisságában' adekvát kifejezője ennek a torz valóságnak".¹⁴

Ismeretelméleti háttér

A társadalmi cselekvésben olyan pontra lettünk, amelyből módszeresen kibonthatóak az államszocializmusoknak az antinómiakoncepciónk alapzatát képező sajátosságai.

Ugyan kissé sommás, de helytálló Jürgen Habermas azon megállapítása, hogy "maga a marxizmus nem más, mint a pusztán teoretikus filozófiának és a praxistól elvonatkoztató totalitás-konstrukciónak a kritikája" /kiemelés tőlem - L.T./. ¹⁵ Amiért érthetőnek tartottuk a "konkrét-hoz fordulás" vulgarizáló megoldását, az az - s ezt Almasi és nyomatékosan hangsúlyozza -, hogy nem önállóíthatjuk a marxizmus filozófiai elméletét az ideológikus rétegektől. Ellenkező esetben meg kellene fosztanunk specifikumától, minden fennálló radikális bírálatától és megváltoztatásától /!/. Viszont a dologból következik, hogy a marxizmus kritikai módszerei alkalmazhatók és alkalmazandók a marxizmust hirdető minden társadalmi-politikai praxisra.

Az ún. alapelvek adekvát, ideális terepe a sztalinai politikai gyakorlat volt. Ez a praxis hagyományozódott át

később, továbbadva az ismeretelmélet által újjáélesztett Marx előtti szemléletmódját: "a sztalin korszak egész hivatalos marxizmusát jellemezte", hogy - Gramscit idézve - "visszaléptek a filozófiai materializmushoz". E felfogásban "a társadalmiság épp úgy puszta objektum, akár csak a természet". A megismerő szubjektum szükségképpen transzcendentálódik, mert az objektivitás fetiszizálásával a társadalom tagjai, azaz "minden más egyén is" merő objektummá válik. A sztalinizmus így felvállalhat egy marxista eredeztetésű jövőképet, de gyakorlata során "a valóságosra mint adottra kívülről erőszakolja rá magát, 'átalakítja' a valóságot, illetve 'helyreállítja' a valóságot, illetve 'helyreállítja' a valóságos megbomlott rendjét",¹⁶ mert amit realizálni akar, az már eszméileg eleve adott. A megismerés minden más eszköze és alanya legfeljebb csak hasznos eszköz lehet a célmegvalósítás során: egyetlen lehetséges valóságmagyarázat van. Ennek megfelelően intézményesedik a megismerés és társadalomformálás letéteményesének, az a p p a r á t u s n a k a /deklarált/ magasabbrendű meg- és felismerési képessége. Csakhogy az apparátus kompetenciájának forrása sokkal inkább az információk monopolizálása, mint a megtanult hozzáértés, szakértelem.¹⁷

Az ismeretelméleti visszalépés lényege az ideológiailag burkolt szakítás a marxizmus azon elméleti fundamentumával, mely az egyének szubjektív felfogott anyagi-érzéki tevékenységét teszi meg kiindulópontjává.¹⁸ Kolin Péter szerint a marxizmus "strukturái szükség-szerűen analóg vonásokat" mutatnak a kereszténységgel.¹⁹ Állítása - melyet sémákkal is igyekszik bizonyítani - vitatható, de figyelemre méltó elmélettörténeti háttérét nyújtja a sztalinizált marxizmusnak, mely egy szervezet- és intézményrendszeren keresztül társadalompszichológiailag hat az állampolgárok gondolkodására,

beállítottságára, végső soron pedig önreprodukciós törekvésére.

Logikai szerkezetét és társadalmi elhivatottságát tekintve a sztalinizmus a gnoszticizmussal analóg²⁰ és valláskritikai eszközökkel is jellemezhető. /Nem alap-talan az a felfogás, mely a sztalinizált marxizmust - szociálpszichológiai kihatásai miatt - "evilági eszkatológiának" tartja./

A sztalinista megismerés ontológiai előfeltétele nem a praxis, hanem az objektív valósággal szembeállított a priori eszmei-eszményi kép. Egy ún. "ismeretelméleti paralellizmus" folytán az eszme és az anyagi világ elszakad egymástól, úgy, hogy az eszme elsőbbséget élvez.²¹ Ebből következik a "kell"-nek a "van"-nal szembeni prioritása, ami egy tiszta "kellés"-ben esúcsosodik ki. Az eszmét becsempészik a dolgok helyébe és a tudatot a lét helyébe állítják. A valóság visszatükröződése az eszmei örökségre redukált egyszeri aktussá válik. A sztalini praxisban a szocializmus léte az anyagi valóságtól függetlenített sajátosan "tiszta" lét lesz. A szocializmus értékei és a praxis szubsztancializálódnak: az államszocializmus sajátossága önnön létezése lesz, ami nem vezethető le külső célokból, és célszerűsége sem tételez végső soron külső célt. Ez tiszta formában a sztalini szovjet modell feltétlen követésében jelentkezett, ami később úgy oldódott, hogy a szocializmus építésének olyan általános törvényszerűségeket /alapelv szubsztancia/ tulajdonítottak, melyek - úgymond - az egyes országok sajátosságai, fejlettsége stb. által konkretizálódnak. Ez a tétel viszont olyan történelmileg abszurd rendszereket is igazol, mint pl. a kultúrális forradalom Kinája, és többek között ideológiailag arra alapozódik - ami egyébként igaz -, hogy a marxizmus alapítói nem készítettek

recepteket a jövő "lacikonyhája" számára. Ez azonban pusztán pragmatista eljárás, mert a marxizmusnak annyiban van igazságértéke, amennyiben minden praxist a szocializmus építése kísérleteként igazol, és ez úton egyben felmentést is ad a "hibák", "torzulások" alól, azzal, hogy bármi is történt, a szubsztanciális értékek sértetlenek maradtak.

A termelési módról

Ujra igénybe vesszük az elemzés két síkját, a "strukturális" és "cselekvési" szinteket. A strukturális szint egy termelési mód felőli, formációelméleti meghatározást tesz lehetővé.²² E síkon folytak és folynak a legkomolyabb interpretációs csatározások arról, hogy az államszocializmusok társadalma a "kommunizmus alsó fokának", önálló "szocialista termelési módnak", "átmeneti társadalomnak", "preszocializmusnak", vagy netán "ázsiai termelési módnak" /stb. tekinthetőek-e. A hivatalos értelmezés a Gothai Program marxi kritikáját veszi alapul, és olyan átmeneti, posztkapitalista társadalmat tételez, mely Marxnál a kommunizmus alsó fokának mint szocializmusnak számít. A "posztkapitalista" kifejezést következetesen alkalmazzuk, mert az államszocializmusok termelési módjának posztkapitalista jellege a "kizsákmányolásmentes társadalom" állításával eredendően tételeződik, míg a kommunista-szocialista jelleg vitákra ad alapot.

Az alapelvek szerint az államszocializmusokban megszűnt "az ember ember általi kizsákmányolása". Ez egyben azt is jelenti, hogy lényegi jegyeit tekintve meghaladottá vált az utolsó kizsákmányolásra épülő termelési mód, a kapitalizmus /a Marxra való hivatkozás tehát csak végső érv/. Csakhogy egy posztkapitalista termelési mód a termelés objektív és szubjektív feltételeinek újra-

egyesülését, s ezen keresztül egy közösségi /nem-politikai/ társadalom létezését feltételezi! Nyilvánvaló, hogy ez nem mondható el az államszocializmusról, mely társadalmi berendezkedésének teljessége, szerveződési elve, szubsztanciális értékei "a magántulajdon megszüntetése" körül forognak. Ez a magántulajdon azonban formális-jogi értelemben vett magántulajdon. Kardinális jelentőségű, hogy a bolsevik teoretikusok számára a kapitalizmus egyet jelentett a piaci viszonyokkal és a formáljogi magántulajdonnal.²³ A bolsevik mozgalom /és utóbb az államszocializmus/ objektív lehetőségei és a szocializmus céltételezése között később feszültség keletkezett. A szocializmus a magántulajdon olyan leépítését /likvidálását/ tartalmazza, melynek természetes velejárója az árutertermelő viszonyok megszűn/tet/ése. A gyakorlatban viszont ennek elmentmond a termelőerők fejlettsége, pontosabban fejletlensége. Elméletileg csak látszólagos megoldás az, hogy az áru- és pénzviszonyoknak az állami tervezési és irányítási mechanizmus felügyelete mellett zajló térnyerése "elősegíti" a termelőerők fejlődését, s ezúton megteremthető a kommunizmusba való átfejlődés gazdasági bázisa. E felfogásban az áru- és pénzviszonyok nem társadalmi viszonyok, hanem csak technikai eszközök a szocializmus felépülését garantáló állami tervezési-irányítási apparátus kezében, mely ezekkel felfegyverkezve tetszőlegesen és bizonyíthatóan erősíthet működése hatékonyságán! A kizsákmányolásmentes társadalomnak a magántulajdon megszüntetéséből levezetett víziója folytán kiiktatták a formáljogi magántulajdont. De ezzel csak totalizálódott a termelés objektív feltételeinek szétválasztottsága mint az egyének tulajdonnélkülisége! A tőkeviszony nem szűnt meg, csak deformálódott és hordozójává az állam vált. Fennmaradtak a bér munkán alapuló árutertermelőviszonyok, azzal a különbséggel, hogy a tőkeviszonyt

leválasztották a magánegyénekről²⁴ /ezért használjuk az államszocializmus kategóriáját/. Az állam az iparosítás során modernizációs funkciót tölt be. Totalizáló tevékenysége nemcsak a jogviszonyok terén /mindenki tulajdon nélkülsége/ érvényesül: a tradicionális premodern termelői struktúra felszámolásával egyének tömegeit kényszeríti bér munka viszonyba a gazdaságon kívüli kényszer segítségével. Ez a kényszer azonban nem korlátozódik az "eredeti szocialista felhalmozás" időszakára, mert a magántulajdontól való megfosztottság politikai megfosztottságot jelent, szemben a nyugati kapitalizmussal, ahol a pénzhiány, a pénz mint tőke hiányának gazdasági kényszere akadályozza a magántulajdonossá válást.²⁵

Az államszocializmusok alapvonásává vált, hogy a politikai szférának represszíven kell viszonyulnia a gazdasághoz, mert az a magántulajdonossá válás táptalaját képezheti, és főleg saját állampolgáraihoz, akik számára és akikkel szemben /egyszerre! / garantálják a magántulajdon tagadására épülő szocializmust. Ennek felel meg egy olyan politikai intézményrendszer, mely nem válhat /az ezek szerint/ megbízhatatlan állampolgárok cselekvési színterévé, s amelyet ezért egy /a garanciát biztosító/ "politikai osztály" működtet.²⁶

Az intézményesedési mód

A "termelési mód" mellett érdemes lenne ezt a kategóriát is bevezetni. Azon célból, hogy a viszonylagos önállósággal bíró felépítmény szerkezetét, elemei elrendeződését, tehát a társadalmi cselekvést mint a társadalom megszervező/őd/ését árnyaltabban tudjuk értékelni.

Az államszocializmus logikájában a termelés a formáljogi magántulajdon felszámolásával elveszti tőkés jellegét, a piaci viszonyok és az értékkategóriák kiiktatásával megszűnik az árutermelés is. Ez a tulajdonjog-

ra összpontosító árutermelés-ellenesség a polgári társadalom totális felszámolására tör, amit a tulajdonviszonyok terén el is ért.

A polgári társadalom árutermelő társadalom. Alanya nem a magántulajdonos, a burzsoá. /A burzsoá pedig nem azonos a tőkessel, a kapitalistával./ A "magántulajdonos" csak a magánegyén tulajdonosi minőségét jelzi, tehát a polgári társadalom valóságos szubjektuma a magánegyén /a francia "homme"/, aki a társadalom többi tagjaival "pénzközösséget" alkot. Közöttük a személyi függőségek-től mentesített dologi /pénz-/ viszonyok közvetítenek. A pénz közössége nem szerves, hanem az atomizálódott individuumok elidegenedett közössége. Az atomizálódás az egyén közösségtelenedése, vagyis a polgári társadalomban az egyének társadalmisága és közösségisége kettéhasad. A nem-közösségi társadalom integráltságát az önértékeit követő magánegyének politikai - tehát szintén elidegenedett - "közössége", az ún. politikai állam biztosítja az általános érdekek érvényre juttatásával. A politikai állam tevékenységében a magánegyén mint "citoyen" vesz részt. A politikai állam tehát az állampolgárok /citoyen/ cselekvési terepe és a kormányzati hatalom, az államapparátus csak - többnyire alárendelt - mozzanata annak! Némi egyszerűsítéssel /állam-/polgári demokráciának is nevezhetnénk, kihangsúlyozva azonban, hogy a polgári jelleg a kelet-európai politikai szótárakban csak magántulajdonhoz való jogot - mint a kizsákmányolás bizonyítékát - hivatott kifejezni.

Az államszocializmus totalizáló törekvései a magántulajdonosok mellett a magánegyént is célba vették. Teték ezt úgy, hogy a termelést szinte "predesztinálta" az árutermelésre önnön fejlet/len/sége! A szükségletei vezérelte és önértékeit követő magánegyén valóságát az új, szocialista embertípus jelszavával igyekeztek felőrölni.

Egyfajta neojakobinus citoyen-eszmény vált uralkodóvá, amely a magánérdek és -tudat elsorvasztása végett feltétlen közéleti-politikai aktivitást követelt, ám oly módon, hogy az az állampolgárok alattvalói mivoltában merült ki, érintetlenül hagyva a politikai osztály uralmi pozícióit. Az "új ember" ideológiai nyomása²⁷ diktatórikus módszerekkel egészült ki.²⁸ "A 'proletárdiktatúra' és az 'éleződő osztályharc' jelszavával ... a párt és államvezetés 'totális diktatúráját' " igyekeztek megvalósítani.²⁹ Ezt a szisztémát, szervezet- és intézményrendszerként totalitárius rendszernek írjuk le. De az ismert felfogásokkal ellentétben nem egy hiposztázált diktatúraszörny értelmében, hanem annak kategóriális tükröződésére, hogy a magánegyének társadalma nem a politikai állam útján szerveződik meg. A magánegyéneket a közösség képviseléseként, megtestesítéseként fellépő apparátus szisztematikusan atomizálta /közösségtelenítette/, s szervezte meg egy átfogó vertikális-hierarchikus hatalmi struktúra körül a köztulajdonnak deklarált állami tulajdon bázisán. Utóbbi mozzanat az Ázsiai Termelési Mód /despotikus/ társadalomszervezési technikáját idézi,³⁰ ami miatt az "Ázsiai Szerveződési Mód" terminusát is alkalmazhatnánk. Ezen a proletárdiktatúra fogalmának bevezetése sem tud változtatni. Az új berendezkedés ugyanis "a proletárdiktatúra ideológiai tételezése alapján nyugvó pártpolitikai akarat" eredményeként született és utóbb "a politikai centralizáció ... elvonatkoztat korábban meglévő bázisától", az államszervezet a deklarált osztályjellegét nem intézményesítette, s a korábban "széles" tömegbázist a "csoportminőségben" történő "monopolisztikus" hatalomgyakorlás gyengítette".³³

A totalitarizmus tehát a polgári termelési mód és illuzórikus közösségiség /érintkezési viszonyok/ inadekvát egymásra épüléséből adódik.

A társadalmi javakból való részesedés az össztársadalmi szervező-irányító funkciók betöltésén keresztül lehetséges a politikai osztály tagjai számára. A parancsgazdaság tervutasításos rendszere a termék- és értéktöbbletet államilag koncentrálna. Az elidegenítés - formái szerint - minden esetben közösségi jellegű, tartalmát tekintve pedig a diszfunkcionális beruházásokat és a pazarló mechanizmusok fenntartását is magában foglalja. Mindaddig nem beszélhetünk kizsákmányolásról /vagy ha úgy tetszik élősdiségről/, amíg az elsajátított többlet a közfunkciókon keresztül közvetve visszatérül, ami viszont feltételezi, hogy a betöltött közfunkciók valóságosak /szükségesek/ és megfelelően el is látják őket. Vagy pedig azt, hogy a termelők és funkcionáriusok egyazon közösségbe tartoznak.³² De - mint láttuk - sem szerves, sem politikai közösség nem áll fenn, ráadásul a politikai osztály monopolizálta a közfunkciókat, akárcsak az információkat.

A "kizsákmányolás" esetei tehát látensek, funkcionális értelmezése pedig - mint politológiai dilemma - ellentmond a kizárólag magántulajdonhoz kötésével. /Utóbbi felfogás azonban egyértelműen az Ázsiai Termelési Mód kategóriáját likvidáló sztalinizmus vulgáris terméke!/
.

Az áru- és pénzviszonyok rehabilitálása nemcsak a parancsgazdaság anarchiáját mérsékelte, hanem - mint társadalmi viszony, azaz szervező elv - a totalitarizmus személyi függőségi viszonyainak a visszaszorításával a dologi függőségi viszonyokat élesztette újjá, ezért emancipatórikus.

A szisztéma közgazdasági alapja az, hogy fennmaradt a termelő egységek áru- és pénzviszonyokat kívánó elkülönültsége. Az apparátus irányítási és tervezési mechanizmusa így a termelés utáni elosztási és /termék és fogyasztó közötti/ egyeztetési rendszerré vált.³³ Az apparátus lépett az árukategóriák helyébe és vállalta magára az értékviszony megjelenítését:³⁴ a termékek társadalmi

hasznossága az apparátus által közvetítődött. A piac nem szűnt meg /!/, csak szubjektivizálódott. Összegezve: az alapján véve árugazdaságot megfosztották adekvát áruformáitól, ezért - nemzeti méretű - adminisztratív piac alakult ki. Egy árugazdaság valós racionalitása az önző magánegyének polgári társadalmi érdektérjéből fakad. Az apparátus számára ez közömbös, s a formális racionalitás helyébe az apparátus hiperracionalitása, mitikus előrejelzési bölcsessége, magasabbrendű meg- és felismerési képessége lépett /emlékezzünk az ismeretelméleti háttérrel/. A személyi kultusz jelensége nemcsak hogy ebből vezethető le, de struktúráisan kódolt is, mivel a társadalom megszabta intézményi korlátok híján csak az apparátus belső önmérséklete állíthat elé határokat, hiszen a kultikus formák melegágya, az apparátus - termelés és fogyasztás közötti - szerepe nem kérdőjelezhető meg. Az apparátus csak úgy láthatta el az értékkategóriákat helyettesítő funkcióját, ha a szükségleteket, s egyben a személyiséget uniformizálja. Utóbbival szembeállított egy idealizált embertípust, melynek realitását egyes egyéneknek az apparátus magasabbrendűségével alátámasztott kultiválásával biztosított.³⁵

Az apparátus szerepe a /nyugati/ tőkés-piaci anarchiánál magasabbrendű tudatosságot, termelés és fogyasztás közötti megfelelést, azaz lehetőség szerint szubsztantív /szükségletközpontú/ termelést tételezett. A termelés valójában csak deklaratív volt szubsztantív: a fogyasztói igényeket igazították a termeléshez, s nem fordítva. Ez egyrészt a megtermelt fogyasztói javak minőségi és mennyiségi redukciójával, azaz - mint említettük - a szükségletek uniformizálódásával, és a fogyasztói törekvések visszafogásával, másrészt az egyének szokásainak, szabadidejének és értékrendszerének tudatos és akár represszív alakításával,³⁶ a sztalinizált marxizmus szociál-

pszichológiai hatásaira támaszkodva történt. A termelés oly módon volt szubsztantív, hogy a termelési-irányítási mechanizmus azt termeltetett, amit fogyasztani akart! A krónikus "hiány"-nak ezért hatalmi-politikai, jobb esetben illuzórikus-utópikus okai /is/ vannak.

Egy adekvát áruformáit visszanyerő árugazdaságnak szükségszerűen a világpiachoz kell kapcsolódnia. Csakhogy így a piaci viszonyok áttekinthetősége megnehezül, ami az alapelvek és egy árukategóriákat helyettesítő apparátus számára a piac mesterséges beszűkítésével ellensúlyozható. Az államszocializmusok ismert autarkias törekvései elsősorban ezzel magyarázhatók, gondoljunk csak a "táboron" belüli termékcsere-"kereskedelemre". A polgári társadalom totális tagadása a nemzetközi gazdasági kapcsolatok tagadása is egyben. Az iparosítás finanszírozása, az "innovációs járadék" kisajtolása az állam elnyomó funkcióját saját polgárai ellen fordította.

A modern társadalomról

Az ún. "neoevolucionista" struktúrális-funkcionális rendszer- és intézményelmélet³⁷ túllép a modernség /elméletileg nehezen használható/ leíró kritériumain és a funkcionális rendszerként felfogott társadalomnak az önmagából eredő reprodukciós feltételeit vizsgálja.

Az elmélet szerint a történelmileg a nyugati kapitalizmussal színre lépő modern társadalmakban az egyes társadalmi alrendszerek /politika, gazdaság, tudomány stb./ korábbi összefonódásuktól megszabadulnak. Eme differenciálódásuk során az alrendszerek a sajátos funkciójuk ellátása végett relative elkülönülnek, de úgy, hogy a maguk egészében lezárulnak egymás elől /funkcionális elkülönülés/. Sajátos logikára, szerveződési elvre, szervezet- és intézményrendszerre tesznek szert. Köztük ún.

médiumok vagy más néven generalizált közvetítők teremtenek kapcsolatot, mint pl. politika és gazdaság között a pénz, állam és közigazgatás között a joganyag. Szociológiailag kulcsfontosságú, hogy az alrendszerek funkcionális elkülönülését a funkcióval azonosuló, szférája sajátos belső logikája és értékszempontjai szerint gondolkodó elkülönült réteg hordozza! A folyamat mozgatórugója az, hogy maga az össztársadalmi reprodukció kívánja meg a létszférák /alrendszerek/ elkülönülését, amelyek egymás autonómiája, sajátos logikára állása megőrzésével tudnak eleget tenni reprodukтив funkciójuknak.

A modern társadalom alapvető érdekei a szekularizáció /elvilágosodás/, a racionalizáció /célelés az eszközök és lehetőségek ismeretében/, és az individualizáció.

Mikroszinten a modernizációval kialakul a törekvő, pragmatikus, célracionális és autonóm személyiség, aki-
nek életszemléletét, etikáját és mindennapi gyakorlatát a tudatos individualizmus jellemzi.³⁸

Konklúzió

A Modern Társadalom az áruüzemelés társadalma.³⁹
A kissé absztraktnak tűnő "alrendszerek" egy igen kifinomult társadalmi munkamegosztás magas szinten elidegenedett világot kínálnak. Már a fiatal Marx az emberiség előtt álló történelmi feladatnak tartotta az egyéneknek az elidegenedett lét- és tevékenységszférákból /vagyis a funkcionalisták alrendszereiből/ való visszatérését. Jürgen Habermas úgy fogalmaz, hogy az alrendszerek "fel-
élik" az egyén mindennapi életét, az ún. "életvilágot". Azt, hogy ezek nem elvont elméleti eszmefuttatások, bizonyítja, hogy a "magas komplexitású" nyugati társadalmakban olyan új mozgalmak, "posztmodern" törekvések je-

lentkeznek, amelyek a személyiség újraintegrálását célozzák és a társadalomszerveződés ennek megfelelő útját-módját keresik.

Magunk a modernizációt éppen e posztmodernitás távlatából fogadjuk el, de a modernitás-küszöb elérése nélkül e távlat csak merő illúzió, utópia marad.

A bolsevik teoretikusok felvállalták az elidegenedés leküzdésének történelmi célját is,⁴⁰ ami legélesebben érutermelés-ellenességükben csapódott le. Az viszont csak látszat, hogy a magukat az ő eszmei örökösüknek valló államszocializmusok e program következetes végrehajtói lennének, hiszen ezek berendezkedése - legalábbis dolgozatunk hipotézise szerint - premodern természetű.

Befejezésül, afféle bizonyoságként, felvázoljuk az államszocializmusok létrejöttét a Modern Társadalom optikáján keresztül.

Az államszocializmusokat olyan, a marxizmus totalitás-igényét felvállaló "totális mozgalmak" teremtették meg, mely a kommunizmus mielőbbi felépítése, s - evvel szoros összefüggésben - a létező kapitalizmus teljes tagadása jegyében "össztársadalmi problémamegoldásra, a társadalmi részrendszerek totális újjászervezésére" törekedtek. Ezek a mozgalmak "egyetlen elvből" levezethető "totális, teljes, minden szférára kiterjedő változást" kezdeményeztek.⁴¹ Mivel az egyes létszférák eltérő sajátosságait, belső törvényszerűségeit figyelmen kívül hagyták,⁴² e mozgalmak hatalomorientált jellege felerősödött, ami a teljes tagadásra épülő totális változtatás igényéből egyébként is következik, nem is beszélve az egyes szférák elkülönült rétegeinek ellenállásáról. Egyetlen társadalmi részrendszer, a hatalmi szféra messze a többi fölé emelkedett, mert az egyes alrendszereket tekintve egyidejű és rövid lefutású változások megkövetelték az elkülönült szférák belső törvényszerűségeinek, autonómiájának, elkülönülésének kikapcsolását.

Az uralmi centrumban helyet foglaló apparátus az osztársadalom nevében, de annak intézményi felhatalmazása és ellenőrzése híján magába szivta a gazdaság oldaláról a közvetítő médium /pénz/, az elkülönült réteg /vállalkozó/, a sajátos logika /gazdasági racionalitás helyett hiperracionalitás/, illetve a politika oldaláról a részvétel és képviselet funkcióját. Így restaurálódott a társadalmi alrendszerek premodern összefonódása és logikátlanodása az apparátus, a politikai-hatalmi struktúra keretében, ami által csökkent teljesítményük, hatékonyságuk.

Anakronizmus, hogy a demokrácia még úgy sem jelent meg, mint az osztályhatalom gyakorlásának, azaz a hatalom megtartásának rendszerközömbös technikája,⁴³ ami az államszocializmusok sorozatos rendszerválásaiba torkollott.

Az európai típusú fejlődést tekintve ez akkor a hatalom "felvilágosulatlanodása" volt...

J E G Y Z E T E K

Dolgozatunk egy általánosabb elméleti és módszertani problémafelvetés szándékával íródott. Terjedelmi korlátok miatt le kellett mondanunk több - politikailag "kényes" - állításunk tételes bizonyításáról.

1. Az idézetek megtalálhatóak: MM 8, 129. oldal, Bp., 1962, ill. Vallás a pusztaság határain belül. Gondolat Kk., 1980, 214-215. oldal.
2. Lásd erre Hegedüs András és Márkus Mária "A modernizáció és a társadalmi fejlődés alternatívái" c. kéziratának kritikáját a politikai hatalom részéről, az MSZMP KB mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalását /többek között/ a Magyar Filozófiai Szemle 1973. 1-2. számában. Továbbá Aczél Györgynek "Az ideológiai és kultúrális élet időszzerű kérdései" c. beszédét /In. uő: Szocializmus - kultúra - közösségi ember. Kossuth Kk., 1974./
3. A problémát illetően fogalmi finomításokra kényszerülünk, ami terminológiai zavarnak tűnhet, de ez a modernizációs elméleteken belüli, fogalmilag nem tisztázott felfogásbeli eltéréseknek tudható be.
4. Ezt tartalmazzák a hagyományos modernizációs elméletek, vagy az Ágh Attila által képviselt "felülről való forradalom" mint modernizáció elve. A gyakorlatban többnyire az adaptációs modernizációban merülnek ki.
5. Az államszocializmusokat nem tartjuk meghaladhatatlannak, de ehelyütt nem térünk ki a szocializmus rajta túlmutató erőinek a tárgyalására, mely "kemény" politológiai dilemma.
6. Több ponton erős a párhuzam Hankiss Elemér és a magunk koncepciója között. A sarkallatos eltérés az, hogy Hankiss szerint a szervező elvek "semmiféle formában nem előzik meg magát a társadalmi formációt. Nem előregyártott tervek és nem valamiféle eleve meglévő ideák,

amelyek aztán a történeti folyamatban testet öltenek". Ezért tagadja, hogy a szervező elvek "az elsődleges tényezők". /A "fekete doboz". Valóság, 1984. 4. 22. old./ A közép-európai államszocializmusokat illetően nem osztjuk Hankiss nézetét, feltéve, ha azokat nem formációknak, hanem csak rendszereknek tekintjük.

7. Egyszerűen tarthatatlan, hogy nincs politoszociológiánk!
8. Az általunk követett módszer természetesen nem pótolhatja, hanem csak kiegészítheti a történettudomány módszereit.
9. Itt Marxot követjük. Lásd MEM 46/2, 142. oldal, Bp., 1972.
10. MEM 46/1, 344-345. oldal, Bp., 1972.
11. Tanulságos az, amit Huszár István a Párttörténeti Intézet élére történt kinevezése kaposán Baló Györgynek nyilatkozott: "Én végig éltem 1956-ot, de mégis olyan új ismeretet kaptam, amelyek megdöbbentettek." "Szeretném egyszer megismerni a párt igazi történetét ... Most már tudom, hogy ezt az igazi történetet sohasem fogom megismerni!" /A reform a szocialista építés létformája. Mozgó Világ, 1986. 2, 13. oldal./ Igazolni látszik hipotézisünket, hogy Huszár szerint vannak, akik úgy tartják "a Párttörténeti Intézet a liberális és a revizionista gondolatok letéteményesévé vált"!! /uo. 24. oldal/
12. Almási Miklós: A "nyitott elmélet" lehetőségei. Világosság, 1983. 4, 210-217. oldal.
13. Szabó Miklós: Programideológiák és állapotideológiák. Világosság, 1979. 2.
14. Erős Ferenc: Pszichológia és ideológiakritika. Világosság, 1979.1, 34. oldal.
15. "Háttérbeszélgetés" Jürgen Habermassal. Papp Zsolt interjúja. 1983.3, 25. oldal, Valóság.
16. Vajda Mihály: Objektív természetkép és társadalmi praxis. Magyar Filozófiai Szemle, 1967.2, 317-319. oldal.

17. Szabó Miklós: Néhány szó a demokráciáról. Világosság, 1983.3, 184. oldal.
18. Karl Marx: Tézisek Feuerbachról. MEM 3, 7-10. oldal, Bp., 1960.
19. Kolin Péter: Társadalmi szerkezetek - vallási szerkezetek. Világosság, 1974.12, 729. oldal.
20. Molnár Gusztáv: Gaál Gáborról személytelenül - avagy a magasabb rendű erkölcs kritikája. A Hét. 1981. dec. 25.
21. A szubsztanciális elemzés éppen az ismeretelméleti háttér miatt alkalmazható, hiszen amivel szemben állunk, az rokon egy Platónig visszanyúló és a neokantianizmusban újravirágzó szemlélettel. Kitűnő elméleti és módszertani kiindulópont a kérdés tárgyalásához Rózsahegy Edit "Cél és tevékenység" c. könyve./Kossuth Kk., 1973./
22. Cselekvési típusú definíció pl. Marxnál az, hogy a kommunizmus nem állapot, amit el kell érni, és nem eszme, amit meg kell valósítani, hanem jelenidejű forradalmi gyakorlat. Vagy pl. Leninnél az, hogy a szovjet-orosz társadalom azért szocialista, mert célja a szocializmus felépítése. A két típusú definíció a politikai ideológiákban összemosódik és társadalmi tudatzavarokat okoz.
23. Krausz Tamás: Szocializmus-képek a húszas években. Világosság, 1984.4, 207. oldal.
24. Erre utaló jegyek azért a hivatalos állásfoglalásokban is megjelennek: "... a vállalatvezetés rendelkezésére álló termelőeszközöknek és munkaerőalapnak a legtöbbet kell hoznia a szocializmus, a nép javára." /Kádár János: Elvi, reális, előremutató program. Társadalmi Szemle, 1980. 10./
25. Garai László: A kommunizmus fogalmának gazdasági-filozófiai érvényessége. Magyar Filozófiai Szemle, 1973. 5-6, 653. oldal.
26. A "politikai osztály" fogalmát az azt a hazai szakirodalomba bevezető Ágh Attilától vettük át. Értjük alát-

ta azt, hogy egy társadalmi szegment az osztálytársadalom nevében látja el a képviselet és részvétel funkcióját, tükrözve az ellentmondást a "nép mobilizálása és a hatalomból való részesedés között", hiszen a "nép javáért dolgozunk" elve alapján "a népnek a hatalomból való kizárását" valósítják meg. /A homo politicus antinómiái. Valóság, 1985.3./

27. Az elmondottakat már előlegeztük az objektivisták ismeretelmélet és a sztalinizált marxizmus funkcióinak ecsetelésével. Van azonban a problémának a marxizmus egészét érintő ismeretelméleti alapja is. Az, hogy az empirikus proletár empirikus /Leninnél "trade unionista", Marxnál "magánvaló"/ tudata a magánegyen polgári tudata! Meghaladása, a marxizmus szerint, a polgári társadalmon kívüli erők /teoretikusok, párt/ segítségével történhet. Ezen alapul Lukács Györgynél a proletariátusnak a párt általi "hozzárendelt tudata", ami az állampolgárokat pusztán objektumnak tekintő politikai gyakorlat presztalinista elméleti alátámasztásának tekinthető. Évtizedekkel később, pl. Marcusenál /!/, már nem a proletariátus és pártja /élcsapat/ válik a forradalom motorjává, hanem a társadalom marginális rétegei, mint pl. a diákság. A revizionizmus másik végletében viszont, Bersteinnel kezdődően, a mozgalom célja a proletariátus polgárosodásává degradálódik.
28. Fehér Ferenc írja a sztalin pszichológiáról: "Mindenki gyanús, mindenki csak a nyavalyás kis személyes érdekeit nézi, szembe vele, aki fenntartás nélkül odaadja magát a forradalomnak, mindenki szembeszegül, engedetlenkedik." /Kortárs, 1968.1./
29. Tálas Barna: A marxista ideológia eltorzulása a kínai társadalmi-gazdasági elmaradottság viszonyai között. In: Vass Henrik /szerk./: Elmaradottság és ideológia. a XIX-XX. században. Akadémiai Kiadó, 1985, 178. oldal. Tálas általánosabb érvennyel tette megállapítását!

30. Erre a következtetésre jut - szerintünk - Pászka Imre is. /Struktúrák és közösségek. Bukarest, Kriterion, 1984./
31. Szoboszlai György: Az állam helye a szocializmus politikai rendszerében. In: A politikai intézmények fejlesztési irányai. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, 1984, sorrendben a 63., 96., 71., 64. oldalakon.
32. Lásd erre - többek között - Tőkei Ferenc: A kínai elégia születése. Kossuth Kk., 1986, 16-18. oldal.
33. Ez valósul meg a tervlebontás és tervfelösszesítés pazarló és anarchikus alkurendszerében, amit Bauer Tamás a "Terv, beruházás, ciklusok" c.könyvében behatóan elemzett.
34. Az apparátus kultikus szerepét Hermann István is az értékviszony megjelöléséből, a használati érték fetiszizálásából magyarázza, sőt kifejezetten tradicionális /1/ jelenségnek tartja. /A mai kultúra problémái. Kossuth Kk., 1974./
36. Erős párhuzamok fedezhetőek fel az egykori olasz korporatív elgondolásokban is! Lásd Csillag István-Lengyel László: Vállalkozó, állam, társadalom. Közgazdasági és Jogi Kk., 1985. 91-92. oldal. Az uniformizálódást mint individuum-ellenes jelenséget Hermann István is kiemeli. /Id.mű: 286. oldal./
37. Ehhez Szabó Máté és főleg Pokol Béla interpretációit használtuk fel elsősorban. A bőséges anyagból ehelyütt csak a Szociológia: 1984-1985. 1-2. és 1986. 1-2. számaira hívjuk fel a figyelmet.
38. Hankiss Elemér-Manchin Róbert-Füstös László-Szakolczai Árpád: Kényszerpályán? MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1982, "Az értékrendszer modernizációja" c. fejezet, 243-369. oldal.
39. Aczél György "az igazi forradalmi erők" nevében beszélve a modernizációt "a burzsoá elméletek terminológiájának" tartja, és fő kifogása az /lásd a 2. jegyzetet/,

hogy Hegedűs és Márkus "a fejlett tőkésországok és a kelet-európai országok különbségét a fejlett és a kevésbé fejlett társadalmak közti viszonyként" kezeli. Aczél álláspontja a korabeli gazdaságpolitikai restrikcióval vághat egybe, mert szerinte, "ha" a bírált koncepció "nem is állítja vissza" a magántulajdont, - a bürokratikus modell ellenében - "nyereségre orientált, aqisitiv" /=gyűjtő/ típusú társadalmakat preferál!

40. Tallár Ferenc: Az orosz történelmi fejlődés sajátosságai, a 30-as évek. Medvetánc, 1982.2-3, 73-75. oldal.
41. A totális mozgalmakat Szabó Máté nyomán jellemezzük. /A társadalmi mozgalmak és új típusaik elméleti elemzéséhez. Társadalomkutatás, 1986.3-4, 118-119. oldal./
42. Találkozóan állapította meg Bibó István még a "fordulat éve" előtt, hogy a kommunisták "Túlontúl megtanulták ugyanis azt, hogy mindezek az intézmények /büntető és fegyelmi jog - L.T./ merő eszközök társadalmi, gazdasági, hatalmi helyzetek fenntartása érdekében, és a kérdés csupán annyi, hogy a haladás vagy a megrekedés erői használja-e őket". Egy "hatalmi tényező ... ezeket az eljárásokat a maga eszközeként éppen akkor használhatja fel, ha nem akármikor és akármire használja, hanem belső szabályaikhoz, törvényeikhez, szakmaszerűségükhöz alkalmazkodva". /Válogatott tanulmányok. Második kötet. Magvető Kk., 1986, 528-529. oldal./
43. Bibó István: Az államhatalmak elválasztása egykor és most. Id.mű: 390-391. oldal.

Forrásközlés

NAGY Péter Tibor:

A BETHLEN-CSOPORT FRANCIA NYELVŰ FOLYÓ-
IRATAINAK MEGALAPÍTÁSA 1932-33-BAN

/Dokumentumok a szerkesztőségi leve-
lezésből/

A magyar-nyugati kapcsolatok az 1930-as évtized-
fordulón gyakorlatilag két, egymástól független szinten
léteznek.

Egyrészt a kormány szintű kapcsolatok a realitások
szintjein, konkrét gazdasági, pénzügyi és nemzetközi po-
litikai ügyekről szóló tárgyalásokkal, kifinomult nyel-
vezettel, tehetséges diplomaták közreműködésével.¹

Másfelől ott állott egy erőteljes propagandakapcso-
lat, a teljes irrealitások szintjén. A teljes revízió ál-
landó követelése, a magyarság felsőbbrendűségének állandó
hangoztatása, kiürült szövegekkel, agresszív és ügyetlen
stílusban.²

Az előbbi, a kormány szintű kapcsolatok Bethlen
István és a külügyi apparátus mindennapi tevékenységé-
hez kötődnek, az utóbbi a Revíziós Liga kiadványaihoz
és a Rothermere Lord³ befolyása alatt álló sajtóorgá-
numokhoz.

Ha a Rothermere-féle kampánysorozatnak volt is va-
lamiféle hatása az angol közvéleményre, a Revíziós Liga
anyagai ezt szinte semlegesítették - az agresszív pro-
paganda közismert módon inkább visszahatást kelt.⁴

Ráadásul a magyarság külföldi képéért aggódók
azt is konstatálhatták, hogy minél nagyobb mennyiség-
ben küldenek nyugatra propagandaanyagot, az udótállamok
illetékesei annál több pénzt és lehetőséget kapnak kor-
mányaiktól a propaganda fokozására.⁵

A változtatásra tehát mindenképpen megérett a helyzet. Közben azonban ennek a külföldi propagandának kiépült a maga hálózata. Sok tekintélyes és befolyásos személy lett érdekelt benne, Magyarországon és külföldön egyaránt. Ők semmiképpen nem akarták belátni, hogy egész eddigi tevékenységük téves volt.⁶

A magyar kormány környezetében azonban realista erők is voltak. Elsők közül említhetjük a Magyar Szemle Társaságot, a kor egyik színvonalas magyar folyóiratának kiadóhivatalát.

A Szemle a legszínvonalasabb nyugati konzervatív folyóiratokhoz hasonló stílusban, sőt külső formában jelent meg. E társaság vezetői - Szekfü Gyula főszerkesztő, Balogh József főtájtár, Ottlik György neves publicista - a huszas évek legvégén, a harmincas évek elején új koncepciót alakítottak ki a nyugati közvéleményhez való viszonyról.⁷

Az érvet - ha kimondatlanul is - a Klebelsbergi-i elit koncepciótól vették kölcsön. Szerinte a legfontosabb, hogy legyen pár ezer ragyogóan képzett értelmiségi, akik majd kapcsolatot teremtenek a nyugati elittel és megnyerik azt a magyarság ügyének. Azok gondoskodnak azután a "következményekről".⁸ Ennek mintájára Baloghék úgy vélték, hogy elég egy színvonalas folyóirat, ami pár ezer nyugati értelmiségi kezébe jut el. Ha őket meggyőzték, ők majd gondoskodnak róla, hogy a saját, hazai szellemi rangjuk miatt szellemi befolyásuk alatt álló széles tömegekbe is eljusson a kívánt kép a magyarságról.⁹

Az analógia másfelől is kimutatható. Míg a Revíziós Liga a "Magyar Igazságról" a magyarság adott és "észre nem vett" felsőbbrendűségéről, "világtörténelmi hivatásáról" akarta meggyőzni a nyugati közvéleményt, addig a Klebelsberg-i kultúrfőlény érvelés így hangzott: kultúrfőlényt kell teremteni, hogy a Nyugat maga ismerje fel Trianon hátrányait. A Revíziós Liga tehát hamis, hazug,

elavult tényeket akart a nyugati közvélemény fejébe súlykolni, a lehető legnépszerűbb és legeghetőbb stílusban. A Magyar Szemle köre viszont színvonalas, értelmiségieknek szóló tanulmányköteteket, folyóiratokat akart a "valós" helyzet ábrázolásával. Ugy gondolták, hogy megfelelő, világ színvonalu konzervatív szerzőkkel, konzervatív szemlélettel, mértéktartó realizmussal, tényszerűséggel sokkal jobban lehet hatni a nyugati közvéleményre. A szerkesztőségek feladata, hogy megfelelő témákat válogassanak össze - lehetőleg nem olyanokat, ahol legnyilvánvalóbbak a magyar társadalom reakciós tulajdonságai. Olyan szerzőket válasszon, akik alkalmasak a megfelelő érvelésre. Feladatuk, hogy a cikkekben a pozitív, semleges és negatív hatást keltő elemeket úgy helyezték vagy helyeztessék el, oly módon adagolják, "arányosítsák", hogy a nyugati olvasóban, minden egyes cikk végén kb. a következő érzések maradjanak: 1/ Ezek a magyar írók európai módon, konzervatív európai értékekkel gondolkodnak. 2/ A magyar társadalomban, kultúrában, történelemben, ha nem is kizárólagosak, de dominánsak a rokonszenves és elfogadható elemek. 3/ Ezek a politikai erők, és publicisták képesek tárgyilagosan pozitív elfogultságtól mentesen szemlélni saját ügyeiket. 4/ A dolgok jobban mennének egész Kelet-Európában, ha ezt az országot támogatnánk.¹⁰

Szükségesek tehát könyvek, színvonalas folyóiratok, előadások, társadalmi kapcsolatok, mindez, ami ezt a nyugati elitet megnyerheti.

Egy magyar politikai csoportnak persze a magyarországi politikai erőviszonyokkal kellett számolnia.

Védelmet kellett szerezni a Revíziós Liga, a Társadalmi Egyesületek Szövetsége, a Turul és számos más olyan szervezet ellen, akik saját befolyásukat féltették és e csoport tárgyilagosságát a magyar érdekek elárulásaként igyekeztek beállítani.¹¹

Tisztázni kellett a viszonyt a Külügyminisztériummal /ezen belül természetesen külön a politikai osztállyal és a sajtóosztállyal/ a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériummal /különös tekintettel a nemzetközi kulturális kapcsolatok illetékeseire/ miniszterelnökség sajtó osztályával, később pedig a cenzurahivatallal is.¹²

A Külügyminisztériumtól szinte független kapcsolatot kellett kiépíteni a "célországokban" működő követségek munkatársaival, és ott dolgozó más magyar állampolgárokkal, akik fontos "hangulatjelentésekkel" láthatták el a budapesti társaságot.¹³

A folyóirat kiadás, előadásrendezés - noha természetesen éppen a "propaganda-látszat" elkerülése miatt a folyóiratok és könyvek nem voltak olcsók - nagyon veszteséges volt, ezért hazai támogatásokat kellett szerezni, meg kellett tehát felelni a Magyar Szemle Társaságot is támogató nagytőke igényeinek is. /Az utóbbi bizonyult a felsoroltak közül a legkönnyebbnek./¹⁴

Mindezeket számbavéve kezdte el a kis csoport a szervezőmunkát, amit több egymástól független fejezetben lehetne ismertetni.

1/ Az angliai magyar tanszék ügye. /Beépülési kísérlet a Seton-Watson által befolyásolt angol történelemszvilágba./

2/ Egy franciabarát társaság létrehozása Budapesten és magyarbarát társaság létrehozása Párizsban, amiből csak az első sikerült.

3/ A Revue de Hongrie megszervezése és a Nouvelle Revue de Hongroie /továbbiakban NRH/ elindítása 1932-ben, bonyolult küzdelmek, hogy egyszerre feleljenek meg a Külügynek és a francia közönségnek, titkolják a franciák elől állami kapcsolataikat és titkolják az ugrásra kész magyar jobboldal elől "túl intenzív" francia politikai és társadalmi kapcsolataikat.

4/ A cikkek és komplex folyóiratszámok kialakításának belső vitái, a hosszú és rövidtávú politikai célok,

személyi érdekek gyakori ütközése.

5/ Egy "megfelelő" történet- és jelenkorszemlélet kialakítása, küzdelmek annak elfogadtatásáért hazai publicisták és tudósok körében, "becsempészése" külföldi szerzők gondolataiba.

6/ Francia, angol, belga stb. személyiségek magyarországi, magyarok külföldi útjainak és előadásorozatainak szervezése, állandó osztozkodás ezekben az ügyekben a külüggyel, a VKM-mel, a miniszterelnökséggel, bonyolult egyensúlyozó tevékenység.

7/ Francia lyceum szervezése Pannonhalmán és Gödöllőn. Küzdelem mostmár nemcsak a hagyományos partnerekkel, hanem a kultuszminisztérium középiskolai ügyosztályával és az Országos Közoktatási Tanáccsal is.

8/ Küzdelem azokkal a politikai feszültségekkel, amelyek a Gömbös-kormány és a Bethlen csoport szakításából következtek; hogyan sikerül megőrizni a kapcsolatot mindkettőhöz.

9/ Az angol nyelvű magyar történet kiadásának terve és kudarca.

10/ A Hungarian Quarterly /továbbiakban HQ/ és azt támogató társaság létrehozása; ugyanazoknak a jelenségeknek ismétlődése, melyek az NRH megteremtését követték, a feszültségek megduplázódása.

11/ Szakítás Szekfü Gyulával és a Magyar Szemle Társasággal, s ezzel egyidejűleg küzdelem a Szemle barát szerzők megtartásáért, majd különösen Ottlik kiválása után a személyi hiányok leküzdéséért.

12/ A zsidótörvények és a jobbratolódás következtében óriási küzdelmet kellett folytatni a nyugati magyarok segítségének megőrzéséért és a konzervatív-antifasiszta nyugati olvasók megtartásáért.

13/ A világháború éveiben alkalmazkodni kellett a Vichy Franciaország megváltozott viszonyaihoz, Anglia és az USA ellentáborba kerüléséhez.

14/ 1943/1944-ben a társaságok a Kállay-féle kiugrási politika eszközévé válnak, s eképpen a szélső jobboldal március 19-e után védtelen célpontjává...¹⁵

x x x

E nem hivatalos, - de mégiscsak a magyar hivatalos körök segítségére támaszkodó - nyugat-európai kapcsolat történetét három forráscsoport segítségével lehet elemezni.

1. Nyomtatott források, elsősorban maga az NRH és HQ
2. A Külügyminisztérium sajtóosztályának anyagai az Országos Levéltárban.
3. A két nyugatbarát társaság levelzése, dokumentációja.

Eddig a legutóbbit vizsgáltuk át. A dokumentumok Balogh József hagyatékában találhatók /Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára 1. számú fond/

E hagyaték mintegy 31000 dokumentumot tartalmaz, mely a foladók illetve a címzettek neve szerint rendezett, de - legalábbis jelenlegi állapotában - folyamatosan is számozott. A legjobb forrásmegjelölésnek tehát az a módszer kínálkozott, hogy a levél előtt megjelöltük, hogy kitől illetve kinek megy a levél. Az eredeti anyagban értelemszerűen mindig az idegen, szerkesztőséghez nem tartozó személy neve alatt található a dokumentum. A levelek alatt található jelölése Fond 1/ x / y, melyben az "x" minden esetben azt jelenti, hogy hányas számú dossziében /palliumban/ van a kérdéses irat, az "y" pedig azt, hogy maga az irat hányas sorszámot visel. Ha bármelyik helyén kérdőjel áll, az értelemszerűen azt jelenti, hogy nincs saját száma az anyagnak ill. a palliumnak. E háromszoros dokumentálást azért tartottuk szükségesnek, mert valószínűnek tűnik, hogy a következő néhány évben a Fondot átrendezik, a három adatból tehát csak egyik marad érvényes, de nem lehet tudni előre, hogy melyik.

x x x

Az itt közölt anyag egy nagyobb dokumentumgyűjtemény töredéke. A gyűjtemény 918 dokumentumból áll. Ebből az anyagból "A Bethlen csoport francia kapcsolatainak történetéhez" címmel egy 58 dokumentumból álló OTDK dolgozatot állítottam össze, amivel az 1987. évi OTDK-n vettem részt. A most közölt anyag ennek első fejezete.

Dokumentumok a Nouvelle Revue de Hongrie
megalapításához /1932 - 1933/

Az alapítás legnagyobb nehézsége volt az, hogy hogyan állítsák össze a franciaországi patronáló bizottságot, ki legyen az ottani szerkesztő. /1. levél/
A következő probléma: hogyan lehetne a francia kormánytól erre támogatást szerezni. /2, 3, 4/

A pillanat egyébként sem volt igazán alkalmas: a Gömbös kormány németbarát lépései, Bethlen németországi útja egyaránt rontották a lap esélyeit. /5, 6, 7, 8, 9, 10/

A szerkesztőség szakmai tudása, újságszerkesztési stílusa sem tűnt megfelelőnek ahhoz, hogy a francia folyóiratokkal felvegye a versenyt.

/11, 12/

x x x

1.

Adorján Andor¹ francia szerkesztő

/Eubonne/ - Ottlik Györgynek

1932. márc. 3.

/.../ Hogy már most a dolgok lényegére térjek: kitűnően magyarázta meg, hogyan képzei el a lapot, micso-da rendeltetést kíván neki adni. Teljesen osztom ezt a formulát: magyar lapot francia nyelven, a francia és a többi európai, publikum számára, tekintettel, elsősorban a közvetlen szomszédjainkra. A formula kitűnő, a létjogosultsága kétségtelen, s a magam részéről szentül hiszem, hogy az új Magyarországnak minden tekintetében még sok mondanivalója lesz Európa számára. Hiszem, igenis, hogy egy elevenen szerkesztett, széles látókörű NRH sokat fog még reveleálni a világ számára. Hiszem, hogy a NRH nincsen tengőssorra kárhozthatva, hogy fényre és való-ságos életre kaphat az egész. Ha ez a hitem nem lenne

meg, nem kiáltanám itt most pár száz kilométeren keresztül Ön felé s nem áltatnám magamat se vele, ez csak egészen világos, ugy-e?

A levele fonalát követve: igen okosnak tartom azt is, hogy haladó irányt kíván adni a lapnak, de egyben tiszteletben tartva a konzervációt megérdemlő, mert éltető hagyományokat is. Mindezzel teljesen egyet értek.

A patronage-bizottság névsora is kitűnően van összeválogatva. Legfeljebb, ha megengedi, néhány kiegészítést javasolnék még, nevezetesen a nagyipar és bankok világából. Ajánlanám pl. de Wendel-t, Francois Marsal-t, Charles Dumont-t,² az Unio Européenne /Schneider-Creuzot/³ egyik-másik hatalmasát, Clémentel-t, a nemzetközi kereskedelmi kamara elnökét stb. de hát ez lényegtelen. Kiegészíteni az ilyen névsort mindig gyerekjáték.

Más kérdés: tettek-e már valamit is a kiszemelt patronázs tagok megnyerésére? Azt írja, Villani⁴ megígérte, megteszi a szükségeset s hogy jó lesz, ha az illető urak mindjárt látják is ebből, hogy a követ pártolja a Revuet. Mint Ön is jelzi a soraiban, én ezt kissé kételiű dolognak találom. Szerintem /s meg fogja bocsátani, ha teljes nyíltsággal mondom meg, amit gondolok/, igen jó ha a követre hivatkozhatunk, ha a követ mellénk áll, támogat és segít, sőt mindez elengedhetetlenül szükséges is; de talán nem helyes, ha Villáni tulságosan exponálja magát s ezzel csakugyan a hivatalosság jellegét adja meg a lapnak. Azt hiszem az lenne a legjobb, ha pl. Villánival, aki igen jó emberem, sőt tegeződő barátom, privátim megbeszelném: kik az ő meghittjei itt, akikkel teljesen privátim megállapodhatna, vállalják a patronázst, s viszont én is, a magam iniciatívájából vennék elő másokat, akik régi embereim: pl. de Monzie-t, vagy Jouvenel-t és másokat, Boncour-t, Cot-ot, Scapini-t⁵ stb. Ha Villáni hozza össze az egész bizottságot, soha senki le nem mossa rólunk, hogy fizetett, hivatalos propaganda-

organum vagyunk. Holott azt hiszem, jobb, okosabb, hasznosabb, sőt lukratívabb is lenne, ha "Kampforganum"-ként jelenhetnénk meg, a magyar-francia kapcsolatok kimélyítése érdekében. Ha a patronázs bizottságot így magándiligencia hozza össze, a bizottság tagjai megértik, hogy anyagiilag, szellemileg mit várunk tőlük. Ha ellenben a követ hozza össze, ez azt jelenti, hogy tőlük csak falazást várunk; ők egy disz-paravent csupán, amelyik mögött a követ és a magyar propaganda üzi a maga játékait... Röviden: igenis jobbnak tartanám magániniciatívából összehozni a bizottságot, legfeljebb említést téve róla, hogy a követ persze tud a dologról, sőt, ahol kell, őt is megadni referencia gyanánt. A személyes jó embereinek viszont Villáni szólna, lépjenek be. De főleg mint magánember.

Ami a szerkesztő kérdését illeti: a Plans⁶ körét ismerem és becsülöm. Az ott csoportosulóknak közt van néhány igaz barátunk, vagy helyesebben néhány világos értelmű ember, aki számot ad magának Trianon hibáiról. Viszont azt hiszem, hogy a Plans embereinek bizonyos szélsőségei miatt nem lenne helyes leszögezni magát melléjük, még csak rajzszerűségekkel se! Előbb a patronázs bizottságnak kell együtt lennie, aztán vele kell megállapodni, esetleg az ő designációja alapján, ki is legyen a párisi szerkesztő!... Nem tudom, végül, nem lenne-e sokkal jobb francia szerkesztő gyanánt valami kitűnő nevet megszerezni, aki túl van az anyagi kontingenciák kérdésén, de akinek tetszenék a patronázs bizottsággal való kapcsolat. Hogy neveket említsek: pl. Tharaud-ék, vagy Henry Bidou, esetleg Lichtenberger...⁷ Kétségtelenül meg tudnám nyerni Mistler-t esetleg, vagy Guy de Pourtales-t.⁸ Azt hiszem egy igazán presztizses név és amellet valóban jó író, nagy hasznunkra lenne a revue irodalmi akkreditálása érdekében!

Igen ajánlanám, hogy az itteni összes nagy revükkel teremtsünk kapcsolatot, még pedig úgy, hogy a kefelevonataikat megkapjuk. Ezen a módon a NRH olósón, illetve

ingyen jut értékes anyaghoz, amennyiben reprodukálja a bennünket netán érdeklő cikkeket, /egészében, vagy kivonatosan/, másrészt pedig így egy "revue des revucs"-t ad, ami igen kapós olvasmány szokott lenni, mint épen a LU⁹ példája igazolja... A LU már most teljesen a saját erejéből él meg, holott, mint látja, egyetlen fillér publicitási bevételünk nincs: reklámokat nem közlünk... Örülök, hogy szívesen látta a Butler cikk reprodukcióját a LU-ben. Ezentul is, ahányszor csak alkalom adódik, mindig átveszünk majd valamit a NRH-ból. Ha ebből a szempontból valami különösen a szívéen fekszik: írja meg és rendelkezék velem.

Az otthoni és az itteni külügyminisztériumokkal való kapcsolatokra áttérve, örülök tudni, hogy függetlenségét megőrizte, viszont azonban kétségtelen, hogy az otthoni illetékeseknek feltétlenül érdeke, elemi érdeke, egy igazán nívós ilyen támogatása és lehetővé tétele. A kunszt éppen az, s egyben az okosság parancsa is, hogy anélkül, hogy akkaparalnák a revüt, vagy hogy az ingerenciájukkal tönkretennék, kompromittálnák, lehetetlenné tennék, mondom: anélkül, hogy azt infeodálnák maguknak, mégis a lapnak messzemenő támogatást kellene adniok. Ha a lap a külügyminisztériumé: többé a kutya sem olvassa külföldön. Ha ellenben független, akkor a lap igenis nagy szolgálatokat tehet a magyar ügynek, minden vonatkozásban. Vagyis: a külügyminisztériumnak, a közoktatásügyinek, sőt a földmivelésügyinek és pénzügyinek is érdeke, hogy ez a vehiculum: a Revue meglegyen, nem azért, hogy ők kucsirozzanak rajta, egyedül és kizárólag, hanem hogy legyen hová felülniök, néha-néha, ha épen a külföldre akarnak kiszólni... Illenék és elemi igazság lenne csak, ha a teljes függetlensége megőrzése mellett, igenis kapna otthon annyi kormányelőfizetést /még a leépített büdzsé mellett is/, amennyi a lap fontosságához illik. Ez lenne a jó propaganda és nem ha vidéki szemnylapokat pénzelnek, pártérdekből.

A Quai d'Orsay-n tegnap lett volna beszélgetésem éppen a Revue-t illetőleg, de letelefonáltak és csütörtök este hat órára hívtak. Meg akarom tudni a Quai d'Orsay hogyan nézi és ítéli meg a lapot? Egyben, igen szépen és diszkréten ki fogom hámozni, micsoda támogatásra lehetne számítani, persze egyedül előfizetések alakjában. Meg fogom tudni azt is, a Quasi d'Orsay hajlandó lenne-e esetleg támogatni abban, hogy közgazdasági és egyéb korifeusoknál hivatkozhassek a Qu.d'O. érdeklődésére és pártfogására a lap-pal szemben.

... Mindig a levele fonalát követve, most jutunk el a legbajosabb ponthoz: Ön azt kérdezi, hogy ha a kiadóhivatali részt átveszem, mennyi jövedelmet tudnék a lapnak biztosítani? Hát, kedves jó kollégám, erre teljesen lehetetlen felelnem. Nézzük csak a kérdést és a vele összefüggő egész komplexumot közelebbről.

Teljesen egyetérték Önnel abban, hogy a szerkesztőségi és kiadóhivatali részt szeparálnunk kell. Ezalatt azt is értem, hogy Ön netán fenn akarja tartani magának a lehetőséget, mást bizni meg /nem engem/ a szerkesztőségi résszel /Plans-ékat, vagy mást, bárkit/, s egyedül a kiadóhivatali részt kívánná netán ráruházni. Nem akarok itt elvbeli kijelentéseket tenni, hogy csak a kettőt együtt fogadom el, szó sincs róla. Hiszen az is lehet, hogy a szerkesztőségi rész csupa nyüg és a kiadóhivatali: csupa méz; - szóval prejudikálni nem akarok, de csak Önt megnyugtatni, hogy az elvem mindig az érdekek koordinációja, nem pedig a szubordináció. A jogos és méltányos érdekek összeegyeztetése az egyetlen egészséges dolog. Ha tehát az Ön érdeke az, hogy a szerkesztést más végezze és én a pusztai kiadóhivatali tevékenységben is megtalálom jogos ambicióm kielégülését: legyen meggyőződve róla: nálam megértőbb barátot nem fog találni. Viszont ha a kiadóhivatali tevékenység csupa teher és önmegtagadás, anélkül, hogy a redaktív munka által legalább erkölcsi kielégülést találjak, akkor viszont nem lehetnék rendelkezésére, mert

hiszen egy ilyen teljes "sacrificio del'intelletto"-val se tudnék megbarátkozni. Szerintem, mindez előzetes próbát igényel, mert csak megszerzett, empirikus tapasztalások alapján beszélhet az ember igazán józanul és helyesen.

Meggyőződéseem szerint legalább egy esztendei alapos, szívos, szervező munka kellenék hozzá, mielőtt a Revue itt igazán olvasóközönséget és hirdetőket tudna találni. Az 1932-es hirdetési büdzsék már mindenütt, rég ki vannak osztva, mi tehát a legjobb ajánlások mellett is legfeljebb csak a jövő évi büdzsékre lehetnénk felvehetők. /Minden vállalat előre kidolgozza az évi hirdetési kampányát, amit aztán a "distrinutaur" hajt végre. Vagy pedig a "distributeur" dolgozza ki a kampányt, a neki átadott átalány korlátai között. De egyik és a másik esetben az ez évi büdzsék már ki vannak osztva. Következésképpen legfeljebb egy-egy véletlen hirdetésre lehetne számítanunk. Ez idén már az is nagy dolog, ha elérjük, hogy néhány jövő évi büdzsére előjegyezzenek és felvegyenek bennünket. /

Jövedelmet tehát, ez évre, garantálni semmi szín alatt se tudnék, hanem legfeljebb azt a kötelezettséget tudnám elvállalni, hogy ellenszolgáltatás nélkül hozzálátnék a szükséges démarsokat elvégezni részint, hogy a patronázs bizottság létrejöjjön, másrészt, hogy a nagy bankok, iparvállalatok stb. tudomást szerezzenek a revüről. Sorra venném a distributeuröket, a nagy bankok stb. chef de publicité-it, megdolgoznám őket, a jövő reményében! Elmennék a nagy revükhöz és elintézném velük, hogy a NRH megkapja a kefelevonatokat. Hogy hirdessék a NRH-t. Előkészítenék, megszerveznék mindent, Kapcsolatokat teremtenék a revue és a párisi kereskedelmi kamarák között. Lehetőleg bevezetném egy itteni követségeken ahol baráti kapcsolataim vannak /finn, lengyel, eszt, lett, svéd, dán, norvég, spanyol, bolgár követség/... Mondom, hajlandó lennék mindezt a munkát vállalni, végezni, anélkül hogy

maguknak egyetlen fillérjébe kerülne. Ellenőrizném egyben az ottani eladásukat. Tárgyalnék Hachette-tel, hogy ki legyen téve. Könyvkereskedésekkel, szállodákkal, hajózási vállalatokkal stb.

Az igényem az lenne, hogy minden párisi jövedelmük /helyesebben minden franciaországi jövedelmük/ 35 %-a engem illessen meg, amennyiben rajtam, illetve az én kezdeményezésemen át érték el, s 10 %, ha az üzlet nem az én, de a más iniciatívájából csinálódott. Ezt a 10 % követelést indokolttá teszi, hogy sok esetben majd kétségtelenül én dolgoztam meg a talajt s talán az én előkészítő munkám gyümölcsét hordja be más. Indokolttá teszi az is, hogy az első évben nekem kétségtelenül jelentős összeget kell befektetnem az organizáció itteni kiépítésébe, szóval hogy kockázatot vettem magamra. Viszont a számomra szükséges, hogy az Ön részéről biztosítékom legyen arra nézve, hogy a lap fennmaradása legalább másfél-két évre garantálva van, mert hiszen erkölcsi lehetetlenség számomra itt fűt-fát megmozgatnom, ha attól kell tartanom, hogy tulságos efemerjellegű lapról szólok csak. Az itteni összeköttetéseimet nem veszélyeztethetem azzal, hogy nagy tüzzel-garral agitálok a NRH mellett és amikor jelentkeznék egy kis eredmény: a lap beszünt.

Ismétlem: nekem sincsenek gyermeteg illuzióim. Tudom, hogy igen hosszas és szívós munkára lesz itt szükségem, de állok, vállalom, ha Ön is úgy kívánja. Az inkasszót én bonyolítanám le, ha úgy akarja; vagy ha van itt bankja: hát akkor a bankja. Azt mindenesetre, bármely percben elintézhetem, hogy az itteni Crédit Lyonnais pl. 50-100.000 frankos kezességet vállal el értem. Ha akarja: többet is, úgy hogy az anyagi bonitásomat illetőleg semmi aggodalomra ok nem lehet. E tekintetben semmi zsént velem ne érezzen; - az üzlet: üzlet és soha a személyi ügyeket, kapcsolatokat az üzletekkel össze téveszteni nem szoktam.

A lapterjesztőjükről nem mondhatok, sajnos, semmit. Inkább Önnek kell tudnia: ad-e el számokat, vagy nem? Az kétségtelen, hogy sehol, egyetlen párisi könyvesbolt étalage-ján se látni a lapot, még csak a Magyar Ház táján se, vagy például a Gare de l'Est-en. Szerény véleményem szerint, ha valamit csinálni akarunk, "von Pick auf" kellene mindent felépíteni. Még csak a munka során, a kezdő, a lassu, a türelmesen elért eredményekből tudnék aztán következtetéseket levonni a jövő és az esélyek alakultát illetőleg. Odáig teljesen a sötétben tapogatózom. Ha megvan a patronázs bizottság, ha szerveződik itt a számonkénti eladás, ha tartalmilag a lap érdekes és értékes, ha a quadi d'Orsay részéről is itt teljes akkreditációt nyer: szóval ha igazi standing-ot szereztünk meg a lapnak, nyilván több sansszal kopogok be X.Y. bankhatalmasságnál, mint ha rahitikus, szegényke sajtóterméket tartok a karom alatt... Annyi imponderabilian fordul meg minden s végső analízisben annyira a pesti és az itteni közös munka eredménye lesz minden, hogy ugyancsak hivságos valami lenne azt mondanom: én itt ezt - vagy azt fogom elérni. Az okosság parancs szava az, hogy Ön is, én is, ha egyetértünk, a legjobbat akarva fogjunk össze és lássunk neki a munkának. Csak magamról tudok felelni: a munkaképességemről, a munkaakaratomról és a buzgóságomról. De hogy a revue itt milyen fogadtatásra, mennyi rokonszenvre talál, ez már nem tőlem, de inkább Öntől, illetve a revuetől függ, száz és több egyéb körülményről nem is szólva. Ne kérjen és ne várjon tehát tőlem számbeli previziókat, ameddig a munkát meg nem kíséreltem. Hat hónapi munka és előkészítés és tapasztalás után erre is rákerül majd a sor. De addig még csak hozzávetőlegesen se tudnék semmit se mondani, anélkül, hogy az események részéről esetleg tulságosan durva dementinek ki ne tenném magam. /.../

Balogh József -
Adorján Andornak

Szigoruan bizalmas!

1932. július 14.

Igen tisztelt Szerkesztő Ur,

mint Lajti István dr. urtól, az Institut de Coopération Intellectuelle¹⁰ párisi osztályvezetőjétől értesülök, szó lehetne róla, hogy az École Normale Supérieure¹¹ egy fiatal "sortant"-t jelölne ki nálunk teljesítendő szerkesztőségi titkári teendőkre.

Mellesleg jegyzem meg, hogy olyan fiatal urat keresünk, aki itt nemcsak a szerkesztőségi adminisztráció francia részében venne tevékeny részt, hanem idővel a folyóirat francia stílárís revízióját részben és korrekturáját egészében vállalná. Nagyon reméljük, hogy az illető már az év végéig elfoglalhatja itteni állását.

, Ottlik György főszerkesztő urral együtt az a nézetünk, hogy a francia művelődés expanzióját szolgáló ilyen állásra a francia kormány készséggel fog bourse-os jelöltet kiküldeni és az a kérésünk Szerkesztő Urhoz, hogy ezirányban a Quai d'Orsay-n kezdeményező lépéseket tenni méltóztassék. Önként értetődik, hogy a Nouvelle Revue mai kezdeti állapotában drága embert megfizetni nem tud, de azt is tudjuk, hogy a francia külügyi kormányzat ilyen célokra mindig bőségesen és szívesen áldoz. A nehézségeket nem is ezen a téren látjuk, hanem inkább abban, hogy olyan embert kell találnunk, aki a mi céljainknak feltétlenül megfelel és aki nem érzi magát a mi szerkesztőségünkben hazája emisszáriusának.

Nagyon lekötelezne, ha erről szíves volna bizalmasan tájékozódni és engem tájékoztatni.

Vagyok

kiváló tisztelettel

készséges hive

Fond 1/14/72

3.

Balogh József -

Adorján Andornak

1932. augusztus 4.

Igen Tisztelt Uram,

Köszönöm július 30-án kelt nagybecsű sorait, melynek közlései köszönettel és részben sajnálattal tudomásul szolgálnak.

A Külügyminisztérium átalányára nézve bizonyára Ottlik ur is ír Önnek. A napokban vette ő azt az eléggé megdöbbentő értesítést, melyrevonatkozóan semmi előzetes tárgyalása nem volt, hogy a Francia K.M. 20 példányra fizetett elő; hogy az Önnel közölt 5000 frankból miért lett Budapesten 2000, talányos.

Megállapodásról nincsen szó s én a magam részéről - bár a NR szerkesztőjeként nem foglalkozom anyagi ügyekkel - tájékoztatására közölhetem, hogy a huszpéldányos előfizetés elfogadásával /visszautasítanunk módunkban nincsen/ semmiféle kötelezettségben nem érzem magam a franciákkal szemben és az előfizetést sem a folyóirat támogatásának, sem a francia kulturális expanzió céljait szolgáló szubvenciónak nem érzem. Nem fér hozzá kétség, hogy itt egészen másnak kell történnie és más is fog történni. Ami tisztelt Uramat ebből főként érdekli, az az, hogy nyugodtan helyezkedhetik a K.M.-a szemben arra az álláspontra, hogy a NR számára eddig semmi sem történt, mert ez az előfizetés, akár 2000, akár 5000 frank az ellenértéke, a Nouveau Budget-je szempontjából semmi.

Ami a Comité dePPatromage-t illeti, errenézve Ottlik Urnak állandó érintkezése van Villani báró követ úrral. Nagybecsű közlésére csak annyi a megjegyzésem, hogy Tharaudkat Ottlik ur már februárban megnyerte s így kéri tisztelt Uramat, hogy néki szólni ne tessen.

Szives figyelmébe ajánlom a Nouvelle Revue Française augusztus 1-i számának könyvmellékletét: nagyon

ambicionálnánk, hogy ehhez hasonló könyvmelléklet fejlőd-
nék itt ki s nem tudom, nem volna-e helyes Gallimard-¹²
ékkal kapcsolatot keresnünk.

Kiváló tisztelettel köszönti

U.i.: Mellékelem a Hachette,¹³ London levelének másolatát,
mely ékesen bizonyítja, hogy ezzel a céggel boldogulnunk
nem lehet. Érzésem szerint az egész francia-angol-belga
terjesztési apparátust igen gondos munkával új alapokra
kell fektetnünk. Mellékelem a sajnós, elkésetten hozzám-
érkezett hirdetésményeket a Sorbonne-on idegenek számára
tartott különböző cours-okról. Nézetem szerint, valakinek
utján a Sorbonne-t és általában az cours de étrangers-
ket hirdetőként meg lehetne nyerni a NR számára. A hirdetők
sem járnának rosszul, mert Magyarországon és minden or-
szágban ahol a Revue-t olvassák, sokan vannak, akik szive-
sen vennének egy francia szünidei tanfolyamon részt. Talán
méltóztatnék M. Goy-val¹⁴ érintkezést keresni. Kérném e
tárgyban szíves véleményét.

4.

Ottlik György -

Villani Frigyes párizsi követnek 1932. augusztus 5.

Igen tisztelt Barátom,

Őszinte köszönettel vettem mult hó 26.-án kelt szí-
ves soraidat, amelyekből nagyon jól esett látnom, milyen
melegen és aktívan érdeklődöl a Revue iránt.

Hevesy Andréval¹⁵ együtt, ki, mint tudod, itt van,
többször alaposan átbeszéltük a Comité kérdését és telje-
sen ugyanarra az eredményre jutottunk, mint Te, hogy tudni-
illik jobb őszre halasztani, mert hiszen most már senki

sincs Párizsban. Ami a felszólítandók listáját illeti, az máris igen szép és reprezentatív, októberig de fil en aiguille még talán lassan gazdagíthatjuk is. Pl. Apponyi¹⁶ vállalkozott rá, hogy ír Dolly de Castellane-nak,¹⁷ ami azt hiszem nagy nyereség lenne; az öreg Végh Gyula¹⁸ pedig Comtesse de Behague-nak¹⁹ írna. Ez a kettő talán elég is lenne a Faubourgból, Mme. Paul Dupuis, Mme. Tharaud²⁰ és még egy-két professzor vagy politikus feleséggel meglenne a dáma-része a Comiténak. Érdekes listából látom, hogy aktív miniszterek vállalták a tagságot, sőt Pila²¹ is. Lehetséges ezeknek nyilvánosan szerepelni a Comitében? Ha igen, akkor azt hiszem de Monzie²² mellett fel kell szólítanunk Mislert²³ is, különben intim el-lenségünkkel válnék. Ami a Hevesy Andor ígérte nevetek illeti, a Tharaud fivérek már februárban, amikor náluk jártam, örömmel csatlakoztak, így ők elintézeteknek tekinthetők, Mme. De Chabrilan²⁴ pedig politikai és családi okokra hivatkozva deklínálta a felszólítást. Hogy Adorján mit csinál és mit tud csinálni, azt nem tudom megítélni - erről majd szeretnék Veled beszélgetni, ha, mint remélem, októberben sikerül kimenem Párisba.

Intézkedtem, hogy a listádon levő uraknak, akiknek eddig még nem ment volna a Revue, rögtön indítsák meg, természetesen állandóan és "hommage" jelzéssel. Nagyon kérlek, légy oly jó Hesse Pernot és Cautrut²⁵ címét tudatni Gesztesi²⁶ útján, hogy nekik is rögtön megindíthassam a Revuet.

De addig is, amíg én Párisba jutok, örülök szeptemberi idejövetelednek és remélem, hogy lesz alkalmam Veled a dolgokat alaposan átbeszélni.

Bizonyára érdekelni fog, hogy de Vienne²⁷ múlt héten tudatta velem, hogy kormánya előfizetett a Revue 20 /azaz husz/ példányára. Mondtam neki, hogy ez óriási, míg őt hallhatólag zsenirozta a dolog. Másrészt érdekes, hogy Adorján egyidejűleg azt írja Párisból, hogy neki a Quai d'Orsayn azt mondták "a követ megállapodott az NRH-

val, hogy a Revue 5000 frankot kap". Adorján nagyon helyesen ezt is kevesli, közöltem vele, hogy mi a helyzet és azt, hogy megállapodásról szó sem lehet, hiszen az ellenszolgáltatást feltételezne, illetve azt, hogy ha megszűnik a támogatás, hát a Revue másnak adná el magát. Már pedig éppen azért nem is tárgyaltam erről a kérdésről, sem de Vienne-nel, sem Párisban, mert a Revue, ha itt állandóan megtudjuk alapozni, akkor meg kell, hogy jelenjen akkor is, ha a franciák egyáltalában nem fizetnek elő rá, mert a Revue európai szellemben szerkesztődik, de nem áll a francia politika szolgálatában és semmiféle diktátumot el nem fogadna. Viszont természetesen okosan tennék, ha fenntartásához hozzájárulnának komoly összeggel, mert mégis elsősorban a francia szellemet és a francia-magyar kapcsolatokot ápolja. Amíg az én kezemben van és mostani munkatársaimban, addig - akár mit csinálnak Párisban - garantálhatom, hogy ez a szellem meg is marad. Viszont, ha nem bírjuk fenntartani - és én többet, mint hogy munkámat ingyen bocsátom a Revue rendelkezésére, nem tehetek -, a kormányunk pedig tudod, mennyire szűkülő költségvetéssel és lehetőségekkel dolgozik, akkor könnyen kerülhet ismét olyanok kezébe, akik nem skrupulizálnának afelett, hogy német vagy olasz propagandaorgánummá tegyék. Ezekről a helyekről pedig ilyen célra biztosan lehetne bőven eszközöket kapni. Ezt a gondolatmenetet szeretném, ha Adorján közölné a Quasi d'Orsayn és, ha Neked nem lenne alkalmad Adorjánt látni, meg fogom neki is írni.

Ismételt meleg és őszinte köszönetemmel együtt fogadd, kérlek, igaz tiszteletem kifejezését, mellyel mardtam

régi hived

5.

Haraszti Emil párizsi követségi sajtóattasé -

Balogh Józsefnek

1933. február 26.

/.../ Elképzelhetetlen, mennyire romlott itt a helyzetünk az utolsó néhány héten. Már régi jó barátaimtól is hihetetlen dolgokat vagyok kénytelen lenyelni. Tucatjával dobják utcára a magyar munkásokat és hivatalnokokat, ugyanakkor, mikor megtartják az osztrákokat. Csendes szívós magyargyűlölet szervezkedik, sokkal erősebb, mint a német gyűlölet. Igen örvendének ha Ottlik kijönne és erről tudomást szerezne, a revuenek is kellene ezzel foglalkoznia, kissé belakcsplódná a való életbe, mert különben izolált marad doktrineségében ...

Fond 1/1342/12912

6.

Haraszti Emil -

Balogh Józsefnek

1933. május 13.

/.../ Legjobb forrásból tudom /.../, hogy Hitler felajánlotta Romániának mai határai garantálását. Filipescu tárgyal Berlinben. Titulescu ezzel zsarolt itt. A követség nem meri jelenteni.

Fond 1/1342/12 937

7.

Balogh József -

Haraszti Emilnek

1933. június 12.

/.../ Mint hogy Paléologue-ot²⁸ személy szerint meg szó-
laltatni a monarchia mentő akcióról nehéz lesz - halljuk,
hogy ő minden magyart elhárít magáról - egy kitűnő essay-
írótt kellene megnyernünk /.../

Fond 1/1342/12 932

8.

Haraszti Emil -

a szerkesztőségnek

1933. június 17.

Kedves Barátom,

Megkaptam leveleidet s bár nem számítottam elutazá-
som előtt ennyi s ilyen nehéz dologra, tüstént munkához
láttam. Két napi hajsza után sikerült /Jean Malyt/²⁹ meg-
találnom. Most jövök tőle csaknem háromórás beszélgetés
után. /Maly igen jó benyomást tett rám intelligenciájá-
val és műveltségével. /Nem hiszem azonban hogy sokra me-
gyünk vele./

Beszélgetésünk komoran sőt zordonan indult. A bevezető bó-
kokra nem is reagált hanem mindjárt azzal a kérdéssel for-
dult hozzám, hogy képzelhetjük mi, hogy a francia közönség
érdeklődni fog egy revü iránt, melyben ilyen cikkek jelen-
nek meg mint Bethlené. Felolvasott egy csomó részletet
Bethlen cikkéből melyeket abszurdnak és felforgató ten-
denciájúnak mondott. Közbevetőleg meg kell jegyeznem, hogy
ma Hitler kivételével aligha van ember akiről a franciák
ugy beszélnek mint TD. /Bethlen/ Istvánról. Németországi
körutjáról részletesen tájékozva vannak s nem bocsátják

meg. Bármilyen párt állásu politikussal vagy íróval beszéltem eddig, mind ugyanazt mondta.

A vita az első félidőben különösen szenvedélyessé fajult el /Maly/ a háboru előtti állapotokat emlegette, a tótok elnyomását. Hasztalan argumentáltam Csernochhal³⁰ s másokkal, nem volt hajlandó tágitani. A másik félidőben kissé összehoztunk. Bevallotta, hogy mindennek Németország az oka. Ezt másoktól is hallottam már, hogy miért nem igyekszünk a magyar ügyet különválasztani a német kérdéstől? Németországnak nem életkérdés a revízió, csak a porosz dölyf fujja fel annak. A német mentalitásról való véleményünk hozott közelebb egymáshoz. Igyekeztem precizirozni kívánságát. Malye szerint a legelső dolog, hogy a revü adjon ki egy prospektust, amelyben tisztán világosan és félre nem érthetően körvonalazza programját. Ha azt akarjuk - mondotta hogy a francia közönség érdeklődjék és olvassa a revüt, előfizessen rá akkor tiszta bort kell tölteni a pohárba. Szerinte a revüvel jelenlegi formájában semmit sem lehet csinálni mert felakarja forgatni Európa térképét. Ez a térkép szerencsétlen, de nem rosszabb mint amilyen a régi volt - folytatta - és nem rosszabb mint a milyen egy új lehet. Ezek után az olasz problémáról tartott előadást, hogy tolja előtérbe és használja ki Itália Magyarországot. Ismételten hangsúlyozom, hogy abban a pillanatban ahogy az ember elejti a német kérdést, /Malye/ is, mint annyi francia megváltozik és hajlandó lenne "tárgyalni". Kijelentette, hogy szívesen áll rendelkezésünkre, ad címeket, ha kívánjuk, de hangsúlyozza, hogy kidobott pénz, ha nem változik a revü tenorja és szelleme. A revü reclamálja és revendikálja a magyar sérelmeket, ez természetes, de ne akarjon zavart szítani, mert ha ezt teszi nem akad komoly francia a ki az ilyesmihez oda adja magát.

Ezután rá tért a humanista kérdésre. Ez annyiban érintett kellemetlenül, hogy sejtelmem sem volt róla, miután az ígért dossziét nem kaptam meg. Ugy láttam,

hogy itt reád, akit nagyra becsül, neheztel a tervezett bázeli központ³¹ miatt s azért hogy az angolokat akartad az elgondolt szervezet élére tenni amit ezek - mint mondotta - visszautasítottak. Nem tudom alapján miről van szó, mert folyton történetfilozófiai fejtegetésekbe kapott bele, alig tudtam visszaráncigálni a kérdés lényegére. Be is látta ezt, s mint kijelentette, azért teszi mert örvend, hogy végre kibeszélheti magát velem s elmondhat olyanokat amiket nem igen lehet papírravetni. Az ifjúsági számról,³² melynek tartalmáról szintén nincs tudomásom azt mondotta, rendelkezésünkre áll, de szeretné tudni és látni a revü programját, egyuttal azt kérdezte, hogy miért csinál épen egy magyar revü nemzetközi ifjúsági számot?

Helyzetünk, az irántunk való hangulat, a háboru óta talán még sohasem volt ilyen rossz, ezt meg kell mondanom, nem tartozom azok közé akik szeretnek mindig kellemeseket jelenteni, hogy jó fiuk legyenek. Az egyetlen amit jó néven vesznek, hogy bizonyos liberális szelleműk fujnak nálunk, hogy nem verik a hitsorsosokat.

Valmit okvetlenül kell tenni a helyzet megváltoztatására. Tudom, hogy nem irányíthatom a magyar külpolitikát, de ha számítani akarunk a francia támogatásra, meg kell nyernünk bizalmukat, természetesen anélkül hogy elveinkből bármit is feláldoznánk. Több tervem van erre vonatkozólag amit Pesten veled majd megbeszélünk, így többek között itt egy magyar barát franciatársaság alapítása, melynek előfeltétele az volna, hogy több politikai és szellemi magyar kiválóság agitáljon itt.

A revünek munkatársat találni igen nehéz. /Jobb oldali emberről még csak álmodni sem lehet. Vicomte de Rochefort komolytalan. A baloldalon is vigyázni kell. Pierre Dominiquet³³ ellenségei bolsinak, barátai bolondnak tartják. Én is az utóbbiakhoz csatlakozom. A Paleolog-ügy igen nehéz, nem tudom, hogy meglehet e oldani. Talán idővel sikerül valakit találni. Teszanról kérdezősködtem, egy tucat újságíró sem tudott felvilágosítást adni, végre

egy öreg ur ismerte s azt mondta, hogy teljesen jelentéktelen ember. A jövő héten felkeresem.

Sem Julien Bendát³⁴ sem könyvét nem ismerem.

Dupui-vel³⁵ a jövő héten érintkezésbe lépek.

A lapoknál pénz nélkül kivált Bethlennel hendikepeve nem lehet semmit csinálni. Erre külön figyelmeztetett Malye, ez az én tapasztalatom is. Azért felajánlotta hogy ott is tesz valamit, ha hallgatunk rá./

A Liszt versenyügyében,³⁶ okvetlenül kell valamit tenni, mert európai botrányra nőtte ki magát. A két francia zsüri tag, Philipp és Cortot³⁷ két világhírű tekintély, felháborodva hagyták ott a versenyt ahová De Monzie³⁸ küldte le őket, mert az elnök előre ki csinált terv szerint osztotta szét a díjakat, az első saját tanítványának. Ebből az alkalomból Auguste Mangeot az Ecole Normale de Musique igazgatója gyilkos cikkben támadja a versenyt s a szépművészeti igazgatást, mely ilyeneket eltűr. Sehol a világon még nem történt meg, hogy a zsüri elnöke saját tanítványának ítélje oda az első díjat. Miért utaztattak ide bennünket kérdi Cortot, hogy statiszták legyünk? Szerintem ezt a dolgot nem kell ennyiben hagyni, mert erkölcsileg igen árt az országnak. A két zsüri tag valamelyikétől kellene cikket kérni s utána megszólaltatni a minisztert /Hómann/ személyi él nélkül, hogy jövőre olyan intézkedéseket tesz melyek eleve kizárják az inkompatibilitást. Az egészben az a legszomorubb, hogy De Monzie magyar barát s most ő is értesül egy ilyen panama-botrányról.

A továbbiakra nézve mihelyt módom nyílik tájékoztatlak. Szeretettel üdvözl

9.

Haraszti Emil -

Balogh Józsefnek

1933.

/.../ mi francia előfizetőket akarunk, ilyeneket pedig nem lehet szerezni Bethlen Istvánnal. Nekünk arra kell törekednünk, hogy belopjuk az igazságot a franciák fülébe... Minden franciának, akit előfizetőül akarunk megnyerni, nem tarthatunk előzetesen értekezéseket igazságunkról... Be kell őket csapni, ez az egyetlen efficace módja a propagandának /.../

Fond 1/1342/12949. p.

10.

Haraszti Emil -

Balogh Józsefnek

1933. július 1.

/.../ Eddig itt három embert szidtak. Először Windischgratzet azután a második feux mannyeyeust, Teleki Pált, végül Bethlent. Most Cania³⁹ /Kánya!!!/ mindegyiket megelőzte. /.../

Fond 1/1342/12981.

11.

Haraszti Emil -

a szerkesztőségnek

1933.

/.../ Tudják meg Budapesten, mondotta /ti. Dupuis/⁴⁰ hogy Budapest nem Páris. Itt nem könnyű valakitől cikket kapni, pláne nehéz finansziális viszonyok között. Megtörtént nem egy esetben, hogy az illető író félbehagyta

egyéb dolgát, sürgősen megírta cikkét, amely hónapok múlva jelent meg. Jardin⁴¹ a surrealizmusról írt cikkét sürgetésekre éjszaka három órakor adta fel a Gare de l'Esten azelőtt hat hónappal, s máig sem jelent meg. "Mire való folytonosan telegrammokra költeni cikkek miatt, mikor ezek a cikkek hónapok vagy félév múlva jelennek meg?" A revü lehetetlen helyzetbe hozza Dupuit ezzel az eljárással de saját magát is kompromittálja. Ce n'est pas une revue séri euse. /Idézetek/

Rátért ezután a cserkész számra. Itt különösen éles kifejezéseket használt. A nemzetközi udvariasság lábbal tiprásának mondotta, és a rossz taktika ne továbbjának, hogy a szám háromnegyedrészt magyar cikkekkal töltik meg, s csak a többit az európai ifjúsággal. Mindenre reádupláz azonban az, hogy a címlapon a tartalomban a magyar cikkeket nagyobb betűvel szedték, mint a külföldieket. Felháborító - mondotta - így bánni olyan íróval mint Daniel Halévy.⁴² Dupuis nem meri megmutatni a számot Halévynek s nem mer a szeme elé kerülni. A cserkész szám csak ellenségeket szerezhet Magyarországnak a franciák között. -Megjegyzem, hogy Dupuis észrevételét a cikkek témáját elhelyezésére és betűtípusára mások is ismételték előttem, komoly higgadt emberek.

Általánosan a revü tulságosan sovíniszta mondotta, és szinte gondosan kerül minden olyan témát a mely a francia közönség érdeklődését felkelthetné a nélkül, hogy felbőszítené. Nem ismeritek a francia publikum lélektanát. Mindent olyan pesti szemüvegen keresztül néztek melyet német optikusok készítettek s a mely torzképet mutat és ebben a torzképben Magyarország is eltorzítva jelenik meg.

Ezután a propagandáról beszéltünk. Dupuis nagyon dicsérte Cortit.⁴³ Itt megjegyzem, hogy négy információ van Cortirol. Ezek közül kettő kedvezőtlen, kettő azonban igen kedvező. Dupuis azt mondja, hogy Corti a legügyesebb revü lanszirozo Párisban. De - mint mondja - ti nem akar-

tátok megfizetni az általa kért havi kétezerötszáz frankot ami pedig igen csekély összeg ahhoz a publicitáshoz amit ő ígért. Mondottam, hogy a revűnek nincs pénze, erre ő mindjárt előállt a Revue des Etudes finno ougriennessel⁴⁶ mondván hogy tessék, koncentrálni az anyagokat és egy revűt csinálni jól, nem pedig kettőt rosszul. Hachettet nem tartja alkalmasnak, igen drága és lelkiismeretlen, azt hiszem ebben tuloz, bár én is elég rossz információkat kaptam Hachettéről.⁴⁵ Megjegyzem azonban, hogy a havi kétezerötszáz frank nem sok, bármilyen nagyobb cég ennél többet kér. Itt még figyelmeztetlek valamire: haza érkezésem után adatokkal bizonyítom be neked, hogy a magyar kormány havi kétszázezer francia frankot utalványoz ki Párisba, melynek csaknem fele fölösleges kiadás. Ha tehát akar egy jó revűt akkor fizetni kell. Mert "ilyen körülmények között egy revue olandestine a legnagyobb fényűzés".

Dupuis szavában - természetesen a szerkesztői technikára vonatkozó megjegyzéseit nem érintem, mert nem vagyok hivatott rá - sok az igazság. Neked itt kellene töltened néhány hónapot hogy megismerd az embereket, köztük élj és kiismerd gondolkozásukat. Csak ismételhetem míg a revű mai német szelleme meg nem változik nem csak hogy használ de semmi reményünk nincs arra, hogy a közönség érdeklődjék iránta. Nem találkoztam olyan franciával, akármilyen pártállásu legyen, aki mást mondott volna. /.../

Fond 1/1342/12960

12.

A szerkesztőség -

Antal Istvánnak,

1933. július 14.

a miniszterelnökség sajtóosztálya vezetőjének

BIZALMAS!

Kedves Barátom,

Néhány nappal ezelőtt telefonbeszélgetésem volt Veled,

melynek során felhívtam nagybecsű figyelmet Hubert Beuve-Méry urra,⁴⁶ akit személyesen nem ismertünk s kiről információink nem voltak, de aki Prágából írt Udvarias levélben jelentette be magát nálunk.

Az ide másolatban mellékelte levelét veszem Beuve-Méry urtól, mivel budapesti tartózkodása alatt igyekeztünk nálunk telhetőleg barátságosak és szolgálatkészek lenni. Mint a levélből is látom, Beuve-Mérynek kissé rosszult, hogy a miniszterelnök ur őexcellenciája őt nem fogadhatta, amit talán egy közelebbi alkalommal pótolni lehet. A cikket, melyet a Petit Journal-ban július 11-én közzétett s melyet szívesen használatodra mellékelek, elég barátságosan tartotta s azt hiszem hogy ezt a hírlapíró továbbra Magyarországhoz kapcsolni helyes lenne. Ezért ugyan-
osak mellékelte másolat szerint némiképp megnyugtatóan írtam neki.

Igezi tisztelettel és szíves barátsággal köszönt

készséges hived

1/83/643

Jegyzetek a bevezetőhöz

1. Diószegi István: Két világháború árnyékában Bp. 1974.
Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája. 2. átdolgozott kiadás Bp. 1975. Kossuth Kiadó
Juhász Gyula: A Teleki kormány külpolitikája /1939-1941/ Akadémiai Kiadó Bp. 1964.
Karsai Elek: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Táncsics Könyvkiadó Bp. 1969.
Magyarország története. VIII. kötet. Főszerkesztő: Ránki György. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó
Márkus László: A Károlyi Gyula kormány bel- és külpolitikája Bp. 1968. Akadémiai Kiadó

- Nemes Dezső: A Bethlen kormány külpolitikája /1924-1926/
Századok. 1959. 844-870.p.
- Nemes Dezső: A Bethlen Kormány külpolitikája 1927-1931-
ben. Bp. 1964. Kossuth Kiadó
- Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság 1931-
1936. Bp. 1969. Akadémiai Kiadó
- Pritz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula mi-
nisterelnöksége idején 1932-1936. Akadémiai Ki-
adó Bp. 1982.
2. Revíziós mozgalmak történetéről még nincs feldolgozás.
A Magyar Revíziós Liga 1927-ben alakult Herczeg Ferenc
elnökletével.
Lásd viszont:
Némedi Dénes: A Magyar Szemle revíziós nacionalizmusának
szerkezetéről. Történelmi Szemle 1972/1-2.
Lukács György: /A magyar revíziós liga ügyvezető elnöke/
A Magyar revíziós mozgalom huszéves története
/in: Magyar politikai és közigazgatási compass
1919-1939/
3. Rothermere lord: Magyarország helye a nap alatt című
cikke 1927-ben jelent meg a Daily Mail-ben. L: Nándori
Pál: A Rothermere Akció. ÁJKA. 10.
4. Lásd erről jelentések: OSZK-Kt /Fond 1/ Balogh József
dosszié.
5. U.o. Romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai követ levelei.
6. U.o. Drucker György alatt.
7. U.o. Bethlen István alatt.
8. Klebelsberg Kuno: beszédei, cikkei és törvény javaslatai
1916-1926. Bp. 1927.
9. Ez a koncepció szövegszerűen sehol sem olvasható, de
Balogh-Ottlik-Szekfü-Bethlen-külföldi szerkesztők -
cikkszerzők levelezéséből kitűnik.
11. U.o. Revíziós Liga alatt.
12. Lásd u.o. az adott osztályok munkatásainak neve alatt.

13. Pl. a franciaországi Adorján szerkesztő, Gesztesi sajtóattasé, az amerikai Perényi nagykövet, Deák Ferenc amerikai szerkesztő.
14. U.o. Kornfeld Móric alatt.
15. Eddig a következő művekszszülettek:
 - Borzsák István: Balogh József In: Antik Tanulmányok 1954. 143-144. p.
 - Frank Tibor: Az angol nyelvű magyar történet. Klny.
 - Frank Tibor: A HQ irodalompolitikája Klny.
 - Passuth László: Balogh József in: "S két szó között a hallgatás..." I.köt. Bp. 1970. 100-104.p.
 - Rónay György: Balogh József in: Magyar mártir írók antológiája. Bp. 1947. 20.p.
 - Kabdebo Lóránt interjuja az NRH szerkesztősége egyik tagjával, Fehérváry Zoltánnal /Kézirat/
Hubay Miklóssal in: A háborumak vége lett.
Bp. 1983.

Jegyzetek a dokumentumokhoz

1. Adorján Andor /1883-?/: eredetileg a Pesti Hírlap köréhez tartozó magyar ujságíró, majd Franciaországban él, s lap-szerkesztéssel foglalkozik.
2. de Vendel, Francis Marsal kevésbé jelentős francia politikuskok. Charles Dupont /1867-?/ francia politikus, 1931-1932-ben tengerészeti miniszter, a baloldali demokratikus blokk tagja.
3. Unio Européenne /Schneider-Creuzot/ Nyugat-Európa egyik hatalmas, zömében francia érdekeltségű vállalat birodalma. Clémentel:?
4. Villani Frigyes /1882-?/ magyar diplomata, prágai, bukaresti, majd 1928-1934-ig párizsi, 1934-1941-ig római követ.
5. de Monzie /1876-?/ radikálszocialista francia politikus 1932.juniustól 1933 novemberig oktatási miniszter.

Jouvenel /1903-?/ a radikálszocialista párt gazdasági szakértője 1928-1933-ig.

Boncoun /1873-?/ 1931-ben lépett ki a szocialista pártból, 1932-ben hadügy, 1932-1933-ban külügyminiszter, majd más kisebb tisztségeket tölt be.

Cot /1895-?/ radikálszocialista képviselő 1928-tól majd 1933-1938-ig megszakításokkal repülésügyi miniszter
Scapini: ?

6. Plans, francia folyóirat.
7. Tharraud /1876-?/ Goncourt díjas novellista és esszéíró, ezekben az években Jeruzsálemről, az iszlám országokról és Etiópiáról ír.
Bidou /1873-?/ francia kritikus a Journal des Débats és a Temps egyik vezetője
Lichtenberger /1870-?/ szociológus és novellista, a francia forradalommal foglalkozik és a Társadalmi Múzeum igazgatója.
8. Mistler /1897-?/ francia radikálszocialista politikus, és esszéíró, 1932-1934-ben művészetpolitikai államtitkárhelyettes, majd postaügyi miniszter
Pourtales, de /1884-?/ francia író, zeneszerző-életrajzok népszerű szerzője, többek között Liszt-szakértőnek számított.
9. LU?, valószínűleg az Adorján szerkesztette lap, rövidítése.
10. Nemzetközi Kulturális Intézet, a népszövetség egyik szervezete, nagyjából az UNESCO elődjének felel meg.
11. Francia főiskola
12. Gallimard /1881-?/ kiadó vállalkozó, többek között a Nouvelle Revue Française kiadója.
13. Hachette /1870-?/ francia kiadó vállalkozó, a kiadók és lapterjesztők nemzetközi egyesületének valamint a francia kiadók szindikátusának elnöke.
14. Madame Goy, Goy francia történész /a Sorbonne tudományos információk irodájának igazgatója/ felelőse.

15. Hevesy André, nem jelentős személyiség, de egy diplomata család tagja, Hevesy Pál pl. madridi követ ebben az időben.
16. Apponyi Albert /1846-1933/ a monarchia és a trianoni Magyarország egyik legjelentősebb konzervatív politikusa, többszörös miniszter, legitimista vezető, kivételes nyelvtudásáról és műveltségéről ismert, minden fontosabb nemzetközi konferencián résztvevő szónok.
17. Castellane /1868-7/ Párizs főpolgármestere
18. Végh Gyula /1870-7/ művészeti író, 1877-1934-ig az iparművészeti Múzeum igazgatója, széleskörű francia és olasz kapcsolatokkal rendelkezett.
19. Belagne, de ?
20. Madame Dupuis, Dupuis, a Politikai Tudományok Intézete igazgatójának felesége.
21. Pila /1874-7/ francia diplomata, a külügyminisztérium külkereskedelmi osztályának vezetője 1925-1933-ig, majd tókiói követ. Jellemző, hogy a gyorsan változó minisztereknél jelentősebb személyeknek számítottak a külügyminisztérium stabil emberei.
22. Monzie, de radikálszocialista politikus, 1932-1933-ban oktatási miniszter.
23. Mistler, lásd a 8. számú jegyzetet
24. Chabrillan de ?
25. Pernot, /1870-7/ klasszika filológus, egyetemi tanár
Coutrut ?
26. Gesztesi, sajtóattasé a párizsi követségen, lásd később a leveleit.
27. De Vienne /?-7/ Franciaország budapesti követe.
28. Paléologue /1859-1944/ diplomata, 1920-ban a külügyminisztérium egyik vezetője, nagy szerepe van a Franciaország és a kisantant illetve Franciaország és Magyarország viszonyának alakításában. A forradalom előtti Oroszországról írott memoárjai világhírűek.
29. Maly, Jean ?
30. Csernoch János /1852-1927/ esztergomi érsek 1912-1927-ig. Szlovák származású volt.

31. Bázeli központ: valószínűleg egy magyarbarát közép-európai kutató intézet felállítását tervezték, hasonló kisantant barát szervezetek ellensúlyozására.
32. Ifjúsági szám, cserkészszám, az NRH-ban jelent meg annak apropóján, hogy óriási nemzetközi érdeklődés közepette Gödöllőn tartották a cserkész-világtalálkozót.
33. Dominiquet /1889-?/ francia író, a párizsi kommuné és az orosz forradalommal szimpatizáló könyvei jelentek meg.
34. Julien Benda /1867-1956/ francia esszéista, az Irástudók árulása világhírű szerzője, az irracionális ellenes francia szellemi mozgalom egyik vezetője.
35. Dupuis lásd 20. jegyzet.
36. A budapesti nagy zenei esemény /1933/ botrányba fulladt, A magyar képviselőházban is interpelláltak a pártos zsűrizés miatt.
37. Cortot /1877-?/ párizsi zeneakadémia tanára, a zeneművészeti főiskola igazgatója.
38. De Monzie lásd 22.sz.jegyzet.
39. Kánya Kálmán /1869-1945/ 1933-1938-ban magyar külügyminiszter, a tulzottan egyoldalú német orientáció ellenzője, a háború idején a Bethlen-Kállay féle csoport tagja.
40. Dupuis lásd 20.sz. jegyzet.
41. Jardin ?
42. Daniel Halévy /1876-?/ francia esszéista, a Journal des Debates vezető kritikusa
43. Cortot?
44. Finnugrisztikai, nyelvészeti folyóirat, bizonyos körök szemében az NRH konkurrense.
45. Hachette Lásd a 17.sz. jegyzet.
46. Beuve Méry - francia publicista a Petit Journal munkatársa.

A jegyzetapparátus az Új idők lexikona, a Who is Who - 1938, a Who is Who 1947, a Magyar Életrajzi Lexikon, az Új magyar lexikon, ill. Ormos Mária: Franciaország és keleti biztonság című könyve alapján készült.

A leveleket közreadta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta:

NAGY PÉTER TIBOR

Történeaspályák

BEMUTATJUK VÁCZY PÉTER PROFESSZORT

Szerkesztőségünk a magyar történetírás e kiemelkedő személyiségével folytatott beszélgetéssel szerette volna folytatni a "Történeaspályák" rovatot. Váczy Péter végül is fokozott szakmai terheltségére hivatkozva nem vállalta a vele készítendő interjút. Helyette egy rövid önéletrajzot és egy történeti esszét bocsátott az "AETAS" rendelkezésére, amit ezúton köszönünk meg.

Egyúttal megköszönjük Szovák Kornál /MTA Ókortudományi Intézet, tudományos segédmunkatárs/ és Vida Tivadar /MTA Régészeti Intézet, ösztöndíjas/ erőfeszítéseit, amelyet az interjú elkészítésének érdekében tettek. /a szerk./

x x x

1904. március 17-én születtem Ruttkán, a Tatra-hegység alján, ahol édesapám mint mérnök teljesített szolgálatot a vasútnál. Gyermek éveimet előbb Eperjesen, majd Kassán töltöttem el. Mert jól tudtam rajzolni, szüleim mérnöknek szántak, s ezért a kassai főreáliskolába irattak be, ahol 1922-ben kitüntetéssel érettségi bizonyítványt szereztem. Míg öcsém, Antal Prágába ment tanulni, én Budapestet választottam, de ott a család nagy bánatára a mérnöki helyett a bölcsészkarra iratkoztam be, olvasmányaim hatása alatt. Filozófia és művészettörténet volt az, ami engem odacsábított. A jövő megélhetési gondja miatt kénytelen voltam tanári szakot választani, s így lettem magyar nyelv és irodalom, valamint történelemszakos hallgató. De csak doktorátust szereztem a filozófia, valamint magyar művelődéstörténet és történelmi segédtudományok tár-

gyakból. 1927-29 közt a Bécsi Magyar Történeti Intézetben dolgoztam előbb Angyal Dávid, majd Eckhart Ferenc vezetése alatt. Témáimat magam választottam főleg a középkori magyar jogtörténet köréből. 1929 óta a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályán dolgoztam Jakuvich Emil szárnyai alatt, majd amikor ezt a múzeumi osztályt beolvasztották az Országos levéltárba, új hivatalfőnököm Herzog József lett. Már mint magántanár /1937/ kerültem Párizsba /1938/, amikor aztán felállították Kolozsváron a magyar egyetemet /1942/ nyilvános tanárnak neveztek ki a középkori történet tanszékére. Mindössze két felejtethetetlen évet töltöttem ott, mert már 1942-ben visszahívtak Budapestre a középkori egyetemes történet tanszékére /1961-ig/. Nyugdíjazásom éve 1968. 1957 óta a történettudományok doktora vagyok.

Magyar törté.

x x x

Váczy Péter munkássága az Árpád-kori magyar történelem szinte minden lényeges területét érintette, tanulmányai a korszak kutatói számára máig nélkülözhetetlenek és kikerülhetetlenek. Legismertebb és olvasottabb munkái:

A középkor története /Szerk.: Hóman-Szekfü-Kerényi, Egyetemes történet II. 1936, majd második, átdolgozott kiadása 1944./; A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon /Minerva, 1932. 11.évf. 100-145, 167-209./; Die erste Epoche des ungarischen Königtums, /Pécs, 1935./; A korai magyar történet néhány kérdéséről /Századok, 92 /1958/ 265-345. -vita Bónis Gy.-vel/.

Bibliográfiáját összeállította: Draskóczy I., Történelmi Szemle 23 /1985/ 4.sz.642-649., amit az ugyanott megjelent tanulmányával egészíthetünk ki: Merseburgi Thietmar a magyar királykoronázásról, uo.628-642.

Személyére vonatkozó adatok: Magyar Irodalmi Lexikon III. Bp. 1965. főszerk.:Benedek Marcell,456. és Helyünk Európában I. Bp.1986. /szerk.:Berend T.Iván/

VÁCZY PÉTER:

TUDOMÁNY ÉS HUMANIZMUS A KÖZÉPKORBAN

Az ókorban csak a görögöknél és néhány keleti népnél keletkeztek egyetemek. Athen, mint a platonizmus fellegvára, büszke volt tudományára, ugyanakkor Alexandria kiűnt szaktudományos érdeklődésével, Gaza a retorikát művelte, ugyanígy Nisibis. Justinianus császár azonban 529-ben bezáratta az atheni egyetemet pogány szelleme miatt, helyette Herakleitos császár /610-641/ alapított egy másikat Konstantinápolyban, de már alexandriai szellemben. Mielőtt tehát arab kézre jutottak volna Bizánc keleti tartományai, a császárnak még sikerült székvárosában megszerveznie az egyetemet a természettudományokban jeleskedő alexandriai minta szerint. Róma és a latin kulturvilág viszont továbbra is egyetem nélkül maradt.

Itáliában már a keleti gótok parancsoltak, amikor a vagyonos, még mindig uralkodó szenátori családok körében felmerült egy római egyetem alapításának terve. Ennek a társadalmi rétegnek két vezetője, I. Agapetus pápa /535-536/ és a gót kormányzat feje, Cassiodorus szenátor hiába karolta fel a tervet, az a bizánci-gót ellentétek kirobbanása következtében megbukott. A programból csupán két könyvtár jött létre, melyeknek áldásos hatása századok múlva is érezhető: I. Agapetus teológiai könyvtára a Clivus Scauri-n, s Cassiodorus mintakönyvtára Vivarum nevű birtokán. A tervezett latin egyetemet természetesen görög mintára képzeltek el, vagyis az alexandriai hagyomány alapján, mint ahogyan Konstantinápolyban is ez a típus honosodott meg. Így Nyugaton a könyvekre várt az a szerep, hogy az alexandriai tudományosságot elhintse a lelkekben. E vonatkozásban meg kell említenünk ugyancsak a római szenátori réteghez tartozó Beothiuust, aki megelőzve Cassiodorus és I. Agapetus vállalkozását sokat fordí-

tott görögből latinra, éppen az alexandriai iskola tananyagából. Ezek a fordítások később ösztönzőleg hatottak a kibontakozó skolasztikára. Boethius saját műveiben ugyan csak a letűnő görög tudományosságot próbálta átmenteni a latin világba.

Az a latin nép, mely világbirodalmat tudott teremteni és annyi kincset gyűjthetett össze Rómában, amennyit csak akart, vajon miért nem adott szállást a tudománynak. Milyen könnyen lehetett volna az egyetem keretében összegyűjteni a birodalom legjobb és leghiresebb bölcselőit! Igaz viszont, hogy a régi római azt vallotta, a jó férfi, a vir bonus görög műveltség nélkül is megállja helyét a közéletben és a csatában. És ha a görög bölcselőt csodálta is, egyúttal le is nézte. Aztán még szinte mindent a gyakorlatra bízott és nem az iskolára. Magának a jognak magasabb fokú tanítása is milyen nehezen szerveződött meg! Az apa fiát magával vitte a szenátusba s úgy tanította az államkormányzásra. Az emberekkel való bánnitudás, ami a jó szónok ismérve elegendő volt a közéletben való érvényesüléshez. Ilyen társadalomban a görög szellem valóban nehezen talált utat.

A római társadalom igazi formálója a közéletben tevékeny szónok, orator volt. Még a görögbarátok sem gondoltak arra, hogy a szónok adja át helyét a filozófusnak, a bölcselőnek. Viszont legyen a szónok művelt, s akkor ugyanis rászorul a görögök tudományára. Nincs szükség egyetemre, hiszen a római polgár a jövőben se kíván elmerülni akár az ember, akár a kozmosz törvényeinek vizsgálatában. Ez nagyon is haszontalan dolog lenne, ennek csak a közélet látná kárát. Időközben azonban kialakult az előkelő polgároknak egy olyan vezető rétege, mely nem elégedett meg többé a virtus Romana puritán erkölcskódexével, már annál többre - igazi műveltségre - vágyott. Ezért a görögök tudományából bizonyos ismereteket, tudományágakat hajlandó befogadni, kiváltképp azokat, melyek elősegítik

szereplését a forumon és a társas életben. Következménye: a tudomány foglalkozzék az ember dolgaival, elsősorban az etika kérdéseivel. Tudományos érdeklődési köre legyen az emberi közlés tudománya, az élő és az írott szó, alsó és felső fokon egyaránt, a nyelvhelyességtől a költészetig és a szépprózáig, amelybe a történelmet is beleértették, legfőképp azonban legyen szónoklattan, a rábeszélés és a politikai vezetés tudománya. Fontos még számára a zene is, részben társadalmi szerepénél fogva, részben mint a lélekformálás eszköze, de ugys mint az elméleti kutatás tárgya. A természettudományok általában mostoha elbánásban részesültek, egyetlen kivétel az asztronómia, mert a csillagok különös erejükkel képesek az emberi sorsot formálni. Ez volt tehát az a tudományrendszer, melynek pótolnia kellett a hiányzó egyetemet és a görög tudományt.

Hármilyen soványnak tűnik a tudománynak ez a tápláléka a tudomány mai szemszögéből, nagy jelentőségű volt a jövő számára. Végére is ismerünk korokat, amikor a felső vezető réteg még írni-olvasni se tudott, nemhogy tudományos kérdésekkel foglalkozott volna. Cicero, aki a római szenátori családok műveltségességzményét foglalta rendszerbe, az emberré válás legjobb eszközének a tudományokkal való foglalkozást tartotta. Műveltség nélkül nincs teljes ember, sőt csak a művelt ember lehet igazán erkölcsös. Ahhoz, hogy valaki erkölcsös lehessen, tudnia kell, mi jó, mi a rossz. Az erkölcshez az út a jó megismerésén át vezet. Régi ókori bölcsesség ez. A kiválasztottak, a napi gondoktól és haszonleséstől megszabadított lelkek, belső derűre, nyugalomra áhitoztak. Ez pedig a költők szavára és a zene andalító harmóniájára áradt szét bennük. A műveltség tehát ekkor még nem kizárólag az ész dolga, ismeretek jól-rosszul rendezett halmaza, hanem egyben erkölcsi normák foglalata is, szóval lelki, emberi magatartás az élet dolgaiban. A közösség szolgálata éppen úgy ismerve ennek, mint a boldog nyugalom a kert csend-

jében, amire Cicero igen-igen gyakran emlékeztet. Ő ezt a műveltség; eszményt humanitasnak nevezi.

Talán túlságosan is hosszan időztünk a középkori tudomány és a humanizmus ókori előzményeinél, de ezek ismerete nélkül aligha lehet megérteni a kultura ügyét a meginduló középkori életben. A szenátori birtokososztály ugyanis nem semmisült meg a népvándorlás következtében. Javarészt ivadécai sorából kerültek ki a püspökök, a szentek, de ugyanúgy a világi előljárók is. Amilyen mértékben csökkent tagjainak politikai jelentősége, növekedett annak igénye, hogy legalább műveltségükkel tűnjenek ki a többiek közül. Talán még inkább mint eddig, a humanista műveltség ápolását rendi, nemesi kiváltságnak tartották. Buzgón olvasták a római múlt auctorait, pogányt és keresztényt egyaránt, s további hatásukat másolatok terjesztésével biztosították. E másolatok révén a pogány és a keresztény ókor nagyon sok szövege csak így maradt fenn. De a humanizmus tartalma ekkor sem szűkült az irodalmi jellegű műveltségre, hanem rendhez illő lovagi magatartást, közéleti szereplést is megkövetelt. E társadalomról Gergely Tours-i püspök kitűnő képet fest frank történetében. Egyik elbeszélése /VI,9/ egy párizsi apátról szól, aki arra a hirre, hogy a király őt Avignon püspökének kívánja megtenni, éktelen jajveszékelésben tört ki. Egész éjszakán át imára kulcsolt kézzel kérte az Urat, változtassa meg a király szándékát, máskülönben őt egyszerű jámborsága miatt - ahogy Gergely írja - "a szofista szenátorok és a bölcselkedő helytartók ki fogják gúnyolni".

A humanista műveltségnek ezek a helyi, szétszórt gócpontjai Galliában és Itáliában, itt főleg Lombardiában, egyúttal a tudományos érdeklődést is irányították. Az ókorból átmentett orator-eszménynek megfelelően az irodalom és a retorika előadásán és művelésén volt a hangsúly, minden egyéb, matematika és természettudomány már csak másodlagosan jutott szóhoz. Különösen Gallia tűnt ki a felhasznált auctorok gazdagságával. Itália - kiváltképp

Közép-Itália - lemaradása e téren bizonyára a szigorú szerzetesi irányzat térhódításának volt a következménye, mely Nagy Gergely pápa scienter nescius, "tudva tudatlan" jelmondatával harcolt a retorika és azon át a késő antik eszmény uralma ellen. Az sem tetszett ennek az irányzatnak, hogy a művelt laikusok legendákat irtak szentekről, sőt teológiával foglalkoztak. Más szóval, a műveltség legyen az egyháziak kezén és azok ellenőrzése alatt. Ez a követelmény a középkor folyamán sohasem érvényesült maradéktalanul, még kevésbé úgy, ahogy a túlzók kívánták. Így történt, hogy amikor a középkor tudománya bontogatni kezdte szárnyait, még békés együttesben találjuk az antik filozófia maradékát a keresztény teológiával, valamint az artes néven emlegetett tantárgyakkal, vagyis a költészettel is. Az iskolában a bölcselő egy padban ült a teológussal, a költővel, meg a rétorral. Vagy helyesebben kifejezve, mindenki a humanista eszmény alapján kívánt költő, bölcselő, teológus lennie egy személyben. A teológia ekkor még nem különült el önálló szaktudományként a bölcseslettől, ahogyan a bölcsélet se lett szaktudomány későbbi, középkori értelemben véve, mert hisz összeolvadt az irodalommal. Filozófusnak hívják a költőt, de filozófus a teológus is.

Idővel persze mindinkább háttérbe szorult az antik orator-eszmény. Már a Karoling-korban széttöredezik az az egységes humanista program, melyet annak idején még Cicero fogalmazott meg. A kérdés megvilágítására állítsuk párhuzamba Sevilla-i Izidorus bölcsélet-meghatározását a későbbi Alkuin-félével. Izidorus ezt mondja /Etymol. II 24/: Philosophia est rerum humanarum divinarumque cognitio cum studio bene vivendi conjuncta. Vagyis a filozófia az égi és földi világra vonatkozó ismereteket egyaránt magában foglalja. Különös figyelmet érdemel a meghatározás utolsó tagja, mely a teljes humanista programot rejti magában: a filozófia egyúttal az élet, a bene vivendi

tudománya is. Nem véletlen, hogy Alkuin ezt a követelményt már elhagyta a meghatározásból. Ez már műveltségbeli változás jele. A humanizmusnak társadalmi célkitűzése, ember-szolgálatát időközben értelmét veszítette, mihelyt kikerült a mediterrán világból és amint megváltozott az a társadalom is, melynek kifejezte törekvéseit! Helyébe Alkuin becsúsztatta a természettudományt, úgyhogy újszerű meghatározása így szól: /PL 101,col.952/: naturarum inquisitio, rerum humanarum divinarumque cognitio quantum homini possibile est aestimare. Utalva az emberi megismerés hatáira, megkülönböztet olyan ismereteket, melyek az isteni, mások megint az emberi dolgokra vonatkoznak. Feladat a természet megismerése is. Alkuin ebben nyilvánvalóan saját korának természettudományi érdeklődése befolyásolta, bár hozzá kell tennünk, a természettudományon ekkor még mást értek, mint manapság. Mindenekelőtt nem volt külön szaktudomány, hanem mint a filozófia része, beletartozott más szakok társaságába mint a retorika és a teológia. S valóban módszerénél fogva az efajta természetbúvár közelebb állt a költőhöz, mint a mai kutatóhoz. Mert ha nemcsak a Szentírásból, hanem a világból is Isten szava szól hozzánk, ahogy a Karoling-kor legnagyobb gondolkodója, Scottus Eriugena tanította, a felvillanó jelképek megértéséhez legbiztosabban az allegoria vezet. Az allegoria pedig a retorika műszere. Az a szemlélet, mely a világot theophanának tekintette, a természeti törvények megismerését semmiképp se mozdította elő. Ettől eltekintve a Karoling-kor a maga realizmusával, renaissance-jellegű felszabadultságával új lehetőségeket teremtett a középkori tudomány számára.

Az igazi változás csak akkor következett be, amikor a filozófiából kiszakadtak a szaktudományok. Mint láttuk, a Karoling-korban a filozófia egyúttal teológia is, sőt magába foglalta a humanista tantárgyakat is. A hires Charters-i iskola egyik kiválósága, Theodorich /megh.

1148-53 közt/ Heptateuchon o. művében az artes-t még a filozófia legfőbb eszközének nevezte. De már Aquino-i Tamás túlságosan szűknek tartja a hetes beosztást: artes liberales alkalmatlan a filozófia felosztására /non sufficienter dividunt philosophiam theoricam/. Ez az elégedetlenség jelzi a nagy változást, mely időközben végbement a középkor szellemi életében. Amint várni lehetett, önállósult a teológia, mellette külön szaktudomány lett a dialectica, a természettudományok maguk is tudományokra szakadtak. Ez valóban a modern szaktudományok kialakulásának az ideje. Az egyetemi szervezet, melyet mindeddig nélkülözött a latin kulturvilág, szétvetette az ókori humanista programon felépült rendszert. Ahogy egykor már Boethius megálmodta és ahogy Cassiodorus Agapetus pápával karöltve célul tűzte ki, végre Nyugaton is keletkeztek egyetemek, részint meglévő studiumok gyökereiből, részint fejedelmi parancsszóra, igazi egyetemek - mondhatjuk ugyanis - "alexandriai" alapon.

A szakszerűség kialakuló új rendjében a rétor és a költő elvesztette eddigi kiváltságos helyzetét. A költők és a történetírók olvasása és magyarázata, az a retorikus játék, mely annyi örömmel járt, elvesztette vonzerejét. Még Gallia földjén is, hol pedig mindig jó soruk volt az auctoroknak, elnémultak a múzsák. A Párizsban élő angol Johannes de Garlandia /L.J. Paetow, The *Morale Scolarium* of John of Garlande, Berkeley 1927/ 1241-ben írott művében méltán panaszkodik arról, hogy az auctorokat már nem olvassák. A "Bataille des set ars" költője, a francia Henri d'Andeli a grammatika zászlója alatt még harcba küldi az auctorokat - többek közt Homerost, Claudianust, Priscianust, Donatust, - a logika ellen, melynek táborában viszont ott találjuk Platont és Arisztotelészt /L.J. Paetow, *The Battle of the Seven Arts*, Berkeley 1914/. Volt tehát okuk a költőknek a panaszra. A vezetést az egyetemen a teológia, illetve a filozófia vitte, a grammatikának és a retorikának volt ugyan tanszéke, de előadóit rosszul fizették meg.

Jelezni kívánjuk csupán, a XII-XIII. század döntő jelentőségű volt nemcsak a racionális alapokra fektetett teológia kiépítése szempontjából, hanem azért is, mert ekkor alapozták meg a modern természettudományt. Az úttörők első csoportja angol és Oxford volt tevékenységük fő színhelye /Alex. Neckham, Alfredus Anglicus, Michael Scottus, Robert Grosseteste/. De a XIII. században az angol Roger Bacon mellett már feltűnik a német Albertus Magnus és a sziléziai Witelo. A nagy kezdeményezők mégis a párizsi Ockham-iskolából kerültek ki: Johannes Buridan és Oresme-i Nicolaus, mindketten franciák, akik, igaz, már a XIV. században tanítottak. A modern csillagászat és mechanika első megfogalmazóit kell megbecsülni bennük. Amíg a szaktudományoknak ez a nagyszerű kibontakozása tartott, a humanisták irodalmi és emberközelben maradó irányáról már alig hallunk. Csakhamar azonban csodálatos fordulatnak lehetünk tanúi: A skolasztika szillogizmusokból felépített katedrálisait egyszer csak kikezdte a kétség, megrendült a hit a megismerés lehetőségében, s ekkor a humanizmus újra normatív szerepet kapott. Ugyanaz a Párizs, mely aprólékos gondnal fedezte fel; vagy csak sejtette meg a természet törvényeit, a XIV. század második felében már kételkedésre tanított. Ebben Autrecourt-i Nicolaus volt a legjelesebb.

A humanizmus váratlan megerősödését vajon mi magyarázza? Ha többen bírálták is az egyetemet, és ha a skolasztika módszere sokaknak szemében már csak logikai játéknak tettett, az ok mégse lehetett a tudományban való csatlódás, hogy a "jobbak" ismét kedvet kaptak az artes tanulmányozására. A studium humanitatis a XV. században sem bővült, ölelt fel többet, mint Cicero korában, vagyis továbbra is a grammatika, retorika, költészet, történelem, morális filozófia körére terjedt ki. Idővel persze az írók egyikénél-másikánál az érdeklődés köre kitágult, a bölcsészet távoli területeire is áttért, sőt egyfajta humanista vallásosságba torkolt, de ezek a jelenségek ne tévesz-

szenek meg bennünket: a kezdet és az alap a studium humanitatis maradt. Az sem kétséges, hogy a humanizmus, ahogy Itáliában elsőként jelentkezett, az egyetemen kívül jött létre, sőt ellene szervezkedett. Amikor már uralomra jutott, persze, sikerült a költő részére is nagyobb megbecsülést, jobb dotációt kiharcolnia az egyetemek uraitól. De ezzel az ellentét a humanizmus és az egyetem közt korántsem szűnt meg.

Ha az üdvözlés humanista útja az auctorok tanulmányozásán át vezetett az igazi Énhez, az emberibb emberhez, felmerül a kérdés, hol kapott a humanista-jelölt első leckét a latinból, a görögből, a levelek és ügyiratok fogalmazásának titkaiból. A mozgalom elindítója, Petrarca jogot tanult, előbb Montpellier-n 4, Bolognában 3 éven át, bár szívének kedvesebb volt Cicero olvasása. De amint meghalt atyja, Petrarca hátat fordított az egyetemnek. Poggio Bracciolini életpályája még tanulságosabb szempontunkból. Miután Arezzo-ban elemi oktatásban részesült, átköltözött Firenzébe, ahol a városi tanács gyakorlati ismeretek elsajátítása végett Studio néven főiskolát tartott fenn. Ezen a kánoni és a polgári jogot külön professzorok adták elő. Egy doctor foglalkozott a jegyzőjelöltekkel, akiket levelek, akták készítésére tanított. Megfelelő képzettség esetén ugyanez a doctor mellesleg a római jogba is beavatta a hallgatóságot. A grammatika a latin nyelv és irodalom elsajátítására szolgált, amire egy külön tanár kapott megbízást. A retorika tanára a "meggyőzés" tudományát ismertette. Ennek az iskolának legfőbb vonzerejét sokan abban látták, hogy nem tartott oly soká mint az egyetemi tanmenet, amellet annál lényegesen olcsóbb is volt. Márpedig Poggio szülei nem tartoztak a gazdagok közé. Jellemző erre az iskolára, hogy a vizsgákat nem az egyetem tanárai, hanem a notariusok és bírák céhe előtt kellett letenni, először a Grammatica et scriptura tárgyból, aztán négy jegyző várt választ kérdéseikre.

Poggio kiállta a próbát és 1402-ben felvették a jegyzők céhébe. Ez a céh már azért is figyelmet érdemel, mivel tagjai nem lehettek papok, szerzetesek, barátok, vagyis egyháziak, de sirások, vásári komédiások sem. Világi jellege így is szembetűnő.

A példák igazolják, az önállósult városok gyakorlati célú intézményei megadták a lehetőséget arra, hogy Itáliában az egyetem falain kívül a humanizmus praktikus programja újra erőre kapjon. Az írásbeliség már a XII-XIII. században nélkülözhetetlenné vált és az ars dictaminis népszerűségénél már csak a jog iránti érdeklődés volt nagyobb. Ami a költészetet és a retorikát illeti, Gallia még a XIII. században is túlszárnyalta Itáliát. A mozgalom megindítója, Petrarca ugyan Arezzóban született, de Avignonban, a pápa akkori székhelyén, idegenbe száműzött apjánál, ismerkedett meg Gallia gazdag irodalmi hagyományával. A humanizmus aztán úgy terjedt szét előbb Itáliában, majd az Alpokon túl északra mint ahogyan született: az egyetem falain kívül. Már Petrarca az egyik helyről a másikra vándorolt és fejedelmi udvarokban, meghitt baráti körökben forgolódva új és új hiveket szerzett gondolatainak, melyekre az általa annyira kedvelt Cicero olvasása közben jutott. Petrarca-körök keletkeztek Itália egyes városaiban, később külföldön is. Az első időben ezek csupán társas összejövetelek voltak, melyeket az irodalom kedvelői hoztak létre, s csak később lettek a humanizmus mozgalmának fenntartói és terjesztői.

Petrarca fellépésének váratlan nagy visszhangja bizonyára elmaradt volna, ha készületlenül éri a társadalmat, melyben élt. De Itália ekkor már elég gazdag volt ahhoz, hogy egy magasabb életformát alakítson ki. Ez nemcsak pompás építmények létrejöttében, a művészetek soha nem tapasztalt kivirágzásában mutatkozott meg, hanem egy új szellemi létforma kialakításában is. A fellépő humanizmus ennek igényét elégítette ki. Eszmét és ösztönzést, amire a mozgalom hiveinek szükséges volt, megtalál-

ták Ciceronál. Tőle tanulták, hogy az ember, ha igazán emberré akar nemesedni, előbb keresse meg önmagát és addig, addig édesítse lelkét zenével, költészettel, míg nem maga is isteni derűvel telítődik. De ne váljon magányossá, mert az igazi erények a társas együttlétben bontakoznak ki. Az igazi humanista minduntalan kilép a studium magányából a közéletbe s tevékenyen részt vesz a város vagy valamelyik fejedelmi udvar mozgalmas életében.

Már Petrarcánál jelentkezik a humanizmus kettős arculata: a vita contemplativa és a vita activa, amiből aztán ki-sarjadnak a vissza-visszatérő humanista témák: az egyetemi életidegensége és lelketlen tanára, a világ elől elzárkózó szerzetes, a zsugori, aki csak a pénzének él és az élethölcesség számos egyéb kérdése.

Kitekintés

LEV DAVIDOVICS TROCKIJ:

OROSZORSZÁG FEJLŐDÉSÉNEK SAJÁTOSSÁGAI

Trockijról /Életrajzi és eszme -történeti vázlat/

Lev Davidovics Trockijról meglepően keveset olvashatunk magyarul. Megítélését mindmáig beárnyékolják az 1920-30-as évek eseményei, amikor alulmaradt a hatalmi harcban, fokozatosan kiszorult a pártvezetésből, végül magából a pártból is, és él kellett hagynia a Szovjetuniót.

A két világháború közötti magyar sajtó folyamatosan tájékoztatást adott olvasóinak a Szovjetunió belpolitikai életéről, részletesen ismertette - nem kis kárörömmel és politikai céllal - a meg-megújuló frakcióharcokat, majd a harmincas évek második felének terrorját is. Az 1945 utáni magyar újságokból eltűnt Trockij neve, csak a trockista kifejezés bukkant fel újra és újra, mint szégyenletes jelző, amely leginkább az imperialista vagy fasiszta szavak szinonimájaként szerepelt /többek között a Rajk-perben is/. Napjainkban már csak tankönyvek és kézikönyvek említik futólag Trockij nevét, szinte kizárólag 1917 utáni szerepét említve. Ha ki is térnek az októberi forradalom előtti életpályájára, többnyire történetietlenül arra is rávetítik a húszas évekbeli cselekedeteit. Könyveit nem adják ki sem a Szovjetunióban, sem Magyarországon. Az utóbbi években néhány írása így is hozzáférhetővé vált magyarul, de ezek a publikációk és a róla készített írások mindvégig a kultúrpolitika "tűr" és "tilt" instrukcióinak mezsgyéjén álltak. Trockij alakjának, életművének, írásainak marxista értékelése mindmáig várat magára. Noha az októberi forradalom egyik vezetője volt, neve eltűnt az első győztes szocialista forradalom vezetőinek tablójáról. A Szovjetunióban jelenleg

zajló változások vetik fel először annak a reális lehetőségét, hogy Lev Davidovics Trockij visszakerülhessen a legnagyobb bolsevik személyiségek közé. Mi e keretek között életpályájának csak igen vázlatos ismertetésére vállalkozhatunk, gazdag életútjának csupán néhány elemét felvillantva.

L.D. Bronstein, mozgalmi nevén Trockij, 1879-ben született egy ukrainai zsidó középpolgári családban. Különös véletlen, hogy ugyanabban az évben, mint amikor Grúziában Joszif Visszarjonovics Dzsugasvili /Sztálin/ meglátta a napvilágot. Trockij már nagyon fiatalon, 17 éves korában bekapcsolódott a munkásmozgalomba, s 1897-ben egyik alapítója volt a Dél-Oroszországi Munkásszövetségnek. Nagy hatással volt rá a narodnyik nézetek, csak letartóztatása majd száműzetése után, Szibériában vált marxistává. A száműzetésből hamarosan megszökött, s 1902-ben elhagyta az országot. Sokáig Londonban élt, közreműködött az Iszakra kiadásában is. Az OSZDMP 1903-as II. Kongresszusán a párt szervezeti szabályzatának vitájában a mensevikkekhez csatlakozott, majd rövid idő múlva szakított velük, és "frakción kívülinek" nyilvánította magát.

1903-ben hazatért, és a pétervári mensevik szervezetben dolgozott. 1905 október-decemberében a pétervári szovjet Végrehajtó Bizottságának elnöke volt, neve ekkor vált nemzetközileg is ismertté. A forradalomban az ő permanens forradalom elméletének igazolását látta. December elején letartóztatták, ahonnan ismét megszökött. 1905 után a bécsi Arbeiter Zeitung, majd a Pravda munkatársa lett.

1912-ben az ún. augusztusi blokk egyik létrehozója, amely a bolsevikok pártellenzékét fogta össze a pártegyeség megőrzésének jelszavával. A zimmerwaldi mozgalomban a centrumhoz tartozott, de a bolsevikok mellett szavazott. 1916-ban kiutasították Franciaországból, s 1917 elején az Egyesült Államokba távozott. A februári forradalom hírére azonnal visszaindult Oroszországba, de út-

közben az angol hatóságok letartóztatták, így csak május elején érkezett Pétervárra.

Már májustól Lenin áprilisi téziseinek elvi alapján állt, bár formálisan a "területköziek" internacionalista csoportjának volt egyik vezetője. A júliusi felkelés után letartóztatták, de hamarosan szabadon engedték. Augusztusban a területköziekkel felvételt nyert a bolsevik pártba és rögtön beválasztották a párt Központi Bizottságába is. Kiszabadulását követően 12 év után újra a pétervári szovjet elnökévé választották. Részt vett az októberi forradalom előkészítésében, vezetésében, a pétervári események nagyjából az ő tervei szerint következtek be.

A forradalom győzelme után külügyi népbiztos lett, s nemsokára a breszt-litovszki béketárgyalások szovjet-orosz delegációjának vezetője. A tárgyalásokon játszott szerepe viszonylag jól ismert: az ún. "sem háborút, sem békét" elvet vallotta, s nem volt hajlandó békét kötni a megalázó feltételek mellett. Lenin erélyes közbelépésére mégis sor került a békeszerződés aláírására, igaz, még súlyosabb területi veszteségekkel, mint ami a Trockij által alá nem irt változatban volt. A veszteségek illusztrálására álljon itt néhány kevésbé ismert adat: Szovjet-Oroszország elvesztette 1914-es területének 27, lakosságának 26 %-át, vasúthálózatának 26, gyáriparának 33, fémiparának 73 %-át, szénmezőinek 75 %-át, mezőgazdasági területének 1/3-át. Ezen túl 6 milliárd márkás jóvátételt is kellett fizetnie.

Trockij ezután hadügyi népbiztos lett, s részt vett az új hadsereg megszervezésében. Híressé vált páncélvontáival szinte minden fronton feltűnt, s fontos szerepet játszott a hadműveletek irányításában.

1920-ban az ún. szakszervezeti vitában ismét szembe került Leninnel, mint elméleti kérdésekben már oly sokszor, s ezúttal is vereséget szenvedett. A hadikommunizmus viszonyai között a végsőkig centralizálták és militarizálták a termelést és a gazdaságirányítást. Ennek egyik eszköze volt

a "szakszervezetek államosítása", amit Trockij még 1920 végén is fenntartott, sőt fokozni szándékozott. A termelés egész irányításának a szakszervezetek kezében történő összpontosítását kívánta, és egyúttal teljesen meg akarta fosztani a szakszervezeteket érdekvédelmi funkcióiktól, melyeket a valóságban addig sem gyakorolhattak. Mindezt a szakszervezetek és a gazdasági szervezetek fokozatos "összenövésével" képzelte el. Maga a vita hamar túlnőtt a szakszervezeti munka problémáján, a párt stratégiai irányvonalának meghatározása körül folyt. A párt X. Kongresszusán állást foglaltak a pártegység mellett, és elrendelték, hogy: "haladéktalanul oszlassanak fel kivétel nélkül minden csoportot, bármilyen platform alapján alakultak is", és ki-mondták, hogy "aki nem hajtja végre ezt a határozatot, azt feltétlenül és azonnal ki kell zárni a pártból". Ez a határozat Trockij újabb vereségét jelentette, hiszen ő a pártdemokrácia nevében párton belüli csoportok, irányzatok, frakciók létrehozásának lehetőségét akarta.

1922-től Trockij egyre nyíltabban pártellenzékelt hozott létre, s aktívan harcolt azért, hogy Lenin megüresedő helyét elfoglalhassa a párt élén. Sztálinnak csak többévi kemény küzdelem után sikerült Trockij pozícióit megrendíteni, a politikai élet csúcsáról letaszítani. Az 1922-27 közötti párton belüli harcokról itt nem kívánunk beszélni, erről bőséges irodalom áll rendelkezésre /ld. Krausz Tamás tanulmányait/.

1927 októberében Trockijt kizárták a párt közvetlen vezetéséből, novemberben a pártból, majd nemsokára Alma-Atába száműzték. Ott Trockij tovább folytatta a politikai harcot. Sztrájkok, tüntetések szervezésére szólította fel híveit, s arra buzdította őket, hogy egy esetleges polgárháborútól se riadjanak vissza.

1929 elején kiutasították az országból. Trockij Isztambulba utazott, ahol egy ideig a szovjet konzulátuson lakott, majd egy villát bocsátottak a rendelkezésére.

Isaac Marcosszon így jellemzi az emigráció éveit: "A száműzetés rendszerint elfeledést jelent. Trockij esetében fordítva történt. Emberi formába öltözött darázs volt, míg a szovjet határán tartózkodott, de fullánkja sokszor mérőöldnyi távolságban sem volt kevésbé hatásos. Miközben távoli ellenőrzést gyakorolt az ügyek felett, Oroszország első számú közellenségévé vált. Napoleonnak elég volt egy Szent Ilona ahhoz, hogy mint Európa zavarkeltője, pályafutását befejezze. Trockijnak öt Szent Ilonája volt."

1930-31 folyamán Trockij rendkívül éles propaganda-hadjáratot indított, amely csakhamar éreztette hatását. Számtalan irásában bírálta a szovjet rendszert. 1933-ban Franciaországban, 1935-ben Norvégiában, 1937-ben Mexikóban telepedett le. 1938-ban IV. Internacionálé elnevezéssel nemzetközi szervezet alapítását kezdeményezte. Ennek alakuló ülésére 11 országból érkeztek küldöttek. A programját is Trockij dolgozta ki, "A kapitalizmus haldoklása és a IV. Internacionálé feladatai" címmel.

A volt bolsevik vezetőt az NKVD módszeresen üldözte. Két fia tisztázatlan körülmények között halt meg, s betörték archivumába is. A Szovjetunióban a Buharin-perben 1938-ban formálisan halálra is ítélték. 1940. augusztus 20-án Trockij merénylet áldozata lett. Több tanulmány szerzője szerint Sztálin parancsára gyilkolták meg /pl. Roy Medvegyev/.

Ejtsünk néhány szót Trockijnak a szocializmus építése Szovjetunió-beli gyakorlatát célzó kritikájáról. Trockij a polgárháború után sem adta fel a világforradalom közeli győzelmébe vetett hitét, azt a továbbiakban is napirenden lévőnek tekintette, s azon tényezőt látta benne, amittől a szovjet szocializmus-építés sorsa is függ. Számára a csak belső erőkre támaszkodó "szocializmus", a "szocializmus egy országban" tétele a teljes elkorcsosodást jelentette. Már pusztán gazdasági szempontból is természetellenesnek tekintette a világ gazdaságtól való elzárkózást. Így ír: "A szocialista forradalom nem hajtható végre nem-

zeti keretekben. A burzsoá társadalom válságának egyik lényeges oka abból ered, hogy az általa létrehozott termelőerők túllépnek a nemzeti állam határain. A szocialista forradalom nemzeti talajon kezdődik, nemzetközi porondon bontakozik ki és világméreteken fejeződik be... Csak akkor fejeződik be, ha az új társadalom egész bolygónkon végső győzelmet arat."

Még a harmincas évek derekán sem tudott leszámolni világforradalmi illúzióival. Ehhez párosult azon vélekedése, mely szerint a kapitalizmus nem képes további fejlődésre, megújulásra: "A proletárforradalom gazdasági feltétele már régóta létrejött, amennyire ez a kapitalizmusban lehetséges. Az emberiség termelőerőinek fejlődése megszűnt. Az új találmányok és az új technikai fejlődés nem eredményezi többé az anyagi gazdagság növekedését. A kapitalista rendszer társadalmi válságának a talaján fellépő időszakos válságok a tömegek egyre nagyobb nélkülözésével és szenvedésével járnak. A munkanélküliség fokozódása elmélyíti az állam pénzügyi válságát és aláássa a megrendült pénzrendszereket. A demokratikus és a fasiszta kormányok egyik csődből a másikba jutnak" - írta a IV. Internacionálé programjában. Mindebből azt a következtetést vonta le, hogy az újra napirenden lévő világforradalom előestéjén a III. Internacionálé népfrontpolitikája egyenlő a revizionizmussal, a munkásosztály elárulásával.

Egy másik olyan problémának, amely már a kezdetektől jelen volt, a "proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrája" tételének értelmezését tekintette. Erről így írt: "Lenin régi formulája nem ítélte meg előre, hogy milyenek legyenek a proletariátus és a parasztság politikai kölcsönviszonyai a forradalmi blokkban... A tapasztalatok minden más értelmezést kizáró körülmények között igazolták, hogy a parasztság, bármilyen legyen is a forradalmi jelentősége, nem játszhat független szerepet, még kevésbé vezető szerepet. A paraszt vagy a munkást követi, vagy a burzsoát. Ez azt jelenti, hogy

"a proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrája" nem fogható fel másképp, mint proletárdiktatúraként, amely a paraszti tömegeket magával ragadja". Néhány évvel később még egyértelműbben fogalmazott: "A munkás-paraszt kormány jelszavát mi /a IV. Internacionálé - A.J./ kizárólag abban az értelemben használjuk, ahogyan a bolsevikok használták 1917-ben, azaz mint egy tökéseellenes és kapitalizmus-ellenes jelszót."

Trockij elemzésének egyik centrális kérdésévé a bürokrácia problematikája vált. Már 1923-ban felhívta a figyelmet a pártbürokrácia kialakulásának veszélyére. A bürokratizmus fő forrásának az államapparátust jelölte meg: A folyamat "azzal fenyeget, hogy elszakítja a pártot a tömegektől. Ma ez a veszély az, amely a legvilágosabb, a legközvetlenebb. Az egyéb veszélyek elleni harcnak a jelenlegi körülmények között a bürokratizmus elleni harccal kell kezdődnie."

A bürokrácia kialakulásáról így ír: "A bürokrácia kialakulásában számottevő szerepe volt az ötmillió Vörös Hadsereg leszerelésének. A győztes parancsnokok elfoglalták a fontos posztokat a helyi szovjetekben, a termelésben, az iskolákban, és konokul mindenütt bevezették azt a rendet, amellyel megnyerték a polgárháborút. A tömegeket fokozatosan mindenütt kiszorították a hatalomban való tényleges részvételből."

Ugy vélte, a bürokrácia önállósult, elszakadt a tömegektől, ami a bolsevik párt elfajulásához vezetett. "A bürokrácia nemcsak a baloldali ellenzéket győzte le, hanem a bolsevik pártot is. Legyőzte Lenin programját, amely a fő veszélyt abban látta, hogy az állami szervek "a társadalom szolgáljaiból a társadalom uraivá" alakulnak át. Legyőzte összes ellenfeleit - az ellenzéket, Lenin pártját -, mégpedig nem érvekkel és eszmékkel, hanem úgy, hogy saját társadalmi súlyával eltaposta őket. A forradalom ólomnehéz hátsó fele súlyosabbnak bizonyult a fejénél".

Trockij úgy vélte, a pártdemokráciából semmi sem maradt. Dzzel együtt szertefoszlott a szovjetek, szakszervezetek, szervezetek, kulturális szervezetek demokráciája is. A párt politikai elfajulásával párhuzamosan fokozódott a minden ellenőrzés alól kibúvó bürokrácia korruptsága is.

Világosan látta, hogy "a bürokratikus parancsnoklásnak az az alapja, hogy a társadalom szűkölködik fogyasztási javakban". A termelőerők növekedését azután az egyenlőtlenség és az előjogok, a bürokrácia összes formáinak mértéktelen elburjánzása kísérte.

Trockij a bürokráciának két nagy csoportját különböztette meg. A "felső parancsoló réteg"-et, melyet 400 ezerre, esetleg félmillióra becsült, és az "alsó parancsoló réteg"-et, melynek számát 5-6 millióra tette. A felső rétegen az állami vezetőket értette, az alsón pedig "azt a társadalmi kategóriát, amely anélkül, hogy közvetlen termelőmunkát végezne, parancsol, irányít, büntetéseket és jutalmakat osztogat".

Maga a bürokrácia még a proletariátusnál vagy a parasztságnál is heterogénabb alakulat, gondolta, hiszen a falusi szovjetelnökököt egy szakadék választja el a kremli előkelőségtől. Eltérő az életmód, az életszínvonal, a függőség stb. is. Azt, hogy ez a bürokrácia mekkora hányadát sajátítja el a nemzeti jövedelemnek, nem tudta meghatározni. Úgy becsülte, hogy a lakosság 15-20 %-a a javaknak ugyanolyan mennyiségét élvezi, mint a maradék 80-85 %. Ez pedig nem jelent mást, mint leplezett kizsákmányolást. Mindezek alapján úgy vélte, hogy többről van szó, mint egyszerű bürokráciáról- a szovjet társadalom kiváltságos és uralkodó társadalmi rétegéről.

Trockij ugyanakkor elutasította azokat az elképzeléseket, melyek egy új uralkodó osztálynak tekintették a bürokráciát. Ehhez arra is szükség lett volna, hogy a bürokrácia privilégiumait örökíteni tudja, és a termelési eszközök magántulajdonát is megszerezze. Egy olyan kapi-

talista restauráció kialakulását, mint amilyen pld. később Orwell "Animal farm" című döbbenetes írásában elénk tárul, nem tartotta valószínűnek a munkásosztály ellenállása miatt.

Trockijnak ugyanakkor nem volt semmilyen reális alternatívája a sztálini szocializmus-építéssel szemben. Sőt, Trockij már a 20-as évek első felében, a NEP időszakában sürgette a nehézipar kiemelt fejlesztését, a mezőgazdaság kollektivizálásának mielőbbi végrehajtását. Nem nézett szembe azzal, hogy a világforradalom elmaradása esetén csak két lehetőség áll a szovjet vezetés előtt: vagy az objektív torzulásokat is vállalva kísérlik meg az elméletileg tételezett kommunizmustól eltérő gazdasági-társadalmi alakulat építését, vagy lemondanak a hatalomról. /Az már más kérdés, hogy a "szovjet modell" nemcsak objektív torzulásokat szenvedett el./

Trockij kritikájának csak néhány, általunk kiragadott elemét volt módunk vázlatosan ismertetni. Így kissé féloldalasan tudtuk bemutatni nézeteit, de megpróbáltuk a legjellemzőbb mozzanatokat kiemelni. Néhány mondatban szólnunk kell még Trockij történelmi látásmódjáról is, hiszen a választott szövegrészletben Trockij az orosz fejlődés jellegzetességeit próbálja megragadni.

Trockij nem volt történész, így vizsgálódásait természetesen, - hasonlóan Marxhoz vagy Leninhez - mindig a proletárforradalom szemszögéből végezte. A forradalom után, különösen a XIX-XX. századdal kapcsolatos írások birtak aktuálpolitikai felhanggal. Nem kevesebbről van szó, mint az orosz forradalom elhelyezéséről az emberiség történetében. Trockij akkor hangsúlyozta az orosz fejlődés egyedi jegyeit, amikor a pártvezetés hivatalosan az orosz történelem abszolút egyetemessége mellett tette le voksát, így Trockijt történeti nézetei miatt is éles kritikával illették.

"Az orosz forradalom története" című munkája 1931-33-ban jelent meg Berlinben. A mű sajátos keveréke a

történetírásnak és a visszaemlékezésnek, szerencsésen egybeépítve a jól informáltságot az objektivitásra való törekvéssel. Oroszország történeti fejlődését Európa és Ázsia közötti "átmeneti" formaként írja le. Tagadja azt, hogy az orosz kapitalizmus eredetét a XVI-XVII. században kellene keresni, helyesen látja meg, hogy ez az időszak éppen a feudalizmus kiterjesztésének időszaka Oroszországban. Rámutat arra is, hogy az országba a külföldi tőkével annak működési formái is behatoltak. Az emberiség történelmének legújabb vívmányai és az orosz viszonyok "kombinálódásában" látja annak okát, hogy az első szocialista forradalom éppen Oroszországban tört ki.

Az itt közölt könyvrészlet, amely egyik koncentrált kifejtése Trockij történeti nézeteinek, "Az orosz forradalom története" című munkájának bevezető fejezete. Ha az olvasó a közölt részleten túl is érdeklődik L.D. Trockij történeti felfogása iránt, a Fejlődéstanulmányok sorozatának "Az orosz történelem egyetemessége és különössége" kötetére hívhatjuk fel a figyelmét, ahol két szemelvény is olvasható tőle.

/Az idézetek Trockij "Új irányzat", "Az elárult forradalom", a "Mi a Szovjetunió és hova tart" és "A kapitalizmus haldoklása és a IV. Internacionálé feladatai" című könyveiből valók. A bevezető megírásakor a megjelent irodalmon kívül felhasználtuk Krausz Tamás és Béládi László kéziratot munkáit is./

ANGI JÁNOS

x x x

/a tanulmány/

Oroszország fejlődésének alapvető, legállandóbb jellemvonása fejlődésének lelassult jellege s az ebből következő gazdasági elmaradottság, a társadalmi formák kezdetlegessége, az alacsony kultúrális szint.

A keleti szelek és az ázsiai hódítók előtt nyitva álló hatalmas és zord síkság lakosságát maga a természet kárhoztatta hosszú elmaradásra. A nomád törzsekkel folytatott harc majdnem a XVII. század végéig tartott. A szelekkel való harc, melyek télen nagy hideget, nyáron aszályt hoznak, máig sem fejeződött be. A mezőgazdaság, az egész fejlődés alapja, extenzív utakon haladt előre: Északon kivágták és felégették az erdőket, Délen a szűzföldeket törték fel; a természet meghódítása szélességében történt és nem mélységében.

Amíg a nyugati barbárok a római kultúra romjain telepedtek meg, ahol sok régi kő állt rendelkezésre építőanyagként, a Kelet szlávjai nem találtak semmilyen örökséget sem a sivár síkságon: elődeik még alacsonyabb fokon álltak, mint ők maguk. A nyugat-európai népek, miután gyorsan megtámaszkodtak természetes határaikban, ipari városok gazdasági és kultúrális csomópontjait hozták létre. A keleti síkság lakossága a helyszüke első jeleire az erdőbe hatolt vagy elvándorolt a határvidékre, a sztyeppre. A parasztság legkezdeményezőbb és legvállalkozóbb kedvű elemei Nyugaton városlakók lettek, kézművesek, kereskedők. Keleten az aktív és bátor elemek csak részben lettek kereskedők, a többség viszont - kozák, határlakó vagy telepés. A társadalmi differenciálódás folyamata, mely Nyugaton intenzív volt, Keleten elmaradt vagy elmosta a terjeszkedés. "Moszkva cárja, mégha keresztény is, lassú gondolkodású emberek fölött uralkodik", írta Vico, I. Péter kortársa. A moszkvaiak "lassú gondolkodása" a gazdasági fejlődés lassú tempóját, az osztályviszonyok kiforratlanságát, a belföldi történelem szegényességét tükrözte.

Egyiptom, India és Kína ókori civilizációi önmagukban is igen jelentősek voltak, és elegendő idővel rendelkeztek ahhoz, hogy alacsony termelődőik ellenére társadalmi viszonyaikat csaknem annyira a részletekig menően kidolgozzák, mint amennyire országaik kézművesei kidolgozták termékeiket. Oroszország nemcsak földrajzi szempontból állott Európa és Ázsia között, hanem társadalmilag és történelmileg is. Különbözött az európai Nyugattól, de elvált az ázsiai Kelettől is, különböző időszakokban különböző vonásokkal hol az egyikhez, hol a másikhoz közeledve. A Kelet adta a tatár igát, amely fontos elemként vett részt az orosz állam építésében. A Nyugat még rettetesebb ellenség volt, de egyúttal tanító is. Oroszország nem tudott a Kelet formái közt elrendeződni, mivel mindig a Nyugat katonai és gazdasági nyomásához kellett alkalmazkodnia.

A feudális viszonyok meglétét Oroszországban, melyet korábbi történészek tagadtak, a legutóbbi kutatások alapján feltétlenül bizonyítottnak lehet tekinteni. Sőt, az orosz feudalizmus alapelemei ugyanazok voltak, mint Nyugaton. De már egyedül az a tény, hogy a feudális korszak létét hosszas tudományos viták útján kellett megállapítani, eléggé bizonyítja az orosz feudalizmus fejletlenségét, kiforratlanságát, kultúrális emlékeinek szegénységét.

Egy elmaradott ország átveszi a fejlett országok anyagi és eszmei vívmányait. De ez nem jelenti azt, hogy szolgai módon követi őket, lemásolva múltjuknak minden szakaszát. A történelmi ciklusok megismételhetőségének - Vico és későbbi követői - régi, prekapitalista kultúráknak és részben a kapitalista fejlődés első tapasztalatainak terén végzett megfigyelésekre támaszkodik. A kultúrális fokozatok újabb és újabb keletkezési helyeken való közismert ismétlődése tényleg kapcsolatban volt az egész folyamat provinciálisságával és epizodikusságával. A kapitalizmus azonban, ezeknek a viszonyoknak a leküz-

dését jelenti. Előkészítette, és bizonyos értelemben megvalósította az emberiség fejlődésének egyetemességét és folytonosságát. Ez már önmagában véve kizárja a különböző népek fejlődési formái megismétlődésének a lehetőségét. Az élenjáró országokat utólag utólag kénytelen elmaradott ország nem tartja be a sorrendet: a történelmi késés privilégiuma - ilyen privilégium pedig létezik - lehetővé teszi, vagy helyesebben kikényszeríti a kész eredményeknek a megszokottnál gyorsabb elsajátítását, közbeeső szakaszok sorát átugorva. A barbárok az íjat rögtön puskára cserélik, nem járják végig azt az utat, amely a múltban a fegyverek között vezetett. Az európai gyarmatosítók Amerikában nem kezdték előlről a történelmet. Az a körülmény, hogy Németország vagy az Egyesült Államok megelőzték Angliát, éppen kapitalista fejlődésük késétségével magyarázható. És fordítva, a konzervatív anarchia a brit szénbányászatban, csakúgy, mint MacDonald és barátai fejében, fizetség a múltért, amikor Anglia túlságosan is sokáig játszotta a kapitalista hegemon szerepét. A történelmileg megkészt országok fejlődése szükségképpen a történelmi folyamat különböző szakaszainak sajátos összekapcsolódásához vezet. A pálya egészében tervszerűtlen, bonyolult, kombinált jelleget kap.

A közbeeső lépcsőfokok átugrásának lehetőségét egyáltalán nem tekintjük abszolútnak; annak mértékét végül is, az ország gazdasági és kulturális befogadóképessége határozza meg. Az elmaradott nép ráadásul gyakran lecsökkenti a kívülről átvett kész eredményeket, amikor saját sokkal primitívebb kultúrájához alkalmazza őket. Ezáltal maga az asszimiláció folyamata ellentmondásos jellegű lesz. Így I. Péter alatt a nyugati technika és iskolázás /mindenekelőtt a katonai és a kézműipari/ elemeinek átvétele a jobbágyrendszernek, mint a munkaszervezés alapvető formájának az elmélyüléséhez vezetett. Az európai fegyverzet és az európai kölcsönök, ez is és az is a magasabb rendű

kultúra vitathatatlan terméke, a cárizmus erősödéséhez vezettek, amely korábban a maga részéről fékezte az ország fejlődését.

A történelmi törvényszerűségnek semmi köze a pedáns sematizmushoz. Az egyenlőtlenség, ami a történelmi folyamat legáltalánosabb törvénye, a legmarkánsabban és a legnyolultabban az elmaradott országok során figyelhető meg. A külső szükségszerűség ostromsapásai alatt az elmaradottságnak ugrásokat kell tennie. Az egyenlőtlenség egyetemes törvényéből egy másik törvény következik, amelyet, jobb szó híján, a kombinált fejlődés törvényének lehet nevezni, amin az út különböző szakaszainak összeegyeztetését, különböző stádiumok összetársítását, anarchikus formáknak a legmodernebbekkel való keveredését értem. E nélkül a törvény nélkül, annak minden anyagi tartalmát figyelembe véve, nem lehet Oroszország történetét megérteni, csakúgy, ahogy általában a kultúrális szempontból később a fejlődés útjára lépett országok történetét sem.

A gazdagabb Európa nyomása alatt Oroszországban az állam a nemzeti vagyonnak viszonylag sokkal nagyobb részét igényelte, mint Nyugaton, és ezzel nemcsak a néptömegeket kárhóztatta kétszeres nélkülözésre, hanem a birtokos osztályok alapjait is gyengítette. Ugyanakkor az utóbbiak támogatására szorulva siettetten és szabályozta azok formálódását. Ennek eredményeként a bürokratizált, privilegizált osztályok sohasem tudtak teljesen felemelkedni, és az állam Oroszországban annál inkább közeledett az ázsiai despotizmushoz.

A bizánci önkényuralom, melyet a moszkvai cárok hivatalosan a XVI. század elejétől sajátítottak el, a szolgálónemesség segítségével engedelmességre kényszerítette a bojárokat, és maga alá rendelte a nemességet, leigázva számára a parasztságot, hogy ezen az alapon pétervári császári abszolútizmussá alakuljon át. Az egész folyamat megkésettségét eléggé jellemzi az, hogy a jobbágy-

rendszert, mely a XVI. század végétől született, a XVII. században alakult ki, a XVIII. században érte el a virágzását, jogilag csak 1861-ben törölték el.

A papság, a nemesség után, nem kis szerepet játszott a cári önkényuralom kialakulásában, de teljesen szolgai szerepet. Az egyház sohasem emelkedett fel Oroszországban olyan irányító szerepig, mint a katolikus Nyugaton: megelégedett az egyeduradalom szellemi szolgáltójának helyével, és alázata érdeméül tudta azt be. A püspökök és metropoliták csak akkora hatalommal rendelkeztek, mint a világi hatalom kegyeltjei. A pátriárák a cárokkal együtt cserélődtek. A pétervári időszak alatt az egyház függése az államtól még szolgáltaibb lett. 200 ezer pap és szerzetes lényegében a bürokrácia részét alkotta, a vallás sajátos rendőrségét. Kárpótlásul ezért az általános rend őrzői óvták a pravoszláv papság monopóliumait a hit dolgaiban, földjeit és bevételeit.

A szlavofilság, az elmaradottság messianizmusa saját filozófiát épített arra, hogy az orosz nép és egyháza teljesen demokratikus, a hivatalos Oroszország pedig - német bürokrácia, amit Péter honosított meg. Marx jegyezte meg ezzel kapcsolatban: "/egészen olyanok ezek/, mint a tauton szamarak, akik II. Frigyes stb. zsarnokságát a franciákra kenik, mintha bizony visszamaradott szolgálknak nem kellenének mindig civilizált szolgák, akik idomítják őket". Ez a rövid megjegyzés maradéktalanul elintézi nemcsak a szlavofilok régi filozófiáját, hanem a "rasszisták" újabb megnyilatkozásait is.

Nemcsak az orosz feudalizmusnak, hanem az egész régi orosz történelemnek is a szegénysége a valódi középkori városoknak, mint kézműipari-kereskedelmi központoknak a hiányában fejeződik ki a legnyomatékosabban. Oroszországban a kézművesség nem tudott elkülönülni a földműveléstől és megőrizte kusztárjellegét. A régi orosz várások kereskedelmi, adminisztratív, katonai és földesúri központok

voltak, következésképpen fogyasztási és nem termelési központok. Még Novgorod is, amely közel volt a Hansához, és nem ismerte a tatár igát, csak kereskedő, és nem ipari város volt. Igaz, a különböző területeken szétszórtan működő paraszti ipar jelentős kereskedelmet igényelt. De a vándorló kereskedők semmiképp sem tudták elfoglalni a társadalmi életben azt a helyet, amit Nyugaton az a kézművescéhes és kereskedő-ipari kis- és középpolgárság elfoglalt, amelyik elválaszthatatlan kapcsolatban volt paraszti környezetével. Ráadásul az orosz kereskedelem fő útvonalai külföldre vezettek, messzi évszázadok óta biztosítva a külföldi kereskedőtöke irányító szerepét, és félgyarmati jelleget adva az egész forgalomnak, amelyben az orosz kereskedő közvetítő volt a nyugati városok és az orosz falu között. A gazdasági viszonyoknak ez a fajtája továbbfejlődött az orosz kapitalizmus időszakában és szélsőségesen nyilvánult meg az imperialista háborúban.

Az orosz városok jelentéktelensége, amely a leginkább lehetővé tette az ázsiai típusú állam kimunkálását, részben kizárta a reformáció lehetőségét, vagyis a feudális-bürokratikus pravoszlávia felváltását a kereszténységnek valamely, a polgári társadalom követelményei számára alkalmassá tett modernizált változatával. Az állami egyház elleni harc nem emelkedett a paraszti szekták szintje fölé, ideértve közülük a leghatalmasabbat is, az óhitűek szektáját.

Másfél évtizeddel a Nagy Francia Forradalom előtt Oroszországban leverték a kozákok, parasztok és urali jobbágymunkások mozgalmát, ami Pugacsov-felkelés néven ismert. Mi hiányzott ehhez a rettenetes erejű népi felkeléshez, hogy forradalommal alakulhasson át? A harmadik rend. A városok ipari demokráciája nélkül a parasztháború nem fejlődhetett forradalommal, mint ahogy a paraszti szekták sem emelkedhettek fel a reformációig. Sőt, a Pugacsov-felkelés eredményeként megszilárdult a bürokratikus

abszolútizmus, mint a nemesi érdekek védelmezője, amely legitimálta magát a nehéz órákban.

Az ország europizálása, ami formálisan Péter alatt kezdődött el, a következő évszázad folyamán mindinkább magának az uralkodó osztálynak, azaz a nemességnek a szükségletévé vált. 1825-ben a nemesi intelligencia, miután politikailag általánosította ezt a szükségletet, a fegyveres összeesküvés eszközhöz nyúlt az önkényuralom korlátozása céljából. A haladó nemesség az európai polgári fejlődés kényszerítő ereje alatt tehát megpróbálta, hogy helyettesítse a hiányzó harmadik rendet. De a liberális be rendezkedést mégis össze akarta kapcsolni saját rendi uralmának alapjaival, és ezért mindennél jobban félt a parasztság mozgósításától. Nem meglepő, hogy az összeesküvés megmaradt a kiváló, de elszigetelt tisztikar vállalkozásának, amely szinte harc nélkül törte be a fejét. Ez a dekabrista felkelés lényege.

Azok a földesurak, akiknek gyárai voltak, saját rendjük körében elsőnek kezdtek engedni a szabad munkaerő alkalmazásának a jobbágymunka helyett. Ugyanebbe az irányba hatott az orosz gabona növekvő külföldi exportja is. 1861-ben a nemesi bürokrácia, a liberális földesurakra támaszkodva, végrehajtja a jobbágyreformot. Az erőtlén polgári liberalizmus ennél a műveletnél csak szófogadó kórust alkotott. Főleg az azt mondani, hogy a cárizmus még fősvényebben és alattomban oldotta meg Oroszország alapvető problémáját, vagyis az agrárkérdést, mint ahogy a porosz monarchia oldotta meg a következő évtizedben Németország alapvető problémáját, vagyis a nemzeti egység megteremtését. Az egyik osztály feladatainak egy másik osztály által való megoldása is egyike azoknak a kombinált módszereknek, melyek az elmaradott országokra jellemzőek.

Azonban a kombinált fejlődés törvénye a legvitathatatlanabbul az orosz ipar történetében és jellegében mutatkozik meg. Miután későn jött létre, nem ismételte meg

az élenjáró országok fejlődését, hanem abba utóbb kapcsolódott be, hozzáigazítva saját elmaradottságához annak legújabb eredményeit. Mint ahogy Oroszország gazdasági fejlődése teljes egészében átlépett a céhes ipar és a manufaktúra korszakain, éppúgy az ipar egyes ágazatai gyakori ugrások sorát hajtották végre olyan technikai-termelési szakaszokon keresztül, amelyek Nyugaton évtizedekig tartottak. Ennek köszönhetően az orosz ipar bizonyos időszakokban rendkívül gyorsan fejlődött. Az első forradalom és a háború között Oroszország ipari termelése mintegy a duplájára emelkedett. Ez néhány orosz történész számára elegendő alapnak bizonyult ahhoz a következtetéshez, hogy "sutba kell dobni az elmaradottságról és lassú fejlődésről szóló legendát".^x Valójában az ennyire gyors fejlődés lehetőségét éppen az az elmaradottság adta, ami sajnos, nemcsak a régi Oroszország felszámolásának pillanatáig maradt meg, hanem mint annak öröksége, egészen a mai napig.

A nemzet gazdasági színvonalának alapvető mércéje a munka termelékenységége, ami a maga részéről az iparnak az ország egész gazdaságában elfoglalt részarányától függ. Közvetlenül a háború előtt, amikor a cári Oroszország elérte jólétének legnagyobb fokát, az egy főre jutó nemzeti jövedelem 8-10-szer kisebb volt, mint az Egyesült Államokban, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a munkaképes lakosság 4/5-e Oroszországban a mezőgazdaságban volt foglalkoztatva, míg az Egyesült Államokban 1 földművelésben foglalkoztatottra 2,5 ipari foglalkoztatott jutott. Hozzátehetjük, hogy a háború előtt Oroszországban 100 négyzetkilométerre 0,4 km vasút jutott, Németországban - 11,7, Ausztria-Magyarországon - 7,0. A többi összevethető koeficiens szintén hasonló képet ad.

^xA megállapítást M.N. Pokrovszkij professzor tette. Ld. az 1.sz. mellékletet. /A hivatkozott mellékletet közölte a Fejlesztéstudományok regionális sorozatának első kötete: Az orosz történelem egyetemessége és különössége. Bp. 1982. 319-324.l. - a fordító./

De, mint már mondtuk, a kombinált fejlődés törvénye éppen a gazdaság területén lép fel a legnagyobb erővel. Míg a paraszti földművelés legnagyobb része megmaradt egészen a forradalomig majdhogynem a XVII. század színvonalán, addig Oroszország ipara, technikáját és kapitalista struktúráját tekintve az élenjáró országok szintjén állt, sőt néhány szempontból túl is szárnyalta őket. A 100-nál kevesebb munkással dolgozó kisvállalatok 1914-ben az Egyesült Államokban az ipari munkásságnak 35 %-át foglalkoztatták, míg Oroszországban - csak 17,8 %-át. A 100-100 munkással dolgozó közép- és nagyvállalatok mintegy azonos aránya mellett az 1000 munkásnál többet foglalkoztató gyárakban dolgozott az Egyesült Államokban az összes munkás 17,8 %-a, Oroszországban pedig - 41,4 %-a! A legfontosabb ipari körzeteknél ez az arány még magasabb: a pétervárinál - 44,4 %, a moszkvainál - 57,3 %. Hasonló eredményt kapunk, ha az orosz ipart a brittel vagy a némettel hasonlítjuk össze. Ez a tény, amelyet először 1908-ban állapítottunk meg, nehezen fér bele az Oroszország elmaradottságáról alkotott banális képbe. De mindazonáltal nem cáfolja meg az elmaradottságot, csak dialektikusan kiegészíti azt.

Az ipari tőke összefonódása a banktőkével Oroszországban megintcsak olyan teljes volt, mint valószínűleg egyetlen más országban sem. De az ipar alávetése a bankoknak egyúttal a nyugat-európai pénzpiacnak való alávetését is jelentette. A nehézipar /fém, szén, olaj/ csaknem teljes egészében a külföldi pénztőke ellenőrzése alatt állt, amelyik létrehozta magának Oroszországban a bankok segítő és közvetítő rendszerét. A könnyűipar ugyanazon az úton járt. Míg a külföldiek egészében véve Oroszország részvénytársasági tőkéjének 40 %-ával rendelkeztek, addig az ipar vezető ágaiban ez az arány sokkal magasabb volt. Minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az orosz bankok, üzemek és gyárak részvényeinek ellenőrző csomagja külföldön volt, ezen belül Anglia, Franciaország és

Belgium tőkerésze csaknem kétszer annyi volt, mint Németországé.

Az orosz burzsoázia jellegét és politikai arculatát az orosz ipar származási körülményei és struktúrája határozta meg. Az ipar magas koncentrációja már önmagában is azt jelentette, hogy a kapitalista vezetőréteg és a néptömegek között nem volt meg az átmeneti rétegek hierarchiája. Ehhez járult az, hogy a legfontosabb ipari, bank- és közlekedési vállalatok tulajdonosai külföldiek voltak, akik nemcsak az Oroszországból nyert profitot realizálták, hanem politikai befolyásukat is a külföldi parlamentekben, és nemcsak, hogy nem mozdították elő az orosz parlamentarizmusért folyó harcot, hanem gyakran akadályozták is azt: elegendő a hivatalos Franciaország szegyenletes szerepére emlékeztetnünk. Ezek az orosz burzsoázia politikai elszigeteltségének és népellenes jellegének az alapvető és kiküszöbölhetetlen okai. Ha történetének hajnalán még nem volt elég érett, hogy végrehajtsa a reformációt, úgy túlérletnek bizonyult, amikor elérkezett az idő a forradalom vezetésére.

Az ország általános fejlődési menetének megfelelően a gyűjtőmedence, ahol az orosz munkásosztály formálódott, nem a céhes kézműipar volt, hanem a mezőgazdaság, nem a város, hanem a falu. Az orosz proletariátus ennek során nem fokozatosan, évszázadok alatt jött létre, a múlt terheit vonszolva, mint Angliában, hanem vágatempóban, a körülmények, kapcsolatok, viszonyok hirtelen megváltozásával, és élesen szakítva a tegnappal. A cárizmus koncentrált elnyomásával összekapcsolódva éppen ez tette az orosz munkásokat fogékonná a forradalmi gondolat legbátrabb következtetései iránt, hasonlóan ahhoz, ahogyan az elmaradott orosz ipar fogékonnak mutatkozott a kapitalista szervezés utolsó szavára.

Az orosz proletariátus mindig újra felidézte származásának rövid történetét. Ugyanakkor, amikor a fémfel-

dolgozó iparban, különösen Pétervárott, kikristályosodott az ipari proletárok rétege, végleg szakítva a faluval, az Uralban még túlsúlyban volt a félig proletár - félig paraszt típusa. A munkáserő állandó áramlása a faluból valamennyi ipari körzetbe felfrissítette a proletariátus kapcsolatát alapvető szociális gyűjtőmedencéjével.

A burzsoázia politikai tehetetlenségét közvetlenül meghatározta a proletariátussal és parasztsággal való viszonyának jellege. Nem tudta maga után vonni a munkásokat, akik ellenségesen szembekerültek vele a mindennapi életben és nagyon korán megtanulták általánosítani feladataikat. De a burzsoázia ugyanolyen mértékben alkalmatlan volt arra is, hogy a parasztságot maga után vonja, mivel a földesurakkal a közös érdekek egész hálózata kötötte össze, és félt a magántulajdon bármilyen megrázkódtatásától. Az orosz forradalom megkésettsége így nemcsak az időrend, hanem a nemzet szociális struktúrája kérdésének is bizonyult.

Anglia akkor hajtottá végre puritán forradalmát, amikor összlakossága nem haladta meg az 5 1/2 milliót, amiből félmillió Londonra jutott. Franciaországnak forradalma idején szintén csak félmillió lakosa volt Párizsban 25 milliós összlakosságából. A XX.század elejének Oroszországa mintegy 150 millió lakost számlált, ebből több, mint 3 millió esett Pétervárra és Moszkvára. Ezek mögött az összehasonlító számok mögött a legnagyobb társadalmi különbségek bújnak meg. Nemcsak a XVII. század Angliája, de a XVIII. század Franciaországa sem ismerte még a modern proletariátust. Ugyanakkor a munkásosztály Oroszországban a munka minden területén, városon és falun, 1905-ben már nem kevesebb, mint 10 millió munkást számlált, ami a családokkal együtt több, mint 25 milliót jelentett, azaz többet, mint Franciaország lakossága volt a Nagy Francia Forradalom idején. Cromwell hadseregének erős kézműveseitől és szabad parasztjaitól kezdve - Párizs sans-culottjain át - Pétervár ipari munkásaiig a forra-

dalom mélyen megváltoztatta társadalmi szerkezetét, módszereit, és ezzel együtt céljait is.

Az 1905-ös események az 1917-es év mindkét forradalmának: a Februárinak és az Októberinek is prológusa volt. A prológusban a dráma minden elemének megvetették az alapját, csak nem vitték őket végig. Az orosz-japán háború megingatta a cárizmust. A tömegmozgalmak háttérében a liberális polgárság megrémítette a monarchiát ellenzékiiséggel. A munkások a polgárságtól függetlenül szervezkedtek, és vele ellentétben, szovjetek formájában, amelyeket akkor hívtak először életre. Az ország nagy területén a parasztság felkelt a földért. Mind a parasztok, mind a hadsereg forradalmi részei is vonzódtak a szovjetekhez, amelyek a forradalom legnagyobb nyomásának pillanatában nyíltan kétségbe vonták a monarchia hatalmát. De valamennyi forradalmi erő akkor lépett fel először, nem volt tapasztalatuk, és nem bíztak eléggé a sikerben. A liberálisok tüntetően visszaléptek a forradalomtól abban a pillanatban, amikor világossá vált, hogy nem elegendő megingatni a cárizmust, hanem meg is kell azt dönteni. A burzsoázia hirtelen szakítása a néppel, minthogy a burzsoázia már akkor is maga után vonta a demokratikus értelmiség jelentős részét, megkönnyítette a monarchia számára a hadsereg részekre bontását, a hű egységek kiemelését és véres itélkezést a munkások és a parasztok fölött. Ha kishiján össze is törték a bordáit, a cárizmus mégis élve és elég erősen került ki az 1905-ös megpróbáltatásokból.

Milyen változásokat hozott az erőviszonyokban a 11 év történelmi fejlődése, ami a prológust a drámától elválasztotta? A cárizmus ezen idő alatt még inkább ellentmondásba került a történelmi fejlődés követelményeivel. A burzsoázia gazdaságilag még hatalmasabb lett, de, ahogy már láttuk, ez a hatalmasság az ipar magasabb fokú koncentrációján és a külföldi tőke megnövekedett szerepén alapult. Az 1905-ös leckék hatására a burzsoázia még konzervatívabb és gyanakvóbb lett. A kis- és középpolgárság súlya, mely

korábban is csekély volt, még jobban lecsökkent. A demokratikus intelligenciának egyáltalán nem volt semmiféle szilárd társadalmi bázisa. Átmeneti politikai hatása lehetett, de nem játszhatott önálló szerepet: függősége a polgári liberalizmustól rendkívül megnőtt. Ilyen körülmények között csak a fiatal proletariátus adhatott a parasztságnak programot, zászlót és vezetést. A proletariátus előtt ily módon felmerülő óriási feladatok halaszthatatlannul szükségessé tették olyan sajátos forradalmi szervezet létrehozását, amely azonnal össze tudná fogni a néptömegeket és alkalmassá tudná tenni őket a munkások vezette forradalmi cselekvésre. Így az 1905-ös szovjetek 1917-ben hatalmasat fejlődtek. Itt jegyezzük meg, hogy a szovjetek nem pusztán Oroszország történelmi elmaradottságának következményét jelentik, hanem a kombinált fejlődés termékei. Ezt mindennél jobban bizonyítja az a tény, hogy a legiparosodottabb ország, Németország munkássága sem talált az 1918-19-es forradalmi föllendülés idején más szervezeti formát, mint a szovjeteket.

Az 1917-es forradalomnak még mindig közvetlen feladata volt a bürokratikus monarchia megdöntése. De eltérően a régi polgári forradalmaktól, döntő erőként most egy új osztály lépett fel, amelyik a koncentrált ipar alapján jött létre, új szervezettel és új harci módszerekkel fegyverkezett föl. A kombinált fejlődés törvénye itt rendkívül erős kifejeződési formában tárul fel előttünk: a középkori korhadás megdöntésével kezdve néhány hónap alatt a hatalomhoz juttatja a proletariátust a kommunista párttal az élén.

Kiinduló feladatait tekintve az orosz forradalom így tehát demokratikus forradalom volt. De a politikai demokrácia problémáját új módon vetette föl. Miközben a munkások elárasztották az egész országot szovjetekkel, bekapcsolva azokba a katonákat és részben a parasztokat, a burzsoázia még mindig folytatta az alkudozást, hogy összehív-

ják vagy ne hívják össze az Alkotmányozó Gyűlést. Az események előadásának menetében ez a kérdés majd teljes konkrétségében elélnk fog tárulni. Itt most csak a szovjetek helyét akarjuk megjelölni a forradalmi gondolatok és formák történelmi váltakozásában.

A XVII. század közepén Angliában a polgári forradalom a vallási reformáció köntöskében bontakozott ki. A küzdelem azért a jogért, hogy saját imakönyvük szerint imádkozhassanak, azonosult a király, az arisztokrácia, az egyházi fejedelmek és a Róma elleni küzdelemmel. A presbiteriánusok és a puritánok mélyen meg voltak győződve arról, hogy földi érdekeiket az egyházi gondviselés megingathatatlan oltalma alá helyezték. Azok a feladatok, melyekért az új osztályok küzdöttek, elválaszthatatlanul összeforrtak tudatukban a bibliai szövegekkel és az egyházi szokások formáival. Az emigránsok magukkal vitték az óceánon túlra ezt a vérrel megerősített hagyományt. Innen ered a kereszténység angolszász interpretációjának kivételes életereje. Látjuk, hogy Nagy-Britannia "szocialista" miniszterei gyávaságukat még ma is ugyanazokra a mágikus szövegekre alapozzák, amelyekben a XVII. századi emberek keresték bátorságuk igazolását.

Franciaországban a katolikus egyház, miután átlépte a reformációt, államegyházként élt a forradalomig, amely a polgári társadalom feladatainak kifejezését és igazolását nem a bibliai szövegekben, hanem a demokrácia elvont fogalmában találta meg. Akármilyen nagy is Franciaország mostani vezetőinek gyűlölete a jakobinizmus iránt, de az tény, hogy éppen Robespierre szívós munkájának köszönhető, hogy még mindig megőrizték annak a lehetőségét, hogy konzervatív uralmukat ugyanazokkal a formulákkal leplezzék, mint amelyek segítségével valamikor lerombolták a régi társadalmat.

Minden nagy forradalom a polgári társadalom új korszakát és osztályainak új tudatformáit jelezte. Ahogyan

Franciaország átlépett a reformáción, éppúgy lépett át Oroszország a formális demokrácián. Az orosz forradalmi párt, amelynek egy egész korszakra kellett bélyegét rányomnia, a forradalom feladatainak kifejezését nem a Bibliában kereste és nem a "tisztá" demokrácia szekularizált kereszténységében, hanem a társadalmi osztályok anyagi viszonyaiban. A szovjet rendszer ezeknek a viszonyoknak a legegyszerűbb, leplezetlen, nyilvánvaló kifejezését adta. A dolgozók uralma elsőként a szovjetek rendszerében valósult meg, amelyik, bármilyen nagyok is voltak közeli viszontagságai, éppúgy kitörölhetetlenül került be a tömegek tudatába, mint ahogy a maga idejében a reformáció vagy a tiszta demokrácia rendszere.

/Fordította: Angi János/

A tanulmány forrása:

Trockij, L.D.: Isztorija ruszkoj revoljucii 1.
Berlin 1931.
pp. 19-33.

EGYHÁZ, VALLÁS ÉS TÁRSADALOM A LATIN-AMERIKAI
TÖRTÉNELEMBEN /1492-1945/

/Az AHILA VIII. kongresszusa Szegeden/

Ezen az őszön Szegeden egymást érik a kongresszusok, konferenciák. Először a mikrobiológusok tanácskoztak, majd a KGST-országok agrárszakemberei, utánuk a Mediterraneumot kutató történészek találkoztak egymással. Szeptember 8-11 között pedig Szeged adott otthont az AHILA VIII. kongresszusának is, melynek témája az "Egyház, vallás és társadalom a latin-amerikai történelemben" /1492-1945/.

Az AHILA - Európai Latinamerikanista Történészek Társasága - 1968-70-ben alakult. A szervezet 1978-ban kapott statutumot, 1985 óta pedig már önálló folyóirattal is rendelkezik. Az AHILA háromévenként rendez ilyen nagyszabású találkozót tagjai számára. Az utóbbi három kongresszuson mindig sikerült megduplázni a tagjainak számát, amely a szervezet növekvő tekintélyét jelzi. Tagságát Európa összes Latin-Amerikát kutató történésze alkotja. Ennek megfelelően az AHILA célja és feladata segíteni és koordinálni a kutatási területüktől igen távol levő történészek munkáját, közöttük biztosítani az információcserét, és a kölcsönös segítséget.

A társaság létrehozói között volt Wittman Tibor professzor is, karunk Latin-Amerika Története Tanszékének megalapítója. Az AHILA tagintézeteinek nem kis szerepe volt abban, hogy Wittman professzor halála után a tanszék fenn tudott maradni. Tulajdonképpen ezt a segítséget honorálta az egyetem vezetése azzal, hogy Magnus Mörner svéd, és Francisco Morales Padrore spanyol professzorokat, akik személyükben is sokat tettek a Latin-Amerika Tanszék fennmaradásáért, a JATE diszdzoktoraivá avatták.

A kongresszus szervezését a Középkori Egyetemes Történeti és Latin-Amerika Története Tanszék illetve kutatócsoport munkatársai végezték, néhány hallgató és "külső" segítőtársak segítségével. Az eredmény egy olyan konferencia, amely túllépett Európa határain.

A Latin-Amerika Története Tanszék, pontosabban kutatócsoport kapcsolatrendszere eddig is igen nagy és szerteágazó volt, melyet leginkább az év elején a világ minden tájáról beérkezett több mint nyolcvan féle kiadvány mutat. Most e három nap alatt lehetőség nyílt ennek a kapcsolatrendszernek a kibővítésére, illetve intézményessé tételére. A kutatócsoport két tagja - Fischer Ferenc és Kukovecz György - most lett az AHILA tagja, Anderle Ádámot pedig 1990-ig a szervezet elnökévé választották. Ő az első szocialista országbeli kutató, aki ezt a tisztséget elláthatja. Ez a tény azt a fokozott érdeklődést is jelzi, amellyel az európai kutatók kelet-európai kollégáik eredményeit figyelemmel kísérik. Egyébként ez volt az első olyan AHILA kongresszus, ahol szocialista országbeli kutatók ilyen nagy számban vettek részt. Az AHILA új Végrehajtó Bizottsága pedig, melynek lengyel, keletnémet, magyar tagja is van, a kapcsolatok további erősítését tűzte ki programjául.

De nemcsak az AHILA kapcsolatrendszerében fedezhetünk fel új vonásokat. Az immár konszolidálódott, "felnőtt" szervezet az integráció egy magasabb fokára kíván lépni a nemzetközi munkabizottságok létrehozásával, melyek azokat a hasonló témával foglalkozó kutatókat tömöríténék magukba, akik rendszeresen tartott kisebb kollokviumokon tájékoztatnák egymást eredményeikről.

Új vonás az AHILA működésében az a nyitottság is, amellyel a társtudományok felé fordul, helyet adva azok kutatási eredményeinek, segítséget kérve, és adva, ha az szükséges. Ez az együttműködés 1990-ben tetőzhet, amikor is egyidejűleg ülészik Sevillában az AHILA XI. kongressz-

szusa, illetve Madridban a történész világkongresszus.

Végül néhány szót a kongresszus szakmai tevékenységéről. A történészek, kutatók két nagy szekcióban, és azon belül 4-4 kisebb szimpozionon végezték munkájukat, amely az előadások meghallgatásán kívül, gyakran igen élénk vitát is jelentett.

Az I. szekció egyház és vallás problémáit a gyarmatosítás korában vizsgálta. Ezen belül magával az igehirdetéssel és annak szellemi visszatükröződésével foglalkozott az első szimpozion, a katolikus egyház hódítás-kori szervezetével és szerepével a második. Milyen befolyással bírt az egyház a gyarmati társadalom életére, kutatta a 3. szimpozion, a 4. témája pedig a korszak kultuszainak, vallásainak, egyházának etnohistográfiája volt.

A II. szekció a XIX-XX. sz. egyházát kutatta. Egyház, vallás, politika a függetlenség századában, szerzetesek társadalmi szerepe a korszakban, a protestantizmus térnyerése Latin-Amerikában. Ezekről a témákról folyt a vita az egyes szimpozionokon.

A kongresszus szakmai munkájáról még korai és megalapozatlan lenne bármiféle konkrét értékelést adni. Erre igazán csak akkor kerülhet sor, ha valóra válik a szervezők elképzelése, és a beérkezett előadások anyaga kötetekbe szerkesztve majd napvilágot lát.

Az általános tanulságok természetesen már levonhatók. A munka során láthatóvá vált, melyek a jobban, melyek a kevésbé kutatott területek, és ezzel párhuzamosan új kutatási irányok is körvonalazódtak.

GŐZ GABRIELLA

Ismertetések

A PÉLDAADÁS TUDATOSSÁGA II.^x

Fábián Ernő második bemutatásra kerülő kötete 21 tanulmányt, ismertetést tartalmaz. Ezek egy része már ugyanilyen formában megjelent a Korunkban, a többi régebbi írások új változata illetve másutt még nem publikált munkák. A könyv szerkezetileg és tartalmilag három részre tagolódik. Az első, Az ésszerűség keresése c. rész olyan elméleti írásokat tartalmaz, amelyek a modern technikai civilizációban a minőségi életet kereső embereszeménnyel, az értelmiség erkölcsi szerepével és cselekvési lehetőségeivel, valamint korunk nemzetiségszociológiai problémáival, elméleteivel foglalkoznak. A második szerkezeti egység "Üllő és kalapács között" címmel történeti jellegű esszé-tanulmányokat gyűjt össze. Bethlen Gábor és Apáczai Csere János példáján át a politikai realizmus, Széchenyi Istvánról és Eötvös Józsefről szóló írásában a demokratikus nacionalizmus bemutatása kerül előtérbe. A harmadik, terjedelmesebb fejezet a maradandóság mértékét, a humanista erkölcsiséget állítja a középpontba Adyval, Bánffy Miklóssal, Szabó Dezsővel, a román Lovinescuval, Vianuval, a két világháború közötti európai humanizmus nagy alakjaival /Huizinga, Madariga, Ortega y Gasset/, Cs. Szabó László Shakespeare képével és Németh László pedagógiai, kelet-európai-erkölcsi medelljével foglalkozó írásaiban. A kötetet a nemzeti, nemzetiségi kérdés és a közösségi morál állandóan jelenlevő vizsgálata teszi egységes egésszé.

A könyvben - véleményünk szerint - a nacionalizmussal, mint a partikularitás ideológiájával és a Lovinescu kultúrfilozófiájával foglalkozó tanulmányok a legfonto-

^xAz ismertetés első rész, amely Fábián Ernő: A tudatosság fokozatai c. könyvét mutatta be, az AETAS/5.-ben jelent meg. [a szerk.]

sabbak. Ezek az írások régióink legégetőbb ideológiai problémáival, a modernizációval, a más történeti alapon létrejött minták adaptációjával és a /torz/nacionalizmus tartalmával foglalkoznak.

Fábián a nacionalizmussal és a nemzetiségi kérdéssel a megjelent tanulmányok többségében foglalkozik. A partikularitás ideológiája és a Tudatosság lehetősége c. írásokat teljes egészében e témának szentelte. Az előbb említett tanulmány jórészt különböző elméletek kitűnő összefoglalása. E.K. Francis alapján a nacionalizmust úgy definiálja, mint olyan politikai doktrínát, "melyben a nemzet a legfőbb érték, s ez mint a társadalom szervezésének uralkodó principiuma jut érvényre". A.D. Smith nyomán a nacionalizmusnak etnocentrikus és policentrikus típusát különíti el. Az előbbi világlátásban "a hatalom és érték a csoport attribútuma. A saját csoport a bölcsesség letéteményese, szép, szent, kiváló és művelt; a kiválasztott nép a világ közepe, ezért jelentéshordozó, a körülötte élő népek barbárok és elmaradtak." Ilyen tudattal rendelkeztek az ókori görögök és a zsidók, saját isteneiket az egyedül igaznak tartva. Az etnocentrizmus ókori isten eszményének lesz az antropocentrikus változása "a közakarat, mivel a közösség egyedüli törvényhozójának ismeri el... A modern, policentrikus nacionalizmusnak ezzel szemben sine qua nonja az autonómia, az individualitás és a pluralizmus. Ezek együtt alkotják a függetlenség modern eszményét". A policentrizmus az etnocentrizmussal ellentétben a hatalom decentralizáltságából indul ki. A kétfajta nacionalizmus bemutatása önmagában rámutat az eltorzult nacionalizmus és a totalitáriánus jellegű társadalmi berendezkedés közös gyökereire. A szerző - jogosan - Smith elméletének legfőbb fogyatékoságát abban látja, "hogy a nemzetiséggel mint közösségi formával nem foglalkozik".

A nacionalizmus kelet-európai történetének elemzésekor H. Kohn elméletét egészíti ki. E szerint a na-

cionalizmus nyugaton a polgárosodás adott szintjét fejezte ki, a kelet-európai eltérő feltételek pedig a "korán jött" ideológiát eltorzították. Ezzel szemben Fábián elismerve a módosulásokat azzal érvel, "hogy a nacionalizmus mint ideológia és mozgalom sehol sem /nyugaton sem! / jelentkezett "tisztá" demokratikus alakjában; alapvonása: a türelmetlenség. "Ezt a nagy francia forradalom történetén keresztül bizonyítja. Másrészt egy kelet-európai törekvést hangsúlyoz., a demokrácia és a nemzeti eszme szintetizálására. Ennek a demokratikus nacionalizmusnak a képviselője volt Széchenyi, Bălcescu, Eötvös.

Mivel a nacionalizmusnak sehol sem alakult ki valamiféle tiszta formája, sokféle változatával találkozhatunk. Fábián ezek közül a következőket sorolja fel: humanista /Rousseau, Herder/, jakobinus /Robespierre/, szabadelvű /Bentham/, hagyományos /Burke, Schlegel/. A mozgalomban résztvevő osztályok, rétegek szerint: arisztokratikus /Magyarország, Lengyelország/, népi /szerb, bolgár/, polgári /cseh/, bürokratikus /görög/. A.D. Smith alapján: etikai /a fő cél a kulturális egység megteremtése/ és területi /a politikai függetlenség elérésére törekszik/, valamint vegyes típusú nacionalizmusokat különböztet meg.

E.K. Francia a nacionalizmusnak négy válfaját különbözteti meg: "Az integrális nacionalizmus a nemzetet a történelem szükségszerű alkotásának fogja fel, ezért a mozgalom vezetői a nemzeti principium teljes gazdasági, társadalmi és kulturális érvényesítését szorgalmazzák." Az etnikai nacionalizmusban a közös kultúra fontosabb "az önrendelkezést jelentő nemzeti államnál". A helyreállító nacionalizmus a történeti államot akarja restaurálni... A népi nacionalizmus a konszolidálódott nemzetek sajátja."

Fábián a nemzeti kisebbségek mozgalmait policentrikus jellegűnek tartja, mert itt "nem az etnicitás felismerése a fő cél, hanem az etnicitást kifejező értékrend megtartása az emancipáció folyamatos biztosítása révén ... csak a marginális helyzet, az elnyomás fokozódása növeli az etnocentrikus vonások felülkerekedésének esélyeit". A szerző E.K. Francis modelljét fogadja el, amelyben a legfontosabb elem a demokratikus társadalom toleranciája, a más nyelvű és kultúrájú közösségek társadalomba való beilleszkedését illetően.

A tanulmány végén azzal a leegyszerűsítő felfogással szemben fejti ki a nacionalista ideológia lényegét, amely a dolgozók osztályöntudatának elhomályosításában és következményeiben ragadta meg annak tartalmát. Ebben az esetben azonban nem tipizál, hanem "a dolog fejlődésében" határozza meg a nacionalizmus tartalmát.

A nacionalizmus mint a történelmi integráció fejlődésének velejáró következménye már a keletkezésakor magában rejtette az eltorzulás lehetőségét. "A nacionalizmussal a partikularitás tudata emelkedik a nembeli összetartozás tudatának helyébe. A nacionalizmus nem tudományos elmélet, az eszméknek, reményeknek, kívánságoknak, aggályoknak, eszményeknek, oélképzeteknek, fogalmaknak olyan rendszeres vagy ösztönös egybekapcsolása, amely biztonságérzetet ad, és igazolja az egyének, csoportok magatartásformáit és cselekedeteit. A társadalomban a viszonylagost abszolutizálja, és legitimáló, gyakorlati-politikai funkciót tölt be. Az egyén és a közösség összetartozásának tudatát a nacionalizmus azzal torzítja el, hogy a partikuláris létezészt emeli a történelmi fejlődés tengelyébe... A történelem mindenképpen "az illető nemzetért van", a transzcendens erők vagy a történelem mindig igazságot szolgáltatnak a kiváló érdemeknek és a rátermettségnek". Ez az önigazolásra is szolgáló világmagyarázat alkalmas a tömegek manipulálására." A nacio-

nalista szövegekben a nemzet a legjobb tulajdonságokkal rendelkezik ... a legfejlettebb civilizációk és kultúrák egyenes ágú örököse. Az ősök tettei alapozzák meg az utódok jogait. "Ebben jelenik meg az etnocentrizmus kizárólagossága." "A nacionalizmus önnéplő szenvedélye az öngazolás szükségéből fakad", aminek alapján az egész gondolkodásmódra egyfajta éretlenség jellemző." A nacionalizmus az együttélés közösségi formáját ellentmondásmentesnek, teljes értékűnek vallja. A konfliktus csak a saját struktúrán kívül lehetséges, aminek a másokkal való viszonyban van érvénye. "Ez annak a csoportnak az érdeke elsősorban, amelyik a bürokratikus hierarchia csúcsán áll, hisz igazolniuk kell a mindig létező ellentmondásokat. Pozíciójuk lehetővé teszi az ideológia terjesztését az alacsonyabb helyzetű és álművelt rétegekben. Ennek az a következménye, hogy "az állandó vulgarizáció és manipuláció eltorzítja az egyén és a tömegek magatartását. Az ideologikus állam gondolkodás nélküli lojalitást vár az egyéntől, a politikai nemzethez tartozás feladatainak fenntartás nélküli teljesítését". Egyetlen csoport partikularitása válik az ideológia révén általános érdekként egyedüli értéké. "A torzulás a diktatórikus, totalitárius államokban a legteljesebb /lásd a fasiszta államokat/. A demokrácia /több lehetőségű társadalom/ ellensúlyozni tudja a türelmetlenséget, pluralizmusa a választásokra és véleménycserékre is alkalmas. Az alternatívák humanizálják a cselekvést."

A tanulmány befejezése egyértelműen tükrözi, hogy a nemzeti, nemzetiségi problematika alfáját és omegája Fábrián számára a demokrácia kérdése. E tanulmány - véleményem szerint - a problémakör legjobb magyar nyelvű összefoglalása. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egy olyan végpont is egyben, amiről előrejutni, differenciálni csak beható történeti /pl. sajtó- és párttörténet/ kutatásokkal lehetséges.

A tudatosság lehetősége o. írásban a modern társadalomba beilleszkedő nemzetiségek létezési módját vizsgálja a városon keresztül. A magyarnyelvű nemzetiségszociológiai kutatások e területtel még nem foglalkoztak behatóan. Sajnos Fábiánnak sem sikerült ezt a hiányt pótolnia. Ez az írás azzal foglalkozik, hogy mi határozza meg a nemzetiséget, hogyan viszonyultak ehhez történetileg a városban és mik a feltételei a nemzetiségek alkotó részvételének és fejlődésének a társadalomban. /Sajnos itt is hiánynunk kell a jelen anyagának történeti elemzését. Ezért csonka ez a vizsgálódás./

A nemzetiségek társadalmi beilleszkedése, részvétele a társadalom életében attól függ, "hogy hagyományos kultúrájukat milyen mértékben tudják ötvözni korszerű ismeretekkel és technikai jártassággal. "Ebben az anyanyelvű iskolának a legnagyobb a szerepe. Ezért hangsúlyozza Fábián, "hogy a nemzetiségi iskolákban folyó anyanyelvű oktatás minden vonatkozásban megfeleljen a tudomány és technika trendvonalának." Ellenkező esetben az anyanyelvű oktatás "segédszemélyzet képzésére állítódik be, károsodik a közösség alkotóképessége és intelligenciája, a nemzetiség elszakad a társadalmi szerkezet újratermelésének dinamizmusától." A sajtóságok megőrzése mellett hangsúlyozza a nembeli értékekre való nyitottságot az elzárkózással, a partikularizmussal szemben. Mindezek legfontosabb feltételét /a demokratikus társadalmi környezeten túl/ abban látja, hogy a nemzetiségek fejlett értelmiségi réteggel rendelkezzenek. /Ennek minimális előzetes feltételét a korosztály középiskolát végzett tagjainak 1/3-os továbbtanulási arányában állapítja meg./

E tanulmány az előzővel együtt egy élethelyzet elméleti megfogalmazása. Ezért van az, hogy a szerző szinte az unalomig, újabb és újabb szempontok szerint hangsúlyozza /az általa azonban részletesen nem körülírt/ demokrácia szükségességét.

A nacionalizmus és a nemzetiségi lét mellett a modernizáció, a társadalom változtatásának mikéntjét emeljük még ki fontosabb témaként a kötet tanulmányaiból. Ez áll a középpontjában a román eszméletörténet magyar olvasók által aligha ismert két alakjának bemutatásának. E. Lovinescu a két világháború közötti román szellemi életben kultúrfilozófiai nézeteivel, kritikáival éles vitákat váltott ki. A nemzeti kultúrákban az eredetiséggel szemben az utánzás és az asszimiláció szerepét hangsúlyozta. "Az utánzást a társadalom és a kultúra olyan alakító tényezőjének fogadta el, mely kiegyenlíti, szinkronba hozza a társadalmi, művészi és ideológiai fejlődés különbségeit." Ez a nemzeti civilizációk fejlődésének meghatározója. A fejletlenebb asszimilációja a fejlettebb civilizáció eredményeivel Lovinescu szerint robbanásszerűen zajlik le, tehát "nem kötelező az összes fokozatok végigjárása... Nem tagadta a nemzeti sajátosságok jelentőségét - de "azt az egyetemes civilizáció rendjén belül képzelte el. "A" "forradalmi utánzás mechanizmusa" két részből áll: a teljes átvételből és annak feldolgozásából a faji /nemzeti/ sajátosságoknak megfelelően.

A román civilizációt elemezve Lovinescu "a nemzet eredendően latin szellemi és lelki alkatának fokozatos eltorzulását mutatja be. A Bizáncon és a szlávokon behatoló kultúrhatások orientalizálták a lakosságot. Az élet passzív, fatalista felfogása mellett a fanarióta korban elterjedt az erkölcsi hanyatlás és a korrupció... A döntő fordulatot a francia felvilágosodás és forradalom eszméinek elterjedése hozta. Lovinescu "a francia államot tekintette a forradalmi utánzásra alkalmas modellnek". Ennek megszilárdulását látta ideológiailag az 1866-os alkotmányban. Ezzel együtt a gazdaságban a nemzeti ipar megteremtését tekintette "a román lélek kelettelenítése" befejeződésének. A nemzeti identitás döntő elemét, a latinitásnak az érvényesülésében látta.

Ebben a folyamatban különíti el Lovinescu a moldvai /hagyományhű, passzív, álmodozó/ mentalitást a havasalfölditől /"igazi forradalmárok"/. Ehhez kapcsolódva röviden Fábíán is kifejti véleményét az adaptációról. "Egy ország szabadelvű átalakításának bonyolult összetett, belső konfliktusokkal terhelt folyamatát semmiféle tradícióra, történelmi gyökerekre való hivatkozással sem lehet kérdésessé tenni. A nemzeti kultúra "kritikai szellemének" /a hagyományok kritikája az új hatásokkal szemben - B.N./ érvényesülése természetesen nélkülözhetetlen, de nemcsak a külső hatásokat kell megszűrnie, hanem a hagyományokat is, hogy azok ne nehezkedjenek tabuként a reformgondolkodásra és a nemzet azonosságtudatára. A nemzet azonosságtudatának elferdülését nemcsak az átvett külső formák elégtelen asszimilálása okozhatja, hanem a múlt és a hagyományok idealizálása is, amikor a jelen valóságát és feladatait ködbe borítják a történelem kulisszái."

Egy másik írásban Tudor Vianu ún. kulturális aktivizmusát mutatja be a szerző. Lovinescutól eltérően Vianu nem az utánzásban látja a kultúra oélját, hanem "a megtartásra érdemes tradíciókkal összhangban álló újításban". Szerinte, mivel a tradíciók akadályozzák az újítást, azok a megtartásra méltóak, melyek mintegy kiegyensúlyozzák az újítást és a szabadságot. A kötet érdekes és értékes tanulmányai azok is, amelyek új megközelítésben tárgyalnak egy-egy életművet. Bethlen Gábor tevékenységét a politikai realizmus ideáltípusával összevetve vizsgálja Fábíán. Apáczai Csere Jánost pedig korszerűsítő erkölcsiége felől közelíti meg. Széchenyit és Eötvöst a demokratikus nacionalizmus magyar képviselőiként állítja elénk. Ezekben a tanulmányokban is - hasonlóan a transzilvanizmusról szólóhoz - találkozhatunk egyfajta történeti-fogalmi összemossással. A virtuálist és a meglevőt, az ideológiatörténeti jelenséget és a

korban megnyilvánuló általános szellemiséget nem választja kellőképpen szét. A szerző Apáczai akadémiai tervét a bethleni országépítő politika szerves folytatásának tekinti. Ami önmagában helyes is, azonban míg Bethlen Gábor önálló hatalommal bíró politikus volt, addig Apáczai tanár, a kultúra erdélyi munkása. /Tehát közöttük a kontinuitás csak gondolatilag és nem a történeti szerepeket illetően igaz./ Széchenyi és Eötvös portréja nyilvánvalóan a XIX. századi magyar eszmetörténet leegyszerűsítő minősítésével szemben íródott. Azonban fontos lett volna annak hangsúlyozása, hogy a Bibó István által leírt közösség felszabadulása, egyén szabadsága állapot társadalmatörténeti tényként jön létre és létezik /ha nem is ilyen tiszta formában/, míg a kelet-európai demokratikus nacionalizmus csak egyes ideológusok tevékenységében és szemléletében létezett.

A kötet utolsó három tanulmánya a Fábíánra nagy hatást gyakorló Németh Lászlóval foglalkozik. Az egész könyv és kiváltképpen ezek a tanulmányok - mint a magyar eszmetörténet oly sok munkája - a helyzet és az eszmények rögzítésével az értékkeresés jegyében fogant. A fogalmak elértéktelenedésének korában is hangsúlyozza a szerző - a demokrácia szükségessége mellett - a morál, a személyes példaadás fontosságát.

Végezetül felvetődik a kérdés: eredeti gondolkodó-e Fábíán Ernő? A lényeg azonban nem itt van. Fábíán szintetizál, moralizál, közvetít és elemez, átöröktetve ezzel a demokráciát a nemzetiségi kérdéssel összekapcsoló magyar szellemi elődök gondolatait. Ezért tartottam fontosnak ezeket a nálunk nehezen hozzáférhető tanulmányok részletes ismertetését.

Fábíán szépen ír, tisztán fogalmaz, törekszik a kategóriák definiálására. Tanulmányain egy egységes és hiteles világkép szemlélete érződik. Napjainkban kevés

történeti olvasmánynál tapasztalhatjuk ugyanezt. Legnagyobb tanulság a témakör elméleti-eszmetörténeti vizsgálatának behatároltsága. Igazából újat - a demokrácia és a nemzeti kérdés színvonalasan kifejtett összekapcsolása után - csak a konkrét részletkutatások hozhatnak a mindennapi élet, a társadalomtörténet és a politika és eszmetörténet területén. Ebben segít bennünket Fábíán Ernő példamutatása.

BÁRDI NÁNDOR

MAGYARORSZÁG LEGHOSSZABB ÉVTIZEDE

/Szabó Bálint: Az "ötvenes évek" Kossuth Kiadó, 1986./

Végre - mondhatnánk őszinte örömmel - van egy könyv, amelynek szerzője vette a bátorságot, nem kimélt időt és fáradságot és megírta az ötvenes évek történetét. Az első oldalak után örömünkbe öröm vegyül, mert kiderül, hogy a szerző nem végezte el azt a feladatot, amit könyve címével sejtetni enged. Hiszen ennek alapján joggal várná el az olvasó, hogy alapos és részletes elemzést vehet kézbe az ötvenes évek címszóval jelölt korszak politika, gazdaság, kultúra és társadalomtörténetéről - ilyen átfogó mű eddig még nem született -, ehelyett csak a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége által irányított politika illetve az ekkor hozott párhatározatok elemzésszerű szómagyarázatát olvashatjuk. Meg kell hagyni nem könnyű olvasmány, már csak a "pártzsargon" bevett szóösszetételeit és fordulatait alkalmazó "bükkfanyelv stílus" miatt sem. További problémát jelent az, hogy a szerző gondolatmenetét igen erősen meghatározza az utólagos igazolás /"akkor is a szocializmus épült"/, a legitimációs szándékú belemagyarázás szándéka és a pártos elfogultság. Néhány esetben ez már a tudományoság által megkövetelt objektivitás rovására megy /pl. Nagy Imre szerepének értékelése/. Ennek okán nem vállalkozhatunk a könyv minden részletére kiterjedő, aprólékos elemzésre, csak a fontosabb, a korszak megítélése szempontjából perdöntő állítások, kérdéskörök kiemelésére.

Ha Magyarország egyik leghosszabb évtizedének időhatárait szeretnénk megvonni, akkor azt a két fordulópontot kell megkeresnünk, melyek többé-kevésbé egyértelműen kijelölik a korszak kezdő és végpontját. Természetesen ezek szervesen illeszkednek illetve nőnek ki az akkori társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokból

és csak úgy értelmezhetők, ha ezeket az eseményeket igyeke-
szünk belehelyezni a folyamatokba. Ennek figyelembevételével az ötvenes évek kezdőpontját az 1947 augusztus végi választásokban - ekkor vált legitim jellegűvé a kommunista párt kizárólagos hatalmat akaró politikája -, zárópontját pedig az 1963-as amnesztiában ragadhatjuk meg. Ez utóbbi dátum létjogosultságát többek között az /is/ indokolja, hogy az előző év kora őszén szilárdult meg hosszú időre a Kádár János névvel fémjelezhető centralista irányzat azáltal, hogy sikerrel háritotta el a dogmatikus szárny kísérletét a hatalomba való visszatérésre, másrészt az amnesztiával kiszabadult az ötvenhatos tevékenységéért elítéltek többsége, köztük számosan olyanok is, akik később aktív szerepet játszottak a konszolidációban és a hatvannyolcas gazdasági reform során. Természetesen ezen a hosszú korszakon belül számos rövidebb periódus különíthető el. Csak felsorolásszerűen 1947-1949 a kommunista párt hatalmának teljessé tételének, a politikai rendszer "egycsatornássá" alakításának ideje; 1949-1953 a "nehéz esztendő" szakasza; 1953 június - 1955 március az "új szakasz" kísérlete; 1955 március - 1956 február a resztalinizációs törekvések periódusa; 1956 február - 1956 október 23. a válság elmélyülése; 1956. október 23.-november 4. a felkelés időszaka; 1956. november 4.-1958. június 17-ig a pacifikálás és a normalizáció kezdetei; 1958. június 17-től 1963 márciusáig a normalizálás kibontakozásának szakaszai különíthetők el.

Szabó Bálint felfogásában a kép sokkal egyszerűbb. Ő ötvenes évek alatt csak az 1949-1956 közötti korszakot érti s ezen belül három szakaszt különít el a következő módon: 1949-1953 június; 1953 június - 1955 március; 1955 március - 1956 október. Továbbá megkísérli felvázolni az 1957-es év néhány eseményét, de ez szerintem már nem tartozik szorosan az ötvenes évekhez.

Azt is le kell szögeznünk, hogy messzemenően felületesnek, a lényegét elfedőnek és eufemisztikusnak tartjuk azt a szemléletet, amely ezt a korszakot "személyi" kultuszként aposztrofálja és úgy jeleníti meg, hogy a "torzulások és a hibák ellenére is épült a szocializmus". Ezzel kapcsolatosan több kérdés merül fel egyidejűleg: helyénvaló-e egy a mindennapi élet legintimebb részleteit is szabályozni, irányítani akaró zsarnokságot "személyi kultuszként" emlegetni? Lehet-e a nehézipar központú iparosítást azonosítani a modernizációval vagy a szocializmussal? Nyilvánvalóan nem, mert ahogyan a zsarnokság fogalma nem azonos a személyi kultusszal, úgy a nehézipar fejlesztése sem helyettesítheti a széleskörű társadalmi-gazdasági modernizációt, hiszen a társadalmi haladás, egy adott formáció fejlettsége nem mérhető a felépített vaskohók számával. Szabó Bálint pedig erőteljesen hajlik e szemlélet elfogadására. Ebből az is kiderül, hogy a szerző összekeveri vagy félreérti bizonyos fogalmak tartalmát és jelentését. Így fordulhat elő az, hogy Szabó szerint 1947-1948 fordulóján "az antifasiszta demokratikus forradalom szocialista forradalomba nőtt át". Ezen állítása fölöttebb meghökkentő. Sajnálattal kellett észrevennünk, hogy Szabó Bálint elfeledkezett a marxista forradalomelmélet ama alaptételéről, hogy a forradalomhoz forradalmi helyzet szükséges, amikor is a mennyiségi változások minőségi változásokat eredményeznek. Magyarországon viszont ebben az időben /1947-1948-ban/ semmi ilyen vagy valami ehhez hasonló helyzet nem volt, ezt már a korabeli publicisták is észrevették. Forradalom helyett sokkal inkább arról volt szó, hogy a kommunista párt - a megfelelő hatalmi háttér birtokában - erőt és energiát nem kímélve, eszközökben nem válogatva, igen céltudatosan és szervezetten a hatalom megszerzésére tört. Az, amit népi demokráciaként szokás emlegetni nem volt más, mint /

olyan politikai-taktikai okokból életre keltett kategória, amely alkalmasnak bizonyult az egyeduralomhoz vezető út illetve annak átmeneti leplezésére. /Az természetesen nem vitatható, hogy az 1944 ősze és 1947 ősze között a korszaknak igen eredeti demokratikus elemei is voltak./ Az események fényében, a lezajlott folyamatok lényegét tekintve ma már világosan látszik, hogy ekkor, a negyvenes évek végén elsősorban arról van szó, miszerint a Rákosi, Gerő, Farkas, Révai, Rajk, Kádár és mások által vezetett kommunista párt - talán az égető modernizációs kényszert is megsejtve - egy "keleties", az orosz történelmi fejlődés sajátosságainak megfeleltetett, XIX. századi ideológiára épülő modernizációs gyakorlatot akart feltételek nélkül, az adottságok figyelmen kívül hagyásával - átültetni a viszonylagos elmáradottságában is fejlettebb, nyugatias szerkezeteket tartalmazó, közép-európaias jegyeket hordozó magyar társadalomra. Az alapkonfliktus tehát ott fogható meg, hogy a bevezetésre kerülő társadalmi, gazdasági és politikai mechanizmus a "kísérlet" során inadekváltként bizonyult a magyar viszonyokra.

Kézenfekvőnek látszik és érvekkel is alátámasztható az az állítás, mely szerint a gyakorlatban megnyilvánuló - olykor terrorisztikus - politikai kényszer híján a magyar társadalom más utat választott volna a modernizációra. /Lásd pl. az 1944-1945-ben spontán kialakuló népi igazgatási szerveket és nemzeti bizottságokat./

Ha most tovább lépünk és az 1947-es választásokkal szabad utat nyert alternatíva megvalósulásának problémáit vizsgáljuk, akkor rögtön szembetaláljuk magunkat olyan kérdésekkel, mint a Rajk-per illetve a koncepciós perek sorozata és a több százezer embert érintő törvényteleniségek, a totális diktatura eszközzrendszere, a kidolgozott gazdaságpolitika és a kiépült társadalomirányítási rendszer irracionális vonásai, a társadalom gyorsított

ütemű átrétegződésének beindítása, az új "uralkodó osztály" az apparátus kiépülése és megerősödése és végül, de nem utolsó sorban 1956. Ezekre a problémákra vonatkozóan Szabó Bálint könyve nagyon kevés érdemi információt tartalmaz, hiszen csak a politikai mechanizmus működésének néhány kérdését tekinti át. Valószínűleg azért, mert ha belemerne a fentebbi kérdéskörök érdemi tárgyalásába, akkor tarthatatlanná válna könyvének állításrendszere és egész koncepciója, arról nem is beszélve, hogy olyan részleteket kellene nyilvánosságra hoznia, amelyek kellemtelenül érinthetnének ma is aktív politikusokat. Ha vállalkozott volna erre, akkor el kellett volna ismerni többek között azt is, hogy Rákosi - bármennyire meghatározó volt a militáns pártfegyelem - nem válhatott volna zsarnokká, ha a kommunista párt többi vezető egyénisége nem támogatja, ha asszisztálásukkal nem sikerült volna eltávolítani az útból azokat a kommunista és más párthoz tartozó politikusokat, akik személyükben hordozták az ellenalternatívát, ha nem sikerül akár meggyőzéssel, akár megvesztegetéssel, akár megfélemlítéssel kialakítani a "feltétlen hivek seregét"; ha a kommunista párt nem élvezte volna a szovjet vezetés hathatós támogatását. Miután mindez együtt volt és a politikai porondon sem ellenfél, sem olyan erő nem mutatkozott, amely a megvalósuló politika minimális kontrolljának lehetőségével rendelkezett volna, gyakorlatilag akadálymentesen bontakozhatott ki a rendszer a maga - irracionalitásokkal terhelt - valóságában. Természetesen ehhez szükség volt egy olyan társadalomlélektani szituációra - az ún. "felszabadulás effektusra" -, amelyben a társadalom tagjainak nagy része feltétel nélkül és őszintén hitt abban, hogy amit tesz, azt a "szebb holnap" érdekében csinálja. Így kerülhetett sor a párthoz való hűség, a párttal való feltétlen azonosulás kizárólagos prioritássá tétele és a

szakértelem időleges törvényen kívül helyezése, így tűntek el az üzemek éléről a szakemberek, akiket többé-kevésbé jó szándékú, de hozzá nem értő munkás, pontosabban kommunista pártkáderek váltottak fel. S a centralizációt szolgáló államosítások révén kézbevert ipar és nehézipar fejlesztésre orientált gazdaságirányítás bevezetésével kialakult a parancsuralmi gazdálkodás rendszere. Az adott körülmények között fel sem merült annak lehetősége, hogy a modernizációt - a jó adottságokkal rendelkező országban - az agrárszektorra is lehetne alapozni.

A szabadságon, a kizsákmányolásmentességen és a demokratikus eszközrendszer alkalmazásán alapuló társadalmi-gazdasági rendszer helyett egy erősen eltorzult, önkényre, hierarchikusságra, állami kizsákmányolásra alapozott rendszer kelt életre, a társadalom passzív konszenzusát sem igényelve.

Szabó Bálint - aki párttörténészként a legjobb forrásokból dolgozhatott - képtelen a fenti problémák felismerésére, feltételezi, hogy a monolit hatalom, amely a közjó nevében lép fel, képes azt megvalósítani. Kritikai alapállása mindössze odáig terjed, hogy minden felelősséget igyekszik Rákosira és társaira hárítani az MSZMP 1962-es határozatának szellemében. Elemző készségből pedig arra már nem futja, hogy ne csak a jól ismert tényeket ismételgesse, hanem az események és a folyamatok eredőit is megkeresse. Ezt támasztja alá, ahogyan 1956 kérdéseiben állást foglal. Egyszerűen elfeledkezik arról, hogy az 1956-ot megelőző esztendők szenvedéseinek következtében milyen hatalmas társadalmi energiák és feszültségek gyűltek fel Magyarországon. Nem hajlandó felismerni, hogy 1956 októberében nem egyszerű politikai, hanem annál összetettebb strukturális válságról volt szó.

Szabó Bálint könyvének lapjain folytonosan azt szeretné igazolni, hogy a tengervíz édes. Pedig a tengervíz sós!

VALUCH TIBOR

A NYILVÁNOSSÁG /részleges/ REHABILITÁCIÓJA

/A Művelődéskutató Intézet "Műhelysorozatáról"/

Érdeemes volna egyszer már alaposan foglalkozni azzal a képtelen s káros gyakorlattal is, amely a "Csak belső használatra" tilalommal nemcsak a kül- és belföldi hírek, hanem a tudományos eredmények jelentős szálalékát is elzárja a közvélemény elől, s ezzel hozzájárul egy olyan mandarinréteg kialakulásához /.../

Hankiss Elemér, Diagnózisok, 1982.

E lap egyik szerkesztője hat évvel ezelőtt gyakran idézte a T. Parsonsnak tulajdonított, kezdő szociológusoknak címzett, figyelmeztetést: "Uraim, döntsék el, mit akarnak csinálni; tudományt vagy politikát?!" E mondas láthatóan nem könnyen alkalmazható Magyarországon. Amikor elvállaltam a Művelődéskutató Intézet által kiadott "Műhelysorozat" ismertetését, már láttam, hogy a fenti kérdést most sem tudom eldönteni.

A sorozat azzal a céllal indult útnak, hogy a rutinszerűen végzett különböző szociológiai vizsgálatok résztanulmányai, irattárban elsüllyedő esetleírásai közül a szakmai olvasóközönség számára hozzáférhetővé tegye azokat, amelyek metodológiai szempontból és a megfogalmazás minőségét tekintve is figyelemre méltóak. Az eredeti ötletnek kettős célja lehetett: a "publikálás" ígéretével jobb munkára lehet ösztönözni a kutatások segéd munkásainak ambiciózusabb részét és a kevésbé bürokratikus nyelvezetű "félkész tanulmányok" közzétételével figyelmeztetni lehet az ilyen belső kiadványok zömét adó kutatási zárótanulmányok szerzőit: jelentéseiket oldottabban és élesebben is megfogalmazhatnák. A sorozat szerkesztőjének, Andor Mihálynak minden bizonnyal ez a

stílus-ideálja, amint ez a legismertebb írásán /"Dolgozat az iskoláról", Mozgó Világ 1980/12-1981/1/ is jól látható. Megjegyzendő még, hogy ez a nem megrendelésre íródott tanulmány is egy "Csak belső..." fejlécű, 99 példányos stencilezett füzetből szabadult ki a folyóiratbeli közléssel.

A sorozat első tagja az UJPEST /Tanulmánykötet/ 1982 őszén jelent meg, még az intézet k.é.k. formaruhájába öltöztetve.

A kötet első írása tökéletesen meg is felel a fentebb vázolt elképzelésnek; Győri Péter az újpesti "telepeket", gyári lakóházakat írja le nagyon pontosan és imponálóan tömören. A második; Demszky Gábor: A léo alatt című beszámolója az éjszakai alkalmi munkát végzők csoportjairól. Érzékletes írás, azonnal meg is jegyeztem a szerző nevét, amikor majdnem két évvel e kötet kiadása előtt találkoztam ezzel a szociográfiával a Mozgó Világ 1980/4. számában. /A következő évi "írószemmel"-ben is olvasható./ A hetvenes évek végén, az ifjúság használatára szánt lapokban lefolytatott undorító "csöves-vita" után ez volt az első publikáció, ami a kérdést nem valami ifjúságra jellemző devianciaként tárgyalta, hanem tisztességesen leírta néhány, szinte a peremen túlra szorított és ott csapdába esett ember /fiatal, középkorú és öreg/ helyzetét. Az újraolvasás váratlan meglepetéssel is szolgált: "Hatvanháromban mint fiataloként ítélték el 12 évre, mint negyedrendű kaptam ennyit, de egy kapott 19 évet, az még mindig benn van. Részegen elvágtuk a falu megafonjának a vezetékeit, kártevésnek, politikai ügynek minősítették /.../ Ránk nem vonatkozott az amnesztia, a hatvanhármas..." Olvassuk csak újra a Mozgó Világot: "Hatvenkettőben mint fiataloként ítélték el lopásért öt hónapra, hatvanháromban visszaesőként két évre, aztán még többször lopásért ... összesen majdnem 12 évet

voltam börtönben..." A többi azonos. Minden bizonnyal az utóbbi a gyakoribb életpálya - és az első a valódi.

A kötet harmadik írása a kutatásvezető, Berkövitcs György rész-tanulmánya. A kutatást lezáró, összefoglaló kiadvány megjelenéséről nem tudok.

A sorozat M. Kiss Sándor: Variációk egy fogalom értelmezésére című kötetével folytatódott, még 1982-ben. Ez történeti kérdésekkel foglalkozó publicisztikai írásokat közöl /újra, mert legtöbb már itt-ott megjelent/, ill. részleteket a Vitányi Ivánnal közösen írt "A Magyar Diákok Szabadságfrontja története"-ből, ami három évvel később teljes terjedelmében megjelent, majd a nem kommunista, antifasiszta diákok emlékművét is fölállították Pásáréten, a fasorban. A könyv tehát egy kis lépés volt e cél felé. Tartalmaz olyan írásokat is, amelyek egyik előző csoportba se sorolhatók, ezek közül legjelentősebb a Német László 1943-as beszédét ismerteti, részletesen, szintén évekkel megelőzve a szárszói dokumentumkötet /rég esedékes, újra/ publikálását. Talán ezen hajdan-volt aktualitásának következménye, hogy ez a kötet - eltérően az elsőtől és a harmadiktól - viseli a "Kézirat gyanánt" billogot is.

A harmadik, szintén 1982-es kötet címe: CIGÁNY-VIZSGÁLATOK. Anyagának jelentős része - mondhatni, természetesen - az 1971-es, Kemény István vezette nagy vizsgálatból származik, mint azt Havas Gábor: A Baranya megyei teknővájó cigányok című tanulmányának elején közli is. A demográfiai és egyéb adatok ugyan részben elavultak, de a különböző etnikai csoportok bemutatása, a hagyományos foglalkozások és a változtatási próbálkozások, legfőképpen pedig a kiszolgáltatottság sok-sok formájának leírása, maradandó értékű. Szerencsés a könyv szerkezete is; az első részben lévő szociográfiák /novellák?/ testközeliségbe hoznak néhány köznapi és extrém helyzetet, ezzel is felkészítve az olvasót a másik két rész tanul-

mányainak empátikus olvasására. "Erosiben egy 52 éves cigány asszony a lakásában az orrom előtt megkéselte saját 19 éves fiát. Mestermunka volt. Ott ültem 30 centire tőlük, és nem vettem észre semmit. /.../ Az előzmények: az asszony a Dachau-i deportálása történetét mesélte..." - ezek az első mondatok.

A szenvedtlen hangnem nem kívülállást jelez, hanem éppen a cigány családon belüli viszonyok pontos ismeretét. A tanulmányok olvasása előtt szembesülni kell a szegénység kultúrájával, ahol a vitatkozás szerves része a precízen szúrt 1-2 centiméter mély seb.

Ugyanígy, a munkaerőpiaci pozíciók leírása előtt olvashatók három cigány asszony munkakönyvének bejegyzései. A közzétevő, Lengyel Gabriella csak egyetlen megjegyzést fűzött hozzájuk, tulajdonosaik idült betegségének megnevezését. /A súlyos tüdőbeteg rendszeresen vissza-visszakerül a csiszolóüzembe, eto..../

Mivel ez a könyv, kis példányszáma miatt szinte megtalálhatatlan, az olvasót egy újabb, hasonló motivumokat is tartalmazó Havas Gábor novella elolvasására szeretném biztatni. A "Vadkelet" legutóbb megjelent az 1987-es "Magyar Mozaik"-ban. /A csak félig-meddig ironikus cím magyarázata: a "vadnyugati" állapot egy európai jellegű civilizáció létrehozásának folyamatát jelenti - a "vadkeleti" pedig leépülését, széthullását az adott régióban. Ez utóbbi írás, és Magyar Bálint később említett könyve is szorosan összefügg ifj. Schiffer Pál 1981 és 1986 között Juhász Pállal közösen készített dokumentumfilmjeivel./

Ezt követően három évig szünetelt a sorozat. 1985-ben jelent meg a negyedik, Ambrus Péter könyve: Alkohol az életmódban /Egy szegénytelep élete/. Az alcím mutatja, hogy közben lezajlott egy terminológiai változás is a magyar szociológiában. E könyv a "Dzsumbuj"-ról szól, szociálpszichológiai tanulmánynak is tekinthető.

A hirhedt Illatos úti telep 1937-ben épült, és azok akik oda beköltöztek egy pillanatig szerencséseknek is hitték magukat: sorozatos kilakoltatások után tartósabbnak ígérkező fedél került a fejük fölé. Az épületek tervezésekor azonban teljesen figyelmen kívül hagyták azt, hogy mindenkinek szüksége van legalább egy minimális magánéletre, magánszférára. Ráadásul a telepet rettenetesen túl is zsúfolták. Az ebből adódó számos konfliktus, botrány és a környék régebbi lakóival való összeütközések gyorsan meghozták az eredményt: az egész városban kialakult /és negyven évig tartotta magát/ az a vélemény, hogy "ezek" sokkal rosszabbak, mint a tisztességes szegények - akik közé persze ők is tartoztak, amíg nem gyűjtötték össze őket a hivatalnokok /akik akkoriban is a rászorultság és érdekesség kategóriáira figyelhettek/. A segélyakció egyenes következményeként a szegénységen belül újabb bűnbakcsoport képződött, és tagjai ettől fogva a bőrükön érezhették, mit jelent kisebbséginek lenni. Válaszuk is gyorsan kialakult: az agresszió.

Ambrus és munkatársai a telep történetét és lakóinak életmódváltozásait is megpróbálták feltárni a telep felszámolását megelőző években.

Az eddigi kötetek ismertetése is jelezhetette, hogy mit tartok a sorozat fő érdemének: a hivatalos nyilvánosság határainak határozott megközelítését, sőt tágitását. Ez a fordulat az ötödik kötetrel érkezett el, 1986 nyarán.

Dunaapáti 1944-1958 dokumentumszociográfia áll Magyar Bálint könyvének címlapján. E háromkötetes, 910 sűrűn írt oldalas mű is hordja még a "Kézirat gyanánt" minősítést, de 1500 példányából 900-ra árat is nyomtatnak /190 Ft/ és /igaz, hogy csak egyetlen helyen, az Október 6. utcában/ könyvesboltban is kapható volt. Aki elolvassa, érzékletes és részletes képet kaphat a jelzett időszak történetéről.

Nagy levéltári anyagot, közigazgatási, /többféle/ párt, bírósági, iskolai, presbitériumi, ... iratokat, családi dokumentumokat és ezeket jól kiegészítő interjúkat találunk a könyvekben. A falu dolgai mellett megjelennek a "nagypolitika" eseményei is, leiratok, postán érkező propagandaanyagok, ... formájában, és a beszélgetésekben is. Egyéni életutakat is követhetünk, az emlékezések mellett beadási könyvek, bírósági idézések, ... és a már-már a korszak reprezentáns műfajának tekinthető szűkszavú rablevelek szövegét olvasva.

A könyvet látva nem is történelmi események rögzítésének örültem elsősorban, hanem a mikrofolymatok láttatásának, a hatalomgyakorlási stílusok bemutatásának. Persze le kell írni a háború helyi hatásait, a választási eredményeket, a beszolgáltatásnak és kollektivizálásnak nevezett latens polgárháború büntető hadjáratait, és 1956-ot is. Pontosan. Le kell írni az emberek megalázását, férfiak megverését, besúgásra kényszerítését és gyermekágyas anyák Hortobágyra deportálását. Ezek az előbb említett súlyos események lényegéhez tartoznak. Nagyon fontosnak tartom, hogy a mai tizen- és huszonévesek mind ezekkel szembesüljenek és e folyamatok háttérét is elemezni próbálják. E szembesülést teszi lehetővé e könyv; több tényt felhalmozva, mint amennyit a legtöbb megpróbáltatást átélt, jó memóriájú nagypapa el tud mesélni és több forrást felhasználva, mint amihez bármely egyetemi hallgató hozzáférhet.

Lehet persze a "Dunaapáti"-ból kiolvasható történelemnél pontosabban rekonstruálni az adott időszakot, de ehhez komoly, legalább kétévnyi kutatómunka kellene, zárt archivumokba kellene bejutni és a korszak igazán fontos tanúit kellene őszinte szóra bírni. Minderre nagyon keveseknek lehet ideje, esélye pedig...

Tehát: ha valaki szeretné a publicisztikai közhelyeknél és bacsópéteri filmeknél mélyebben megismerni az

"ötvenes éveket", akkor 1986-tól - ki tudhatja meddig? - ez a könyv a legjobb publikus forrás.

Ha valaki már megalapozott ismeretekkel rendelkezik minderről, akkor sem redundáns szöveghalmaz számára e könyv, nagyon sok fontos "apróságot" találhat benne.

Mindenekelőtt a szövegek stílusát kell említenem. A propaganda rémes képzavarait, a hivatalnokok szörnyszülött szavakat halmozó, elemi nyelvtani hibákkal teli önismétlő jelentéseit és utasításait. Ezek ugyan a "talált anyag" sajátjai, de nem kis munkát jelenthetett a könyv összeállításakor, korrigálásakor ezek pontos megőrzése. Másodszorban a szerkesztés kiváló poénjait. Nagyon kevés a folytatás nélkül eltűnő szál. A látszólag indokolatlanul felvett esetleges ügyekről később kiderül, hogy fontos jelentésük van. Például, első látásra nem értettem, miért került az 1948-as fejezet elejére egy idegbeteg férfi november hetedik részeg randalírozását követő ítélet /két hónap, felfüggesztve/? De amikor visszala-
poztam 25 oldalt, ellenőrizni, tényleg ezt a nevet olvastam-e az MKP községi vezetőségének névsorában, akkor hirtelen felismertem milyen toborzási és káderkiválasztási problémák lehettek 1947-ben...

Az ország gazdasági helyzetét is megvilágítja a következő életkép:

"1946. április 30.

A járási főjegyző leírata a községi előljáróságoknak.

A járási orosz katonai parancsnokság 14 drb. villanykörtének a sürgős beszerzését rendelte el. Tekintettel arra, hogy a villanykörték beszerzéséhez szükséges anyagi fedezettel nem rendelkezem, így felhívom a következőkre: A község költségvetésének terhére közölt határidőig szerezzен be Szenk, Dunavendégi, Nyíroktő, Csolna, Németújfalú és Dunaapáti község 2-2 drb. 40 wattos, Rogod és Dobronca községek pedig 1-1 drb. 60 wattos villanykörtét és ezt hozzám küldje be."

1952-ről szól a következő interjúrészlet: "... utaztam a vonaton, és ismerősök kérdezték, hogy vannak a fiaim. Mondtam, hogy munkaszolgálatosok. Volt ott egy tiszt, és belekötött: Mamikám, /.../ ilyen mostmár nincsen!" /Az elbeszélő férje ekkor már egy éve Kazincbarcikán raboskodott, az asszonynak egyedül kellett állni a "kulák-gazdaságra" kirótt terheket./

Nem idézek több epizódot a könyvből. Mindegyik tárgyalta évről széleskörű dokumentáció található benne. Remélem, hogy a tervezett negyedik kötet is hamarosan megjelenik, még legalább tíz évvel korábban a történetet.

A sorozat hatodik tagja: Závada Pál: Kulákprés című könyve egy konkrét, tótkomlói parasztcsalád sorsán keresztül mutatja be azt a folyamatot, amely legtöbbször a megcélzott gazdaságok szétveréséhez, megsemmisítéséhez vezetett - vagyis elérte a célját.

E könyvben az események három síkját követhetjük:

1/ A jogszabályok változását /ill. kontinuitását, tekintve, hogy a függelék a háború alatti beszolgáltatási rendszert is ismerteti/.

2/ Az adott gazdaság helyzetének aprólékosan leírt változását. Itt olvasható a család teljes iratanyaga is /beszolgáltatási lapok, felszólítások, idézések, ítéletek ... a börtönből írt levelek/.

3/ A folyamatról a korabeli sajtóban olvasható cikkekből készült bő válogatás. /Ennek egyik fejezete olvasható volt a Medvetánc 1984/2-3 számában is./ Egy részlet:

1948 júliusában a Viharsarok Népe már odáig megy, hogy a gyulai törvényszék ítéletét botrányosnak nevezi /.../ "Mindössze egy évre ítéltek egy szabotáló basaparasztot, aki lóval végzett előcséplést, és kilenc keresztből mindössze 124 kg gabonát csépelet ki, bár hasonló esetek halállal is büntethetők!"

Azt, hogy ez nem pusztán újságírói túlzás, tízéve tudom. Akkor olvastam a Szabad Nép 1949-es évfolyamát, és nem a

nagy per körül felkorbácsolt gyűlölködés rázott meg leg-
erősebben, hanem az a tizsoros kishir /sajnos most nem
tudom pontosan idézni/, ami arról tudósított: halálra
ítéltek egy harmincéves, negyvenholdas gazdagparasztot,
vasúti szabotázs miatt. Meglazitott 4 rögzítőcsavart,
hogy a vonatot kisiklassa. Szerencsére ezt egy éber vas-
utas észrevette és a csavarokat időben meghúzta. Vagyis
egyetlen tanú volt és semmiféle bizonyíték. A rövidhir-
ben háromszor szerepelt a "negyvenholdas" jelző.

Azért tértem el a könyv ismertetésétől, mert nem kívánom
részletezni. Ebből már 4000 árazott példány készült.

E könyv megjelenése több, mint egy színvonalas szociog-
ráfia közönség elé bocsátása. A szerző is figyelmeztet
rá, Gazsó L. Ferencnek adott interjújában /Élet és Iro-
dalom, 1987/7. szám/: e tortúrán legalább 400 000 /négy-
száz-ezer/ ember esett át, döntő többségük teljesen ár-
tatlanul. Közülük senkit sem rehabilitáltak, soha nem
jelentették ki róluk hivatalosan, hogy áldozatok voltak.
Ma van éppen elég súlyos tehertétel a magyar társadal-
mon, de ezt mégsem lehet elfelejteni; legalább 30 évig
tömegével élnek még köztünk olyan emberek, akik átérték
ezt az üldöztetést. /Például most negyvenesek azok, akik
nagyamájukhoz simulva reszkettek az elsötétített szo-
bában, piszezni sem volt szabad, míg a végrehajtók dö-
römböltek az ajtón. Általában nem törték be; újra jöt-
tek./

Ha a politikai vezetés igazán demonstrálni kívánta volna
azon tételét, hogy radikálisan szakított a Rákosi-féle
módszerekkel, akkor legkésőbb 1966-68 táján rehabilitál-
ni kellett volna e parasztokat. /Mindenkit. Főleg a kér-
vényezést, újabb hercehurcát elkerülendő. A kártérítés
kérdéséről inkább ne is szóljunk.../ Valószínűleg két
összefonódott oka van, hogy ez nem történt meg:

Akkor már működött az a mechanizmus, ami az ún. konszen-

zást a múlt következetes elhallgatásával próbálta megerősíteni. A másik ok még prózaibb; tömegével voltak /voltak?/ hivatalban a kulákkellenes harc hősei, így aztán a koncepciók per fogalma is leszűkült a kommunista funkcionáriusokkal szemben elkövetett esetekre, a fent említett párszáz ezer ember ügyeire nem szokás alkalmazni.

Marad a szimbolikus jóvátétel; ha a sorok olvasója találkozik egy öregemberrel, aki túlélte azt a korszakot, mesélje el neki, hogy létezik néhány könyv, ami... Az öregek egy része jobban hisz a nyomtatott szavak erejében mint mi.

JANKÓ ATTILA

Hírek – Röviden

Az "AETAS" szerkesztői 1987 nyarán kettő éves időtartalomra 378.000 Ft összegű támogatást nyertek az MTA - Soros Alapítvány Bizottságtól.

A nevezett összeget az Alapítvánnyal kötött szerződés értelmében a következő célok megvalósítására használhatják fel:

1. Négy önálló kiadvány /az ún. "AETAS"-könyvek/ elkészítése /230.300 Ft/:
 - Bártfa szabad királyi város levéltára II. kötet
 - Karácsonyi János: A hamis, hibás-keletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig /reprin/
 - Válogatás az "Annales" körének történéseinek munkáiból
 - Romániai magyar kisebbség a két világháború között /dokumentumgyűjtemény/
2. Négy "AETAS" szám költségeinek a fedezése /78.000 Ft/
3. Egy szervező-szerkesztői funkció bérkerete /72.000 Ft/

A szerződés értelmében, a pályázat lejártának időpontjáig, a lapon a következő felírás szerepel: "A kiadvány az MTA - Soros Alapítvány Bizottság támogatásával készült".

Szerkesztőségünk az 1. pontban foglaltak megvalósításának és egyben a hallgatói tudományos munka élénkítésének érdekében, támaszkodni kíván a szegedi történészhallgatókra. Ennek első megvalósulása, hogy Koszta László tudományos ösztöndíjas /lapunk első főszerkesztője/ speciál kollégium keretében összefogott team-re támaszkodva megkezdte a "Bártfa szabad királyi város levéltára" II. kötetének szakmai feldolgozását és kiadásának előkészítését. Az "ANNALES" köréhez tartozó történések munkáiból készülő válogatáshoz Greksza Attila fordító csoportot szervez.

Azok a hallgatók, akiket részletesebben érdekelnek a fentiekben leírtak, forduljanak információkért a szerkesztőség bármely tagjához.

x x x

Az "AETAS" szerkesztőségének személyi változásai:

Bárdi Nándor és Koszta László kiváltak a szerkesztőségből. Bárdit másfél éves katonai szolgálatra rendelték, míg Koszta fokozódó szakmai megterhelése miatt /TMB ösztöndíjának kötelmei/ nem tudja vállalni a ráháruló feladatokat. Az "AETAS" könyvsorozatának szerkesztésében azonban résztvesznek. Mindketten a lap alapítói közé tartoznak. A jelenlegi szerkesztőség köszöni az eddigi munkájukat, és továbbra is számít szakmai tanácsaikra.

Az MTA - Soros Alapítvány Bizottságától elnyert pályázat és a szerkesztők előzetes megegyezése értelmében a szervező-szerkesztői feladatkört kettő évig Bellavics István tölti be. Ehhez a Kar vezetése hozzájárulását adta. Egyben ő vette át a főszerkesztő tisztjét is.

A szerkesztőség Vajda Zoltán másodéves angol-történelem szakos hallgatót tagjai közé választotta, aki az "AETAS"-7 szerkesztésében már résztvesz.

x x x

Augusztus 27 és 29-e között rendezték meg Gyulán - a tavalyi salgótarjáni tanácskozás folytatásaként - a "Rendi társadalom-polgári társadalom II." c. konferenciát, melynek középpontjában forráskutatási és a módszertani kérdések álltak. A fő referátumok /Bácskai Vera, Vörös Károly, Varga János, Orosz István, Faragó Tamás/ mellett több mint negyven korreferátum hangzott el. A konferencia anyagát kötetbe szerkesztik a szerzők. /A résztvevők most kapták

kézhez a salgótarjáni összejövétel előadásából szerkesztett kiadványt, a fent már említett címen./ 1988-ban ismét Salgótarjában rendezik meg a konferencia sorozat harmadik részét, "Társadalmi konfliktusok" címmel.

/Az "AETAS" 4-ben ismertetés olvasható az első salgótarjáni konferenciáról./

x x x

A Harmadkor - a JATE Közművelődési Titkárságának irodalmi-kritikai kiadványa - hetedik száma ez év szeptemberében jelent meg. A versek és prózai írások között a fiatal Lukács György Itélkezés c. írása olvasható Szijj Ferenc fordításában. Ezt követi Hévízi Ottó tanulmánya, amely Lukács eme önvallomását elemzi.

x x x

Ebben az esztendőben a költő Zrinyi Miklós emlékezetének szentelték hagyományos kora nyári konferenciájukat a régi magyar irodalom és történelem kutatói. Az 1987. május 21-23. között Debrecenben tartott tudományos ülásszak nyitó előadását R. Várkonyi Ágnes tartotta Zrinyi reformprogramjának a gyakorlatban is megvalósult elemeiről. Az első nap Klaniczay Tibor vezette könyvtárcentrikus délelőtti Monok István a könyvgyűjtő, Kovács Sándor Iván a könyv-olvasó, Horváth Mária a forráshasználó Zrinyiről beszélt. Hausner Gábor Zrinyi Ádám, Zimányi Vera Zrinyi Péter könyvtárjegyzékét ismertette, Orlovsky Géza a Zrinyi könyvtár utóéletéről tartott előadást. A délután folyamán Pirnát Antal elnökletével Zrinyi Miklós költészete került előtérbe: Szabó András az 1580-as évek törökellenes harcainak irodalmi megjelenítéseit taglalta, a Zrinyi-albumot állítva a középpontba, Szörényi László a Szigeti veszedelem és a panegyricus műfaji összefüggéseit vizsgálta,

Király Erzsébet pedig a kortárs olasz eposzelméletekről adott nagyívű áttekintést. A régi magyar irodalom jeles olasz kutatója, Amadeo di Francesco a Szigeti veszedelem formuláit gyűjtötte össze, Mohácsi Ágnes az eposz szám-szimbolikáját elemezte, a debreceni klasszika-filológus Németh Béla Zrinyi latin epigrammájának fordításait módosította. A második Zrinyi utóéletét vizsgáló napot, Kovács Sándor Iván elnökletével az immár több publikációt számláló Zrinyi szeminárium soron lévő, a pécsi TDK-ról már ismert nemzedéke uralta. Borián Gellért Bene Sándorral közös dolgozatában Zrinyi Miklósnak az ir Forstall Márk által írt családtörténetét, az első magyar stemmatográfiát, az ún. Forstall-kódexet ismertette, majd az eddig ismeretlen olasz nyelvű 1664-es Zrinyi leveleket feltáró Bodó Éva Mária dolgozata után, Zrinyi tevékenységének korabeli külföldi /Bukovszky Andrea: angol, Héggyas Eszter: francia, Nemeskürty Harriet: német/ visszhangjait vizsgáló dolgozatok zárásaként Bene Sándor, a Zrinyi Miklós és a vadkan c. készülő kötet szerzője vázolta a Zrinyi/halál/-legenda háromszáz évét. A konferenciát elsősorban Klaninozay Tibor, Tarnai Andor és Horváth Iván hozzászólásai élénkítették.

x x x

A JATE BTK-n működő Társadalomtudományi Kör a Soros Alapítvány támogatásában részesült. A Kört alkotó diákcsoportok; Filozófia "C" szak és TDK, K-Európa speciális képzés, Politológia Csoport, Orosz Kultúrtörténeti TDK.

A két évre kapott támogatást a Kör kiadványok megjelentetésére, speciális témákban előadások /sorozatok/ szervezésére, ill. hallgatói öntevékenység /kutatómunka, fordítások stb./ támogatására fogja fordítani. A Társadalomtudományi Kör a JATE Dokumentációs és Információs Bázist, háttérbázisként használja.

x x x

Ez év áprilisában megjelent a debreceni Határ harmadik száma, benne L. Nagy Zsuzsa Jászi-esszéjével, Valuch Tibor Bibóról szóló írásával. Tanulmány olvasható még az MKP elnevezés történetéről /Jakab György/, az "új gazdasági mechanizmus"-ról és annak torzulásairól /Orbán Csaba/, A föld Szovjetunióbeli nacionalizálásáról szóló Kövér György cikke. Virágh László ismerteti a Dunaapáti című három kötetes dokumentum-kötetet.

x x x

"Gyarmatosítás, antikolonalista harc, nemzeti felszabadulás Észak-Afrikában" címmel szervezett konferenciát Szegeden a JATE Tudományos Szocializmus Tanszéke, az MTA Szegedi Bizottsága és a TIT Csongrád megyei Szervezete szeptember 23-25 között. A tudományos tanácskozáson kilenc ország /köztük Algéria/ huszonhat, e témával foglalkozó szakembere tartott előadást. Az "AETAS" következő számában bővebben foglalkozunk a konferenciával.

x x x

1987. szeptember 24-én Glatz Ferenc tartott előadást a Móra Ferenc Múzeumban. Előadásának címe - "Klebesberg Kúnó kultúrpolitikája".

x x x

Hosszú szünet után megjelent az ELTE Jogász Társadalomtudományi Szakkollégiuma kiadványának, a SZÁZADVÉG-nek a második száma. Gombár Csaba Bibó István időszerűségéről elmélkedő esszéje és Révész Sándornak a koalíciós időszak egyetem-politikáját tárgyaló tanulmánya mellett a "Keleti Közép-Európa" rovatban három írás olvasható a századunk folyamán a Duna tájon és a Balkánon megfogalmazott föderációs elképzelésekről. /Kóvér László, Szarka

László, Gyarmati György/ A kiadvány legkiemelkedőbb vállalkozása az a mintegy száz oldalas szövegközlés, amely Klebesberg Kúnó - a Horthy-korszak legkiemelkedőbb kultuszminisztere és kultúrpolitikusa - írásaiból ad válogatást. Az előtanulmányt és a szövegeket Tőkéczy László írta és válogatta.

x x x

A nagyharsányi csata 300. évfordulóján /augusztus 14-15. között/ tudományos ülészeket szerveztek Siklóson. A korszakot kutató magyar történészek mellett előadást tartott három külföldi szakember is: L. Hittl /NSZK/, S. Srsan /Jugoszlávia/ és S. Basta /Törökország/.

x x x

GERŐ ANDRÁST látta vendégül - idén másodszor - szerkesztőségünk szeptember 24-én az "AETAS"-előadássorozat keretében. Az ELTE Mívelődéstörténeti Tanszékének adjunktusa ezúttal Ferenc József és a magyarság viszonyának történeti alakulását vázolta fel "Ferenc József, a magyarok királya" című előadásában.

A fiatal Ferenc József személyiségére családjából elsősorban rendkívül törekvő anyja, Mária Zsófia volt hatással, míg nevelésére a katonai és polgári nevelés - korántsem egyenrangú - párhuzamossága volt jellemző. A Habsburg főhercegek közül nála erőltették leginkább a katonai nevelést, melyen belül minden fegyvernemet a katonai hierarchia legalsóbb lépcsőjétől a legfelsőig meg kellett ismernie. Katonai kiképzése 18 éves korában, tehát 1848-ban, a vezérkari ismeretek megszerzésével vált volna teljessé, ám erre már nem kerülhetett sor. Így gyakorlati kiképzése a törzstiszti szinten rekedt meg, aminek nemcsak a Habsburg-birodalom későbbi katonai kudarcaira

volt jelentékeny hatása, de Ferenc József személyiségének néhány torzulása, pl. altiszti jellegű pedantériája is ehhez a tényhez kapcsolható. Polgári nevelésében a filozófia, a grammatika mellett nagy jelentőségűek azok az órák, amelyeken Metternich tanítja az ifjú főherceget az uralkodás és kormányzás művészetére. Metternich alapvető tétele, melyhez élete végéig hű maradt, arra tanította, hogy a jó uralkodónak személyesen kell irányítani a bürokráciát, mert különben az veszélyessé válhat magára az uralkodóra is.

Az 1848-as forradalom eseményei az Isten kegyelméből uralkodó Habsburgok tradicionális feudális világképét döntik össze benne. Erőteljes ellenreakcióként erősödik meg a családban amúgy is hagyományos liberalizmus-ellenessége. Ekkor érik meggyőződéssé az a kulcsélménye, melyet Radetzky mellett Itáliában szerez, hogy csak az uralkodó iránti hűségben egyesült hadsereg az egyetlen garancia a birodalmi rend megőrzésére. Bár 1847-ben István nádor beiktatásán mondott magyar nyelvű beszédével kivívja a magyarok rokonszenvét és a vezető magyar politikusok /maga Kossuth is!/ jóindulatú reményekkel nézik az utolsó rendi országgyűlésen, a konfrontáció az újdonsült császár és az őt legitim királynak el nem ismerő magyarok között elkerülhetetlenné vált 1848. december 2-a után. Ez a konfrontáció a magyarok részéről nem Ferenc József személyével, hanem az éppen adott Habsburggal szemben jelentkezett. A császár részéről ennek azelellentétnek személyes vetületei is kialakulhattak: az alapvető kudarcélmény, hogy egymaga nem tud úrrá lenni a lázadó Magyarországon éppen személyében alázza meg, mint az, amikor a harcoló alakulatoknál Pöltenberg megkergeti és majdnem el is fogja.

Az alapvető - köztudottan negatív - viszonyt a magyarság és Ferenc József között az önkényuralom időszaka alapozza meg. Az uralkodó közgyűlölet tárgya, aki magyar-

országi utazásai alatt erkölcsileg akarja megalázni a le-
győzött rebelliseket. 1867 után a kölcsönös ellenszenv
valamelyest enyhült, ám pozitív viszonyt a magyarok nem
tudtak kialakítani már törvényes királyuk felé. Meglévő
lojalitásukat, melyet népszerűség formájában Ferenc József
nem kaphatott meg, de nem is igényelt, feleségére, Erzsé-
betre vetítették, fiai közül pedig Rudolf értékelődött fel
apjával szemben. A milleneumi évforduló adott először le-
hetőséget arra, hogy a magyarok viszonyulása megváltozzon
uralkodójuk felé, ám ez a próbálkozás - Ferenc József sze-
mélye és 1848 sajtószorongásos összekapcsolása - végülis siker-
telen maradt. Csakúgy, mint az a kísérlet, amely a hadse-
regen keresztül kívánt kialakítani egy népszerű uralkodói
image-t. Ez a "ferencjóskásítás", bár egyes elemei át-
szivárogtak a köztudatba, de, mint azt a hivatalosan gyár-
tott és a népi eredetű katonadalok közötti különbségek is
mutatják, nem változtatta meg a magyarság viszonyulását.

Egyértelműen pozitívvá, először és utóljára a dualis-
ta korszakban, csak az I. világháború kitörésekor válik a
magyarok uralkodójukról alkotott képe. Hosszú békeévek
után a közvélemény lelkesen üdvözlöi a háborút, a biroda-
lom élén pedig egy támogatásra szoruló öregember áll,
akivel szembeni lojalitást erősíti és személyessé teszi
a "szívettségtevés" pszichológiai aspektusa. A háborús ki-
józanodással párhuzamosan azonban ez a rövid életű egymás-
ratalálás is felbomlik a magyarság és az ő királya között.

Függelék

A három magyar tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1987-ben történelem témakörben készített szakdolgozatok jegyzéke^x

Az ELTE Klasszika Filológia és történeti tanszékeinek készült szakdolgozatok:

1. Baosó Zsuzsa Éva: A pesti kabaré története
2. Bakó Krisztina: Biedermeier - egy fejezet a német civilizáció történetéből
3. Balla Lóránt: Gerillamozgalmak Latin-Amerikában a kubai forradalom után
4. Becker Zsuzsanna: Esettanulmány a hazai zsidó polgárértelmiség politikai útkereséséhez a XIX. sz. második felében
5. Biró László: A magyarországi szerb nemzetiségi mozgalom a dualizmus korában /1860-1869/
6. Borda Erika: Festetics László
7. Borky László: A későrómai hadszervezet a notitia dignitatum alapján
8. Bundula István: Az Apolló /1934-1939/
9. Bulah, Szjatoszlav: A hazafias népfront mozgalom szétbomlása és újjászerveződésének első szakasza /1956-1957/
10. Czeglédi Sándor: Gazdaságpolitikai kérdések a koalíciós pártok sajtójában, 1946-ban
11. Challal, Akkas: A kurd nemzetiségi kérdés az 1960-as évektől napjainkig
12. Csik Tibor: A magyar agrárius politika a századelőn
13. Dezső Tamás: Mezopotámiai fegyverek és fegyverhasználat, régészeti leletek és írásos források alapján
14. Diósi Alyzia: A 30-as évek legitimizmusában
15. Dercze Zoltán: Olasz-magyar kapcsolatok az 1920-as évek második felében
16. Dobszai Tamás: A városok és a központi hatalom a késői római korban

^xA pécsi JPTE-n még nem végzett az első egyetemi szintű történelemszakképzésben részesülő évfolyam. Ezért nem szerepel az összeállításban. [a szerk.]

17. Drixler Ildikó: Az amerikai négerség társadalmi problémái
18. Erdélyi Annamária: Jakab Elek publicisztikája
19. Fehérvári Zoltán: Borkiró Virgil
20. Fónagy Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása 1831-32
21. Flaskó János: Husserl "Krisis"-e történész szemszögből
22. Forgács Krisztina: Magyar családnév-változtatások 1933-ban
23. Farkas Ferenc: Az Egyház és az államhatalom viszonya a kereszténység első századaiban
24. Gál Timea: A római vallás egyiptomi vonatkozásai
25. Hajnal Piroška: A Henakh-kör hagyománya és a Qumráni közösség irodalma
26. Hanny Erzsébet: A dunántúli Haláltartó-kultúra középkori temetői
27. Herman Róbert: Váctól Kassáig A feldunai hadtest és a politikai-hatalmi vezetés kapcsolata a téli hadjárat időszakában
28. Holló Szilvia: Indonézia gyarmatosításának története
29. Hollósy Helga: A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendszere a két világháború között
30. Hosszú Tamás: Az államapparátus, város és reform a XIX. sz.-ig
31. Kausz Nóra: A nemzet és nyelv a XIX. sz.-i Finnországban és Magyarországon
32. Kolmann Mónika: A soproni németnyelvű újságírás története /1890-1900/
33. Kóri Márta: A pszichoanalízis magyarországi története
34. Kozák Péter: Kemény Ferenc és a magyar olimpiai mozgalom kezdetei /1894-1907/
35. Kovács Zsuzsanna: A szepesi Jakab prépost korai korszaka
36. Köves Pál: Az alkotmányosság egy aspektusa, avagy hogyan nem valósult meg a polgári házasság intézménye Magyarországon az 1890-es évekig?
37. Kristóf Ildikó: Református egyházközségi igazgatás és életforma Tiszadobon
38. Kulcsár Árpád: Erdély gazdaságtörténete Apafi Mihály fejedeleme korában
39. Kozák Péter: A hegemonia kérdése a magyar sportvezetésben /1875-1914/

40. Lagniel, Aquiles: A zseliczi kultúra kataszterje
41. Lajkó Miklós: Birodalmi ambíciók aspektusai Churchill és Rooseveltt 1940-1945
42. Lődi Tamás: A gazdasági filozófiai kéziratok metodológiai /A történelem rejtélyének feloldásai/
43. Mike Zoltán: Olaszország külpolitikája a Kárpát-medencében a II. világháború előtt /1936-38/
44. Mihalik Zsuzsa: Az athéni demokrácia ellentmondásai
45. Nyenyhárt Katalin: A magyar protestáns értelmiség szerepe, társadalmi helyzete, gondolkodásmódja a XVII.sz. első három évtizedében a Dunántúli protestánsok írásai alapján
46. Molnár Emese: Klebelsberg Kunó művelődéspolitikai tevékenysége
47. Marschall Mónika: A Pesti Kabaré a huszas években
48. Németh Johanna: Az 1860-as évek szerb-magyar emigrációs kapcsolatai
49. Nógrádi Attila: A hadsereg szerepe az arab felszabadításmozgalmakban
50. Oravecz Anna: Kemény János erdélyi fejedelem politikai koncepciójának alakulása 1657-1662 között
51. Öri Péter: A királyi centralizáció a XVII. sz.-i Angliában
52. Öze Sándor: A bűn és isten büntetése a XVI. sz.-i magyar nyelvű prédikációs irodalomban /1535-1590/
53. Pap Györgyi: Az egri cisztercita gimnázium működése a két világháború között
54. Pereszlényi Gábor: A katolikus egyház és a földosztás
55. Pető Andrea: Utópiák a XVI-XVIII. században Angliában és Skóciában
56. Ritook Pál: A német lovagrend Erdélyben
57. Skuczi László: Tudomány és nevelés a Maja társadalomban
58. Somogyi Gábor: Amerikai politikai ideológiák a második világháború után
59. Sölich Miklós: Felterjesztések II. József nyelvreformjához
60. Szabó Lilla: Királyság, kolostorok a késő karoling korban
61. Szántay Antal: Teleki Sámuel kerületi biztos tevékenysége /1785-87/
62. Szilágyi Csaba: Jezsuiták a XVIII. sz.-i Magyarországon, különös tekintettel Győrre

63. Szovák Kornél: Az ír - angolszász kontinentális krisztianizáció és kultúrhatásai a 6-8.sz.-i Nyugat-Európában
64. Takács József: Eötvös József "A XIX. sz. uralkodó eszméinek hatása az álladalomra"
65. Tari Beáta: Gömbös Gyula és a legitimista ellenzék
66. Tóth Judit: Az erdélyi felsőoktatás problémái a XIX. sz. első felében
67. Varga Gabriella: A magyar mezőgazdaság a második világ-háború éveiben /1939-1944/
68. Vörös Anna: Jose Marti politikai nézete
69. Vörös Hajnalka: Nemesi közbirtokosság Veszprém megyében
70. Yousaf Ahmed Haj Yousaf: A Palesztin-ügy az ENSZ-ben /1947-1973/ /A cionista ideológia reakciója lényege/

A debreceni KLTE Történelmi és Klasszika Filológiai Intézetében készült szakdolgozatok:

1. Arnóth Sándor: A püspökladányi zsidóság története a kezdetektől 1900-ig^x
2. Bányainé Fejes Ilona: Nyíregyháza város népességfejlődésének száz éve /1880-1980/
3. Benke Ilona: "Egy nagyüzem története /Auschwitz/"
4. Bónisné Fekete Olga: Szabolcs vármegye mezőgazdaságának alakulása az 1880-as évektől a századfordulóig^x
5. Breuer Klára: Lord Rothermere reviziós sajtóhadjárata
6. Csömör Zsuzsa: Nyugat-Afrika és Európa találkozása a XVI-XVIII. században
7. Eke Judit: A földviszonyok változása Homokmégyen 1900-1960 között
8. Gál Zoltán: Déli végvárrendszerünk kialakulása, harcai és összeomlása a XIV-XVI. században
9. Gajdos Erzsébet: Kortárs vélemények és viták a kiegyezés megítélésében
10. Girhiny Ilona: Társadalom és társadalomtipusok a XX. századi osztrák irodalomban
11. Gulyás István: Eötvös József Európa koncepciója /A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra c. mű látens Európa képe/

A ^x-gal jelzett dolgozatok levelező hallgatók munkái

12. Jámbor Éva: A reformáció kezdetei Debrecenben
13. Horváth Ágnes: A feminizmus a XX. század elején Magyarországon
14. Kaliba András: A Felső-Tisza vízszabályozó társaság tevékenysége 1844-1848 között^x
15. Kalmár Valéria: A népi demokrácia születése Hajdusoboszlón 1944 őszétől 1945 őszéig^x
16. Koosis Mária: Liberális és polgári radikális középosztály-teóriák a dualizmus második felében
17. Kovács Béla: Törökszentmiklós és környékének újratelepülése a szatmári béke után^x
18. Mák Zsuzsa: A fejedelemmé lett király /János Zsigmond uralkodásáról/
19. Márton Erika: A Dienes család lakás és életmód viszonyai a század első felében - a társadalmi átrétegződés egy példája
20. Medve Mihály: Értelmiség, nemzet, nemzetiség a XIX. század végének Magyarországon
21. Nagy Ágnes: Kecskemét a Rákóczi-szabadságharcban
22. Prepuk Anikó: A területi átrétegződés vizsgálata Pest megye ortodox zsidó kereskedői között /1873-1895/
23. Rémiás Tibor: A szádvári uradalom /Torna vm./ adózó népessége a XVIII. században
24. Sasvári Judit: A magyar gazdaság, társadalom és politika Bél Mátyás magyarul megjelent műveiben
25. Szabó Csilla: Az emberi lélek problémái Valentinosznál
26. Szabó Katalin: A centralisták Nyugat-Európa képe a Budapesti Szemle c. folyóirat alapján^x
27. Szekeres Csilla: Egy görög hős adaptációja a római irodalomban és képzőművészetben /ie. I.sz.-isz. I.sz./
28. Sente Erzsébet: 133 nap Miklós életében^x
29. Szikra Zsuzsa: Agrárszocialista mozgalmak a dualizmus korában 1890-1907 között a korabeli sajtó tükrében
30. Tóth Anikó: Értelmiség a "Határkő"-nél /Vehi-vita a századeleji orosz értelmiségről/
31. Tóth Emilia: A kézműipar alakulása Miskolcon 1872 után
32. Turcsik Magdolna: Censor /Baksics Gusztáv/: Társadalmunk és Nemzeti Hivatásunk

33. Valuch Tibor: Metszetek Homokmégy társadalomtörténetéből /Paraszi társadalom és helyi közigazgatás 1956-1961 között/
34. Varga László: Történelmi tárgyú cikkek a Miskolci Déli Hírlapban a megjelenéstől 1974. dec. 31-ig^x
35. Varga Éva: A Március Tizenötödike Debrecenben^x
36. Vándor Ildikó: Történelem-társadalom-egyház /1789-1985/ az újabb szakirodalom tükrében
37. Zorge Enikő: Supka Géza és a Literarum

A szegedi JATE Klasszika Filológia és történeti tanszékén készült szakdolgozatok:

1. Ács Csilla: Kúbekháza régészeti topográfiája
2. Bartha Zsolt: A szovjet külpolitika törekvései 1920-1922 között /A genovai konferencia és a rapallói szerződés/
3. Bárdi Nándor: Az Apolló és a "közép-európai humanizmus"
4. Bellavics István: Utban az ideológia felé /Jászi Oszkár tudományos és politikai nézeteinek változása az 1905/06-os politikai válságig/
5. Csucs Ildikó: Tanulmányok Kollinoszról
6. Fátér Bernadett: Paulus Diaconus történeti műveinek folytatásai
7. Fischer Lajos: "Helyet a nap alatt" A német világpolitika és v. Bülow
8. Forgóné Hajdu Erika: A csongrádi tanyavilág a két világháború között
9. Grábics Julia: Győr sajtója a Horthy-korszak első tíz évében
10. Kacur Ágnes: Az 1914-es júliusi válság magyar sajtójának története
11. Klucsik Edit: A Magyar Kurír franciaországi tudósításai /1789 május - 1792 augusztus/
12. Kocsis Anikó: A makói zsidóság története
13. Kovács Ágnes Beáta: Angol - német diplomáciai kapcsolatok a két világháború között
14. Kovács Erika: Andreas Bergomas históriája
15. Lele József: Az országegyesítés és Somlyai Báthori István "tanulói" /1559-1563/

16. Miklós Márta: Konszolidációs törekvések a 20-as évek elején a politikai humor tükrében
17. Molnár Katalin: Az 1812-es Honvédő Háború orosz és francia történeti irodalma
18. Monda Margit: Szeged gabonaforgalma és a gabonaárak /1790-1847/
19. Neuberger Anna: A középkori halálkép és a halál kérdésének mentalitástörténeti megközelítése
21. Tóth Marianna: Fejezetek a jászok történetéből
22. Urbán Ibolya: Mártírmozgalom Cordobában

/Összeállította:

BÁRDI NÁNDOR és

VALUCH TIBOR/

Pályázat

A KISTELEKI-ALAPITVÁNY PÁLYÁZATI FÖLHÍVÁSA SZEGEDI HELYISMERETI MUNKÁRA

A Kisteleki Ede emlékezetére alapított pályadíjat ötödször 1990. november 26-án, a névadó születésnapján osztjuk ki. Fölhívjuk a Szeged múltjával, jelenével, jövőjével foglalkozókat, hogy pályamunkáikat 1990. május 31-ig ajánlva küldjék meg.

A feltételek a következők:

1. Csak kiadatlan, a pályázat céljára, első példányban készült, legalább 4, legföljebb 10 iv /egy iv 22 gépelt lap, 26 sorral, soronként 60 betűhellyel/ terjedelmű, Szegeddel kapcsolatos mű nyújtható be.
2. A pályamű tárgyát nem szabjuk meg. A tárgyválasztást /új tárgykörök földolgozását, új források föltárását, új szempontok érvényesítését/ értékeljük.
3. A bizottság egy díjat /15 000 Ft/, két - egyenként 8000 Ft-os - és két - egyenként 5000 Ft-os - jutalmat ad ki.
4. A díjnyertes és jutalmazott pályaművek a Somogyi-könyvtár állományába kerülnek.
5. A pályázat jelíges; a szerző nevét a dolgozat nem tartalmazhatja. Nevét és címét zárt borítékban mellékelje. Nem vehet részt a pályázaton, aki pályaművének tárgykörében korábban már közleményt jelentetett meg.
6. A bizottság döntését titkos szavazással hozza.
7. A díjazottakat levélben értesítjük, a közvéleményt pedig a díjkiosztásról a Délmagyarország és a Csongrád Megyei Hírlap hasábjain tájékoztatjuk.

Szeged, 1987. május 16-án

Cím: A Kisteleki-alapítvány
bírálóbizottsága
Szeged, Somogyi-könyvtár
441. pf. 6701

Munkatársaink

- Angi János - 1963-ban született Berettyóújfaluban. 1983-tól a debreceni KLTE Bölcsészettudományi Karának V. éves történelem szakos hallgatója. Tanulmánya a pécsi Krónikában jelent meg.
- Bárdi Nándor - 1962-ben született Laskodon. Középiskolai tanulmányait a szegedi erdészeti szakközépiskolában végezte. 1987-ben szerzett diplomát a JATE Bölcsészettudományi Karán, történelem - K-Európa speciális képzés szakon. Jelenleg sorkatonai idejét tölti. Írásai a Gondolatjelenben és az "AETAS"-ban jelentek meg. Az "AETAS" alapító szerkesztője.
- Berend Nóra - 1966-ban született Budapesten. Jelenleg az ELTE BTK negyedéves történelem - japán szakos hallgatója. Írásai a Világtörténetben, Valóságban és a História-ban jelentek meg.
- Gáll Tibor - 1957-ben született Kolozsváron. Az ottani képzőművészeti főiskolán folytatott tanulmányokat. 1987 közepén telepedett át Magyarországra. Jelenleg a budapesti Képzőművészeti Főiskola hallgatója.
- Göz Gabriella - 1966-ban született Szolnokon. Jelenleg a JATE Bölcsészettudományi Karának harmadéves magyar - történelem szakos hallgatója.

- Jankó Attila - 1957-ben született Orosházán. A szegedi Ságvári Gimnáziumban érettségizett 1975-ben, az akkor nem kötelező történelemből is. Történelem tanára Suki Béla volt. 1981-ben kapott matematikus diplomát a JATE-n. Azóta szabadfoglalkozású segéd-szociológus.
- Löffler Tibor - 1963-ban született Siklóson. A JATE Természettudományi Karának V. éves történelem - földrajz szakos hallgatója. Írásai az "AETAS"-ban jelentek meg.
- Nagy Péter Tibor - 1963-ban született Budapesten. 1981-ben érettségizett az ELTE Radnóti Gyakorló Gimnáziumában, Budapesten. Tanulmányait 1986-ban fejezte be az ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem - legújabbkori magyar társadalom és oktatástörténet speciális képzés szakon. Tanulmányai és könyvismertetései a Pedagógiai Szemlében, a Magyar Pedagógiában és az ELTE BTK kiadványaiban jelentek meg.
- Valuch Tibor - 1963-ban született Tatán. 1987-ben fejezte be tanulmányait a KLTE történelem - földrajz szakán. Jelenleg a Szabolcs-Szatmár megyei Levéltárban dolgozik, mint levéltáros. Tanulmányai és kritikái az Alföld, a Határ, a Napjaink, Századvég és a Studium XVII. kötetének lapjain jelentek meg.

aetas-könyvek

1988 tavaszán az AETAS-KÖNYVEK sorozat első kiadványaként megjelenik:

KARÁCSONYI JÁNOS: A HAMIS, HIBÁSKELETŰ ÉS KELTEZETLEN
OKLEVELEK JEGYZÉKE 1400-IG; és

KARÁCSONYI JÁNOS: PÓTLÁSOK A HAMIS, HIBÁSKELETŰ ÉS KEL-
TEZETLEN OKLEVELEK JEGYZÉKÉHEZ

című munkáinak egybeszerkesztett kiadása.

Ára kb. 80 Ft.

Előjegyezhető: AETAS SZERKESZTŐSÉG

JATE Bölcsészettudományi Kar

6722 Szeged, Egyetem u. 2-6.

Történettudományi Szakkönyvtár

Fk: Dr. Kocsondi András rektorhelyettes
Készült a JATE Sokszorosító Üzemében, Szeged
Engedélyszám: 263/87. Méret: B/5
Példányszám: 450 Fv: Lengyel Gábor

ERDÉLY ÉS SZOMSZÉDAI

Megjelenőben egy német, francia és angol nyelvű emlékkönyv Szabó T. Attila (1906-1987) és Jakó Zsigmond (1916-) tiszteletére két kötetben:

Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. Herausgegeben von Kálmán Benda, Thomas von Bogvay, Horst Glassl, Zsolt K. Lengyel. I-II. Verlag Dr. Dr. Rudolf Trofenik. München 1987-1988. [Studia Hungarica 31-32. Schriften des Ungarischen Instituts München].

A szerzők és témáik

Balassa Iván: A magyar fejfák eredetéről. **Benda Kálmán:** Egy kihalt Dnyeszter-menti magyar faluról. **Benkő Loránd:** Védőszentek a középkori magyar helynévadásban. **Boba Imre:** Erdély és Magyarország Álmostól István királyig. **Bogvay Tamás:** Egy délvideki székely műemlékről. **Borsa Iván:** Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. **Borsi-Kálmán Béla:** Román-magyar közeledési kísérletek, 1868-1869. **Décsy Gyula:** A *Szabó* és a *Jakó* névtípusról. **Entz Géza:** Középkori udvarházak Erdélyben. **Entz Géza Antal:** A brassói Fekete-templom stílusáról. **Fodor István:** "11-19", "21-29" - szláv kölcsönzések-é? **Fügedi Erik:** Erzsébet királynő Pozsegában, 1385. **Gunda Béla:** A moldvai magyarok eredete. **Gustav Gündisch:** Az erdélyi szász templomok patrónusairól. **Konrad G. Gündisch:** Kolozsvár vezető rétege, 1439-1526. **Györffy György:** A királyi kancellária Magyarországon, 13-14. század. **Imre Samu:** Szabó T. Attila köszöntése. **Kálmán Béla:** Néhány magyar igekötő története. **Klaniczay Tibor:** Vitéz János "akadémiája". **Michael Kroner:** Stephan Ludwig Roth és Erdély nemzetei. **László Gyula:** A Szent-László legendáról. **K. Lengyel Zsolt:** A *Cultura* transzilvanizmusáról; Könyvészeti útmutató a két ünnepezt munkásságához. **Makkai László:** Erdély poliukai története, 10. század. **Miskolczy Ambrus:** Fogaras megye társadalma, 19. század. **Karl Nehring:** A császári követjelentések forrásértéke, 16-17. század. **Péter Katalin:** Jakó Zsigmond köszöntése. **Pomogáts Béla:** Autonómia-törekvések az erdélyi magyaroknál, 1918-1921. **Solymosi László:** Az egyházi *mortuarium* a középkori Magyarországon. **Spira György:** Ioan Dragos és 1848. **Szabó T. Ádám:** Egy német-román-magyar helynévtörténeti tár tervezete. **Szűcs Jenő:** Szlavóniai dinárok Erdélyben, 1318-1336. **Trócsányi Zsolt:** Erdély rendi mozgalma, 1741-1742. **Vajay Szabolcs:** Erdély társadalma a *Libri Regii* tükrében, 1691-1848. **Várkonyi R. Ágnes:** Bethlen Gábor és a Rákócziak béketárgyalásai, 1648-1714. **Ernst Wagner:** A tized és a juhörvened forrásként Erdély történeti demográfiájában. **Cornelius R. Zach:** Kolostorok élete Moldvában és Havasalföldön, 17. század. **Krista Zach:** A *natio* fogalma Erdélyben, 13-16. század.

A **Szabó-Jakó-Festschrift** első kötete 1987 őszén, a második 1988 tavaszán lát napvilágot. Megrendelhető a szerkesztőség címén: **Ungarisches Institut, Clemensstraße 2, 8000 München 40.**